

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

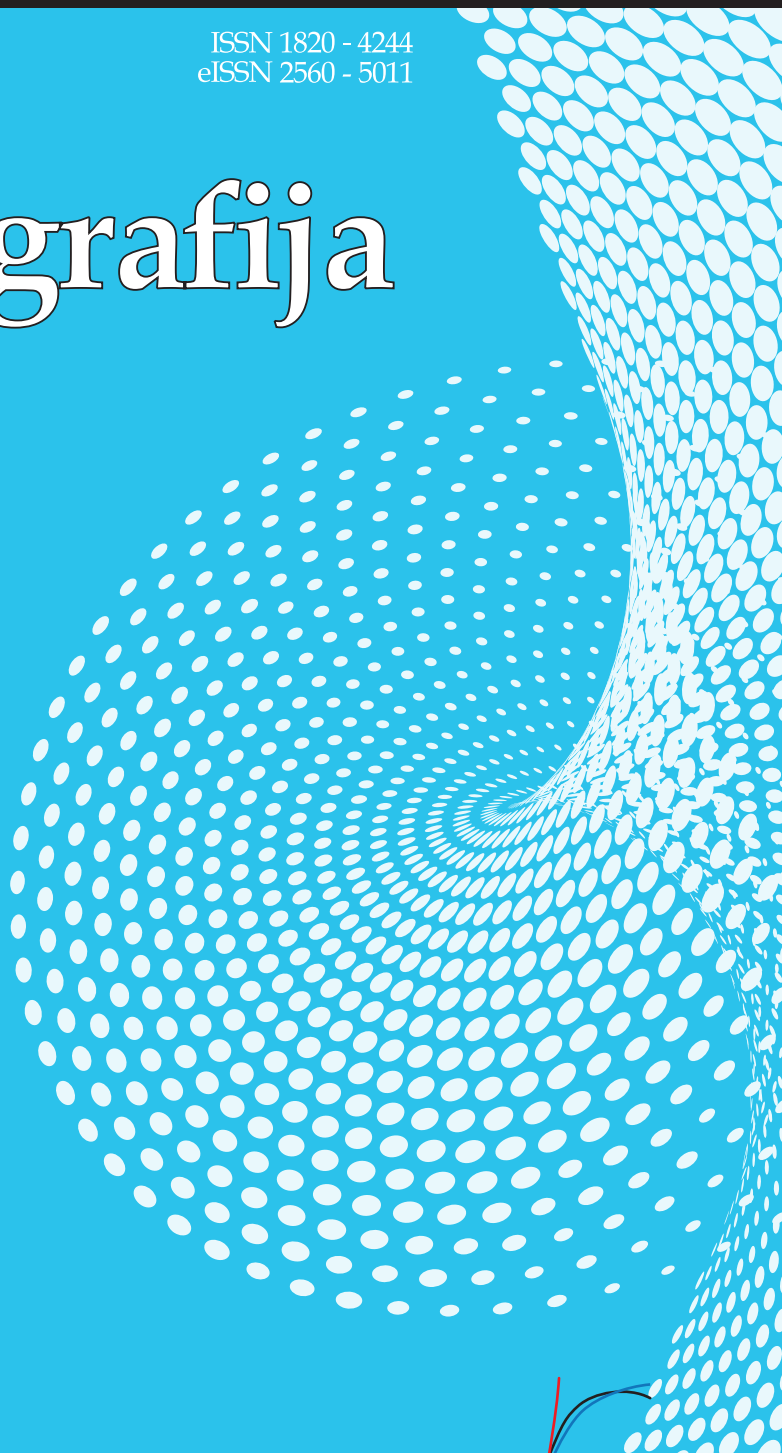

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

UDK 314

ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

Demografija

Godina
Volume **XXI**

Beograd
Belgrade **2024**

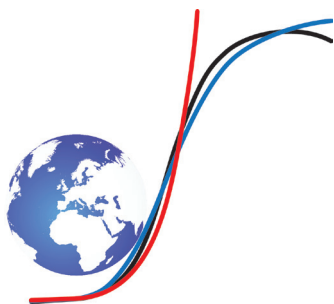

demografija.gef.bg.ac.rs

UDK 314

ISSN 1820-4244

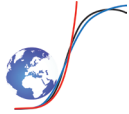
eISSN 2560-5011

Demografija

21 (2024)

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Petar VASIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu; Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Draško MARINKOVIĆ, Katedra za društvenu geografiju i demografiju, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Banja Luci; Ivan MARINKOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet – Sveučilište u Zagrebu; Marija LJAKOSKA, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skoplje; Milica SOLAREVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd

IZDAVAČKI SAVET

Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Mirjana Devedžić, Odsek za demografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu; Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet – Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Damjan BAKIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKA PRIPREMA

Ivana INJAC, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

KARTOGRAFSKI UREDNIK

Jasmina JOVANOVIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Štampa:

Planeta print d.o.o. Beograd

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Studentski trg III/3, 11000 Bograd,
Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421

e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs

URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

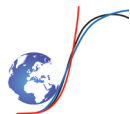
Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Srpski citatni indeks, Beograd)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Petar VASIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science – University of Novi Sad; Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Draško MARINKOVIĆ, Department of Social Geography and Demography, Faculty of Science – University of Banja Luka; Ivan MARINKOVIĆ, Center for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics – University of Zagreb; Marija LJAKOSKA, Institute of Geography, Faculty of Science – University of Sv. Cyril and Methodius, Skopje; Milica SOLAREVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science – University of Novi Sad; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb; Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Vladimir NIKITOVIC, Center for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade

ADVISORY BOARD

Goran PENEV, Center for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy – University of Belgrade; Mirjana Devedžić, Department of Demography, Faculty of Geography – University of Belgrade; Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography – University of Belgrade

TECHNICAL EDITOR

Damjan BAKIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Ivana INJAC, Faculty of Geography, University of Belgrade

CARTOGRAPHIC EDITOR

Jasmina JOVANOVIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

Printed by:

Planeta print d.o.o. Beograd

Address:

Demografija

University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421

e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs

URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

The journal is indexed in:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Serbian Citation Index, Belgrade)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

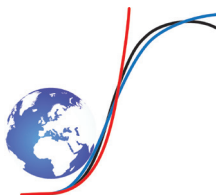
UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

ISSN 1820-4244

eISSN 2560-5011

DEMOGRAFIJA

21 (2024)

BEOGRAD - BELGRADE
2024

SADRŽAJ

ČLANCI

- Marija ANЂELKОВИЋ*
Драгана ПАУНОВИЋ РАДУЛОВИЋ
1 СТАРАЧКА ДОМАЋИНСТВА У СРБИЈИ ОД ПОЧЕТКА 21. ВЕКА: (СОЦИО)ДЕМОГРАФСКА ПЕРСПЕКТИВА
- Danica ĐURKIN*
25 URBANA REALNOST SRBIJE NA POČETKU 21. VEKA – DEMOGRAFSKI ASPEKT
- Nikola JOČIĆ*
Aljoša BUDOVIĆ
53 *Ivan RATKAJ*
SOCIOEKONOMSKA STRATIFIKACIJA I URBANO STANOVANJE U POSTSOCIJALISTIČKOM BEOGRADU
- Teodora NIKOLIĆ*
79 IZVORI PODATAKA O UNUTRAŠNJIM MIGRACIJAMA U SRBIJI SA ASPEKTA PROSTORNOG PLANIRANJA
- Ivan MARINKOVIĆ*
95 MEĐUPOPISNE PROCENE U SRBIJI 2011-2022
Da li su neophodne?

DODACI

- 112 Beleške o autorima
- 115 Politika časopisa

CONTENTS

ARTICLES

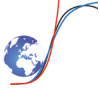
- Marija ANĐELKOVIĆ,
Dragana PAUNOVIĆ RADULOVIĆ*
1 **ELDERLY HOUSEHOLDS IN SERBIA SINCE THE BEGINNING OF
THE 21ST CENTURY: A (SOCIO)DEMOGRAPHIC PERSPECTIVE**
- Danica ĐURKIN*
25 **THE URBAN REALITY OF SERBIA AT THE BEGINNING OF THE
21st CENTURY – DEMOGRAPHIC ASPECT**
- Nikola JOCIĆ
Aljoša BUDOVIĆ
Ivan RATKAJ*
53 **SOCIOECONOMIC STRATIFICATION AND URBAN HOUSING
IN THE POSTSOCIALIST BELGRADE**
- Teodora NIKOLIĆ*
79 **DATA SOURCES ON INTERNAL MIGRATION IN SERBIA FROM
THE ASPECT OF SPATIAL PLANNING**
- Ivan MARINKOVIĆ*
95 **INTERCENSAL POPULATION ESTIMATES IN SERBIA 2011-2022
Are they necessary?**
- ADDITIONAL INFORMATION**
- 112 **Notes on the Authors**
- 115 **Journal Policy**

REČ UREDNIKA

Duboke demografske promene kroz koje prolaze Srbija i ceo region, još pre osam godina podstakle su istraživače nauke o stanovništvu da se okupe i razmene iskustva i mišljenja u vezi sa aktuelnim demografskim izazovima i metodološkim nedoumicama i inovacijama. Te 2016. godine održan je prvi u nizu naučnih skupova u organizaciji Društva demografa Srbije, Univerziteta u Beogradu - Geografskog fakulteta i Instituta društvenih nauka – Centra za demografska istraživanja. Prva konferencija održana je 15. aprila u Beogradu, pod nazivom “Demografski izazovi na prostoru bivše Jugoslavije”. Od tada, do danas, održane su tri konferencije sa četvorogodišnjom periodikom, a u našoj maloj zajednici kolokvijalno su poznate kao „April u Beogradu“.

Poslednja u nizu pomenutih konferencija pod nazivom „Stanovništvo u postjugoslovenskim zemljama: (ne)sličnosti i perspektive“, održana je 19. i 20. aprila 2024. godine. Preko 60 autora iz svih bivših republika Jugoslavije predstavilo je 50 referata u okviru šest sesija. Tokom dva dana, rad je tematski pokriven kroz sesije o demografskim procesima na bivšem jugoslovenskom prostoru, populacionoj dinamici, etničkim pitanjima, starenju i ljudskom kapitalu, metodološkim inovacijama i studijama slučaja. Imajući u vidu bogatstvo i širinu prijavljenih apstrakata, kako u tematskom, tako i u regionalnom smislu, Uredništvo je donelo odluku da izdanje Demografije za 2024. godinu posveti radovima izloženim na pomenutom skupu. Inicijalna ideja je bila da se pokrije što širi spektar tema, kao i da se postigne što ravnomernija regionalna zastupljenost. Odabrano je jedanaest apstrakata na osnovu kojih su autorima upućeni pozivi da dostave gotove radove do kraja maja. Pomenutih jedanaest apstrakata pokrivalo je teme od demografskih projekcija, etniciteta, starenja, metodoloških inovacija, urbane demografije, migracija i smrtnosti, pa sve do populacione politike, sa autorima iz četiri bivše jugoslovenske republike. Nažalost, devet radova je stiglo na adresu Uredništva, a svega je pet radova prošlo recenzentski postupak.

Na kraju, odabrani radovi nisu pokrili sve željene i aktuelne teme, ali su se svojim kvalitetom izdvojili u odnosu na ostale, sačinjavajući specijalni broj našeg časopisa, posvećen pomenutoj konferenciji.

Originalni naučni rad

Primljen: 24.05.2024.

Prihvaćen: 24.07.2024.

UDK: 314:159.922.63(497.11),20*

doi: 10.5937/demografija2421001A

СТАРАЧКА ДОМАЋИНСТВА У СРБИЈИ ОД ПОЧЕТКА 21. ВЕКА: (СОЦИО)ДЕМОГРАФСКА ПЕРСПЕКТИВА

Марија АНЂЕЛКОВИЋ,

Републички завод за статистику, Београд, e-mail: marija.andjelkovic@stat.gov.rs

Драгана ПАУНОВИЋ РАДУЛОВИЋ

Републички завод за статистику, Београд, e-mail: dragana.paunovic-radulovic@stat.gov.rs

Сажетак: Старење становништва представља један од доминантних друштвених процеса који је интензиван почетком 21. века. Његова свеприсутност и импликације, пре свега у економском и социјалном сегменту друштва, оправдава мишљење о стварању концепта „друштва које стари”. Стога, циљ овог рада јесте сагледавање достигнутог нивоа процеса старења на основу анализе демографских индикатора, израчунатих првенствено на основу пописних података. Анализирани су пописни подаци о структури домаћинства, која чине старија лица, било да су у питању самачка или вишечлана домаћинства, у циљу препознавања социјално угрожених категорија за које је неопходна организована и системска подршка друштва. Посебну пажњу завређује економска активност старијих лица која живе сама у домаћинству, у циљу добијања одговора на питање обезбеђивања основних средстава за живот и материјалне депривације старијих. Из перспективе активног старења и обезбеђивања додатног прихода, уочава се велика потреба за неком врстом ангажовања старијих. Рад се бави и питањима активног старења, мереним индексом активног старења, као и питањима дуговечности и годинама проведеним у здрављу које квантитативно описују показатељи очекивано трајање живота и здраве године живота. Вишеструке импликације старења захтевају адекватан приступ државе у креирању популационе и социјалне политике. У тражењу одговора на све већи проблем демографског старења, мења се перспектива посматрања, односно, уводи се активно старење и ново поимање процеса демографског старења кроз проспективну старост. У раду је дат преглед одговора државе кроз Стратегију активног и здравог старења у Србији, али и кроз примере стратегија о старењу на локалном нивоу.

Кључне речи: демографско старење, старачка домаћинства, самачка домаћинства, активно старење.

Abstract: Population aging is one of the dominant social processes that intensified at the beginning of the 21st century. Its omnipresence and implications, particularly in the economic and social spheres of society, justify the notion of creating a concept of a “aging society”. Therefore, the aim of this study is to examine the current level of the aging process by analyzing demographic indicators, primarily based on census data. The study analyzes census data on the structure of households composed of older individuals, whether they are sin-

gle-person or multi-person households, in order to identify socially vulnerable categories that require organized and systemic support from society. Special attention is given to the economic activity of older adults living alone in households, to address the issue of securing basic means of living and material deprivation among the elderly. From the perspective of active aging and securing additional income, there is a significant need for some form of engagement for the elderly. The study also addresses issues of active aging, measured by a relevant active aging index, as well as questions of longevity and years spent in health, quantitatively described by indicators of life expectancy and healthy life years. The multiple implications of aging necessitate an adequate state approach in crafting population and social policies. In searching for solutions to the increasing problem of demographic aging, there is a shift in perspective towards active aging and a new understanding of the process of demographic aging through a prospective approach to old age. The study provides an overview of state responses through the Strategy for Active and Healthy Aging in Serbia, as well as examples of aging strategies at the local level.

Key words: demographic aging, single households, elderly households, active aging.

УВОД

Старење становништва представља један од доминантних друштвених процеса који је интензивирао почетком 21. века. Његова свеprisутност и импликације, које су дубоко укорењене, пре свега у економском и социјалном сегменту друштва, оправдава мишљење о стварању концепта „друштва које стари” (National Research Council, 2013).

Демографско старење је процес повећања процентуалног удела старијих у укупном становништву. У демографији се под старијим становништвом подразумевају лица стара 65 и више година¹. Праг старости од 65 година се поклапа са годинама повлачења из економске активности, те се може рећи да тај моменат више одређују друштвено-економске прилике, него стварне године старости (Девеџић & Стојилковић Ђатовић, 2015). Упоришта о схватању процеса демографског старења су давно позната у демографији и важе за основне постулате. Може се рећи да је то законита и очекивана последица дугорочног тренда смањења стопе фертилитета, што доводи до сужавања базе старосне пирамиде, док смањење стопа морталитета у трећем добу, у комбинацији са повећањем очекиваног трајања живота, доводи до повећаног броја старијег становништва, односно до ширења „врха” старосне пирамиде (Kupiszewski et al.,

¹ Појам „старо становништво” употребљава се са професионалном коректношћу, која нема негативне конотације, већ је производ јасног нумеричког критеријума и већег нивоа прецизности везане за егзактност демографије као научне дисциплине (Девеџић & Стојилковић Ђатовић, 2015). Овај термин је прихваћен у демографији, а као синоними користе се изрази старији, сениори и особе трећег доба.

2012; Стојилковић Ђатовић, 2022). Као последица јавља се апсолутно и релативно повећање броја становника које се по демографским критеријумима сврстава у старо становништво (Стојилковић & Динић, 2012). На тај процес све већи утицај има изражен процес емиграције, јер у миграцијама најчешће учествује млађе и радно способно становништво, што додатно нарушава старосну структуру становништва и даље продубљује процес демографског старења.

У контексту раста броја старијих у укупној популацији повећава се и број старачких домаћинстава² у Србији. Наиме, демографске промене од средине 20. века, под утицајем брзе индустријализације, деаграризације и миграције сеоског становништва у градове, довеле су до значајних промена у структури домаћинстава (Станковић & Костић, 2005). Процес урбанизације допринео је и атомизацији породица: разлагању традиционалних вишегенерацијских породичних модела у мање, нуклеарне структуре. Са овим променама, повећао се и број старачких домаћинстава, посебно самачких старачких домаћинстава, што одражава прелазак са патријархалних на модерније породичне форме (Бобић, 2004). Број сениора који живе сами зависи од бројних фактора као што су очекивано трајање живота, услови смртности, брачност и диворцијалитет, традиција, као и социо-економски услови (Муџић, Лакчевић & Ђорђевић, 2015). Идеја овог рада је да се представе промене у старачким домаћинствима и њихов тренутни положај у Србији.

Повећање удела сениора у укупној популацији повећава потребу за потенцијалном подршком старијим особама, која се, у традиционалном друштву какво је српско, најчешће пружа у оквиру домаћинства или проширене породице. Тиме се намеће потреба за сагледавањем демографског старења кроз перспективу живота старијих у сопственим домаћинствима. Предмет овог рада је анализа демографских, економских и социјалних аспеката живота старијих, посебно у старачким домаћинствима. Циљ рада је да се истраже промене у структури и динамици старачких домаћинстава кроз различите периоде и њихову територијалну дистрибуцију; да се прикаже социо-економски статус старијих особа кроз процену економске сигурности, доступности ресурса и услуга, као и изазови са којима се сусрећу у свакодневном животу; да се анализира квалитет живота у старачким домаћинствима прочавајући факторе који на то утичу, укључујући здравствене проблеме, инвалидитет и потребу за

² Старачка домаћинства чине само лица старости 65 и више година, а могу бити самачка или вишечлана (РЗС, 2023). Овај термин је уобичајен у демографији, али с обзиром на терминолошке промене, у даљем тексту ће се користити и израз домаћинства старијих, као синоним.

подршком; да се испита ефикасност постојећих система подршке и неге уз поређење стања у Србији са међународним практичним моделима, и на крају, да се укаже на примере добре праксе за побољшање подршке старијим особама у старачким домаћинствима.

МЕТОДОЛОГИЈА

Методологија истраживања обухвата више фаза, од избора статистичких података и релевантне предметне документације до аналитичких поступака и интерпретације резултата.

Истраживање се ослања на податке Пописа становништва, домаћинстава и станова у Србији 2022. године, као и на податке Пописа 2002. и 2011. године за упоредну анализу. Основни извор података је Републички завод за статистику (РЗС), који обезбеђује званичне статистичке податке о старосној структури становништва, типологији домаћинстава и регионалним демографским показатељима. Посебна пажња је посвећена домаћинствима у којима живе старије особе. Ова анализа обухвата самачка и вишечлана домаћинства у циљу идентификације социјално угрожених група које захтевају организовану и системску подршку.

Квантитативна анализа старосне структуре базирана је на демографским показатељима старости, такође израчунатим на бази резултата Пописа. У анализи је праћена промена просечне старости становништва у периоду од 2002. до 2022. године. Индекс демографског старења је рачунат као однос броја старих 65 и више према броју особа млађих од 20 година. Ови показатељи, као и коефицијент зависности старијих, који представља однос броја старих 65 и више година према броју особа у радној снази (15-64), упоређени су са подацима из претходних пописних година и по типу насеља. Анализирана је и старосна пирамида која визуелно приказује динамику старења становништва, показујући како се процес старења одражава на структуру становништва са аспекта повећања старости на врху и сужавања базе старосне пирамиде.

Регионална анализа у овом истраживању обухвата проучавање пописних података о уделу старог становништва по географским регионима Србије, нижим територијалним нивоима и по типу насеља. Ова анализа пружа различите увиде у демографске промене и помаже у идентификацији територијалних разлика у процесу старења становништва, као и у разумевању регионалних потреба за прилагођавање политика и стратегија које адресирају изазове старења.

Проучавање социо-економских аспеката старења старијих особа, посебно у контексту самачких домаћинстава, обухвата анализу

основних извора прихода домаћинства, здравствених проблема и инвалидитета старијих лица. Осим на резултате Пописа, ова анализа се ослања и на преглед истраживања и закључака дефинисаних стратегија које се баве потребама старијих особа (пример Истраживање о здрављу; Стратегија за унапређење положаја старијих лица, Стратегија активног и здравог старења у Републици Србији, локалне стратегије за старе и др).

Додатно, истраживање концепта активног старења укључује коришћење различитих показатеља, као што је индекс активног старења. Оцена дуговечности и броја година живота проведених у добром здрављу базира се на основу показатеља као што су очекивано трајање живота и проценат здравих година живота. Циљ ове анализе је да истражи вишеструке импликације демографског старења и да смернице за развој адекватних државних политика и стратегија. У овом контексту поменуто је проспективна старост као основа за креирање и развој стратешких докумената. Проспективна старост (позната и као проспективно старење) је концепт који се користи за анализу будућег трајања живота на основу тренутних демографских података. У овом контексту, проспективна старост се односи на старосни праг који је дефинисан као година старости након које је очекивано трајање живота краће од 15 година.

Примењене методе обраде података су следеће: статистичка, која подразумева примену дескриптивних метода за обраду података, укључујући прорачуне средњих вредности, пропорција и индекса, и израду графичких приказа и табела; диференцијална анализа коју чини упоредна анализа између различитих временских периода и демографских група и разрада теоријских модела која пре свега подразумева представљање теоријских модела неге и подршке старијима, као што је концепт „старење у месту“ и анализа његове примене у различитим контекстима.

ЕВОЛУЦИЈА И САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ ДЕМОГРАФСКОГ СТАРЕЊА У СРБИЈИ

Демографско старење у Србији

Демографско старење је један од процеса који упечатљиво одражава демографску реалност, а који је уочљив када се посматра било који показатељ старосне структуре становништва. Између 2002. и 2022. године, просечна старост становништва Србије повећана је са 40,2 на 43,9 година. Иако је становништво осталих насеља старије од

становништва урбаних насеља (43,0 године у градским, наспрам 45,3 у осталим насељима, 2022. године), просечна старост се равномерно повећавала код оба типа насеља.

Индекс демографског старења, који мери однос броја лица старих 65 и више година у односу на број млађих од 20 година, повећао се са 74,2 у 2002. години на 113,6 у 2022. години. Вредности овог индекса су веће у осталим насељима (131,5) него у градским насељима (103,4), и код женске популације (133,2) у поређењу са мушком популацијом (95,1) у 2022. години.

Коефицијент старосне зависности старијих, који показује однос броја старијих особа према радној популацији, повећао се са 24,6 у 2002. години на 34,8 у 2022. години. Овај коефицијент је такође био већи у осталим насељима (39,4) у односу на градска насеља (32,1) у 2022. години.

Табела 1. Показатељи старосне структуре становништва Републике Србије према полу и типу насеља, Пописи 2002, 2011. и 2022.

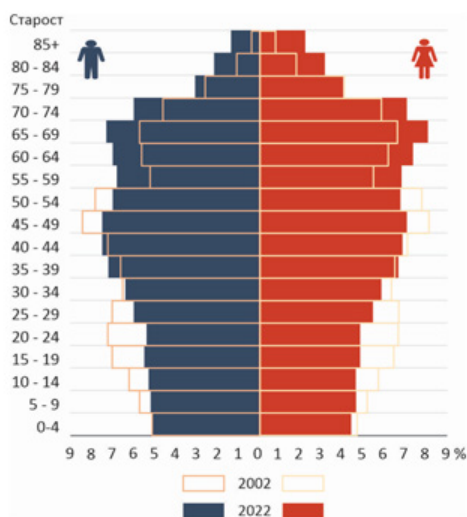
Тип насеља	Укупно			Градска			Остала насеља		
	2002	2011	2022	2002	2011	2022	2002	2011	2022
Просечна старост									
Укупно	40,2	42,2	43,9	39,2	41,3	43,0	41,6	43,6	45,3
Мушко	39,0	40,9	42,4	38,0	39,8	41,3	40,2	42,3	44,1
Женско	41,5	43,5	45,2	40,4	42,7	44,5	42,9	44,9	46,4
Индекс старења									
Укупно	74,2	87,6	113,6	62,1	77,7	103,4	90,0	102,4	131,5
Мушко	61,2	71,8	95,1	50,8	62,7	83,2	74,8	85,4	116,0
Женско	87,9	104,4	133,2	74,0	93,6	124,8	106,1	120,4	148,1
Коефицијент зависности старијег становништва									
Укупно	24,6	25,5	34,8	20,0	22,3	32,1	31,4	30,4	39,4
Мушко	21,0	21,6	30,0	17,3	19,1	27,2	26,0	25,1	34,5
Женско	28,2	29,3	39,5	22,5	25,2	36,6	36,9	36,1	44,7

Извор: База података РЗС

Промене у старосној структури, тј. демографско старење током последње две деценије се најбоље уочавају на старосној пирамиди. Примећује се сужавање базе пирамиде, односно, значајно смањење свих старосних група до 34. године старости. С друге стране, видно

је „ширење” старосних група од 55 година и старијих, што је резултат уласка „беби-бум” генерација у ову старосну категорију. Од средине 20. века, генерације рођене у периоду „беби-бума“ створиле су нову генерацију, познату као „ехо” генерација, док се на старосној пирамиди могу уочити и крње генерације, односно потомци популација које су се рађале током ратова и историјских кризних периода. Овај демографски развој условљен је флукуацијом фертилитета, миграторним кретањима и различитим екстерним факторима. У 2002. години, највећи део становништва оба пола био је у старосној групи 45-49 година. Међутим, у 2022. години, најзаступљеније старосне групе у укупној популацији су мушкарци старости 40-44 године и жене старости 65-69 година. Упркос кохортном таласању, односно формирању компензационих и крњих генерација, старосна пирамида у Србији данас показује карактеристике регресивног типа (Стојилковић Ђатовић & Девеџић, 2020).

График 1. Старосна пирамида становништва Републике Србије, 2002. и 2022. године

Извор: РЗС, Саопштење Процењен број становника, 2023.

На основу актуелних демографских трендова, тешко је очекивати значајно побољшање демографске ситуације у Србији. Пројекције за 2041. годину указују на то да ће број становника наставити да опада и да ће процес демографског старења и даље бити присутан у свим варијантама будућих сценарија (Секулић & Пауновић Радуловић, 2014).

Динамика пораста и територијални размештај старијег становништва Србије

У последњој деценији, број старијих особа у Србији је наставио да расте, што су потврдили подаци из Пописа 2022. године. Број становника старих 65 и више година повећао се са 1,24 милиона на 1,47 милиона у периоду од 2002. до 2022. године, што представља значајан пораст величине старије популације, чиме је и удео старијих у укупном становништву порастао са 16,5% на 22,1%. Посебно је приметно да су старије особе више заступљене у осталим насељима (24,4%) у односу на градска насеља (20,7%) у 2022. години.

Када је реч о полној структури старије популације, свака четврта жена у Србији (24,5%) припада старосној групи од 65 и више година, док је сваки пети мушкарац у истој старосној категорији (19,6%). Жене су значајно бројније међу старијим особама, чинећи око 57% укупне популације старих 65 и више година, без значајних промена у овом односу током последња два међупописна периода. У градским насељима, удео жена у старосној популацији је већи (58,7%) у поређењу са осталим насељима (54,4%) у 2022. години.

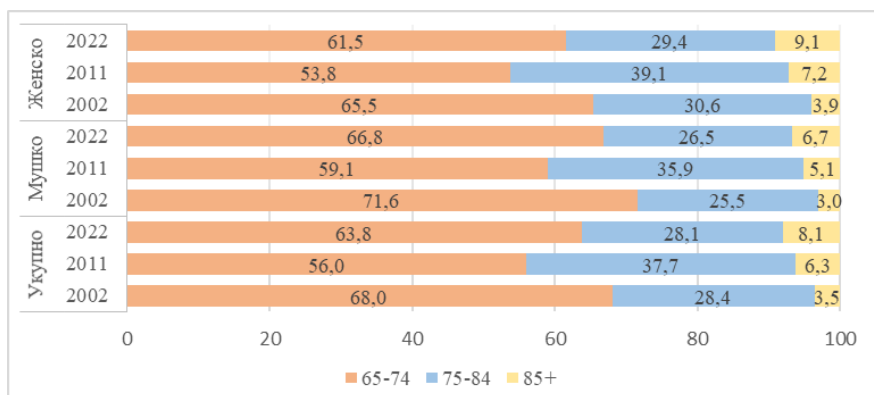
Табела 2. Старије становништво Републике Србије према полу и типу насеља, Пописи 2002, 2011. и 2022.

Пол	Укупно			Градска			Остала насеља		
	2002	2011	2022	2002	2011	2022	2002	2011	2022
Старије становништво – број									
Укупно	1240505	1250316	1468855	590099	665006	851240	650406	585310	617615
Мушки	524630	527067	632830	246755	275630	351367	277875	251437	281463
Женски	715875	723249	836025	343344	389376	499873	372531	333873	336152
Удео у укупном/мушком/женском становништву Србије (%)									
Укупно	16,5	17,4	22,1	14,0	15,6	20,7	19,9	20,1	24,4
Мушки	14,4	15,1	19,6	12,2	13,5	17,9	17,1	17,2	22,1
Женски	18,6	19,6	24,5	15,6	17,4	23,1	22,6	22,9	26,8
Старије становништво према полу (%)									
Укупно	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Мушки	42,3	42,2	43,1	41,8	41,4	41,3	42,7	43,0	45,6
Женски	57,7	57,8	56,9	58,2	58,6	58,7	57,3	57,0	54,4

Извор: База података РЗС

У контексту демографског старења, популација старијих особа се дели на три старосне групе: „младо старо” (65-74 године), „старо” (75-84 године) и „најстарије старо” становништво (85+ година) (Девеџић & Стојилковић, 2012).

График 2. Дистрибуција старијих лица према старосним групама, 2002, 2011. и 2022.

Извор: База података РЗС, обрада аутора

Преглед података показује да је у 2002. години „младо старо” становништво било најбројнија категорија, чинећи 68,0% старијих особа, али је удео ове групе опао на 56,0% до 2011. године, уз повећање удела „старог становништва” са 28,4% на 37,7%. Са преласком „беби-бум” генерације у старије доби, удео „младог старог” становништва порастао је на 63,8% у 2022. години, док је удео „старог становништва” опао на 28,1%. Значајан тренд је и константно повећање удела „најстаријег старог” становништва, који је порастао са 3,5% у 2002. години на 8,1% у 2022. години.

Дистрибуција старијих особа према полу потврђује теорије о феминизацији старења (Девеџић & Стојилковић Ђатовић, 2015). Женска популација је бројнија у свим старосним категоријама, а њихов удео расте с повећањем старости: жене чине 55% „младог старог” становништва, 59% „старог становништва”, и готово две трећине „најстаријег старог” становништва (64%) у 2022. години.

Регионална разноликост у интензитету демографског старења представља важан аспект анализе старења популације. У 2022. години, старије становништво је најзаступљеније у Региону Јужне и Источне Србије, где чини 23,7% укупне популације, следи Регион Шумадије и Западне Србије са 22,9%, док у Региону Војводине удео старијих особа

износи 21,6%. Најмањи удео старијих особа је у Београдском региону, 20,3%.

На нивоу области, удео старијих особа у укупној популацији варира од 17,8% у Пчињској до 30,3% у Зајечарској области. Само четири области од укупно 25 имају мањи удео старијих од републичког просека (22,1%): Пчињска, Рашка, Јужнобачка и Београдска област. На нивоу општина, разлике су израженије – удео старијих креће се у распону од 10,3% у Тутину до 40,9% у Црној Трави. Општине у источном делу Србије имају највећи удео старије популације, а само нешто више од четвртине општина (49 од 168) има нижи удео старијих од републичког просека.

Сениори су у 2022. години чинили већи удео у укупној популацији осталих насеља (24,4%) у поређењу са градским насељима (20,6%). Ова разлика је последица миграције младих у урбана подручја и негативног природног прираштаја. Након демографског пражњења руралних подручја, уследило је и смањење људских ресурса мањих градова, чије се младо, фертилно и радно способно становништво пресељава у развијеније урбане центре или у иностранство (Кокотовић Каназир, 2016). Током времена, старењем и досељеном становништву у урбаним центрима, разлике према типу насеља више нису толико наглашене.

Ипак, проучавање темпа и интензитета старења према типу насеља је веома важно јер се приступ подршци старијим особама разликује у зависности од степена урбанизације насеља. На основу бројних емпиријских истраживања, развиле су се различите теорије о томе где је подршка старијима адекватнија. Према једној групи аутора, чланови породице у градовима су повезанији јер живе ближе једни другима и чешће се посећују (Lee et al., 1994). Насупрот томе, други истраживачи сматрају да људи у руралним срединама имају чвршће родбинске везе, што доводи до јаче подршке старијим особама у тим подручјима. Међутим, постоје мишљења да у руралним подручјима са ниском густином становништва и малим бројем становника, може доћи до ограничења у развоју друштвених односа (Hofferth & Iceland, 1998), а да су ресурси за неформалну подршку мање доступни (Девеџић & Стојилковић Ђатовић, 2015).

Нови увиди процеса демографског старења у Србији

Старост се често посматра као животно доба смањених физичких и психичких способности и повећаног инвалидитета. Међутим, на индивидуалном нивоу, концепт старења је много комплекснији и зависи од различитих фактора као што су број година, виталност и индивидуалне карактеристике сваке особе. У нашем друштву и даље

постоје значајне предрасуде које старије особе виде као пасивне, док се често занемарује њихово велико животно и радно искуство (UNECSE, 2017). У развијеним земљама тренутно се посвећује велика пажња побољшању социјалне инклузије старијих особа и промовисању концепта активног старења, који има за циљ да осигура старијима здрав и испуњен живот (Девеџић & Стојилковић, 2012). Активно старење све више постаје део јавних политика усмерених на економски и социјални развој, са фокусом на промену стереотипа о старости и развој програма који подстичу активан и здрав живот старијих особа (Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог, 2023).

Како би се проценио допринос старијих особа друштву и економији, креиран је Индекс активног старења³ (Рашевић, 2015). Подаци из 2018. године показују да Србија (са индексом 29,5) заостаје за Европском унијом (са индексом 33,9), иако је у области учешћа у друштвеном животу постигла боље резултате (20,1 у Србији у односу на 17,7 у ЕУ). Трећина старијих особа активно учествује у различитим активностима, са најзначајнијим доприносом у области бриге о деци и унуцима⁴.

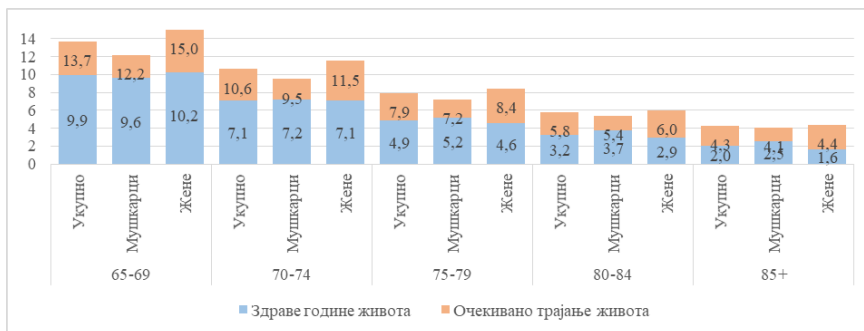
Нови индикатор „здраве године живота“ показује колико преосталих година живота лице одређене старости ће живети без здравствених потешкоћа. Овај показатељ служи за мерење потенцијала за здрав, активан и независан живот старијих особа. У Србији је у 2021. години просечан животно век за особе старости од 65 до 69 година износио 13,7 година, од којих је 72,3% (9,9 година) проведено у добром здрављу. Са старашћу се смањује број година очекиваног трајања живота, као и удео година које ће особа провести у здрављу.

Поред ових старосних фактора, важан аспект је и постојање разлика по полу. То је првенствено условљено диференцијалним морталитетом према полу, што припада основним законитостима демографског развика. Иако мушкарци имају краће очекивано трајање живота, жене имају мање могућности да проведу преостале године живота у здрављу (Стојилковић Ђатовић, Пауновић Радуловић & Мирић, 2016).

³ Индекс активног старења је композитни индекс који се састоји од 22 индикатора, груписаних у четири домена: запошљавање, учешће у друштву, самосталан, здрав и сигуран живот и капацитет и окружење које омогућава активно старење (<https://unecse.org/population/active-aging-index>).

⁴ https://unecse.org/DAM/pau/age/Active_Aging_Index/AAI_Guidelines_final.pdf

График 3. Преостало очекивано трајање живота и здраве године живота старијег становништва, 2021.г

Извор: РЗС, 2024.

У савременој демографској литератури све се више користи концепт проспективне старости за дефинисање старости, где је праг старења одређен као преостало очекивано трајање живота испод 15 година (Sanderson & Scherbov, 2008). За разлику од класичног ретроспективног приступа, који старост дефинише као старост од 65 и више година, проспективни концепт старења у Србији за 2022. годину поставља праг на 63 године за жене и 58 година за мушкарце, с обзиром на то да је очекивано трајање живота у Србији за жене и мушкарце 78 односно 73 године, респективно. Другим речима, проспективни праг старости у Србији је нижи у односу на класични ретроспективни концепт старења. Проспективна старост има важну улогу у креирању јавних политика, јер омогућава да се старост не дефинише само на основу формалних година живота, већ и на основу виталности и здравственог стања становништва трећег доба.

РЕЗУЛТАТИ

Пописом 2022. године је утврђено да је скоро свако треће домаћинство у Србији самачко (29,9%), док је у Попису 2011. године такво било свако пето домаћинство (22,3%). Посматрано према типу насеља, свако треће домаћинство у градским насељима је самачко (31,6%), односно свако четврто у осталим насељима (26,8%), 2022. године. У поређењу са Европском унијом, Србија има нижи проценат самачких домаћинстава (Европска унија 39,0%, Eurostat, 2018) ⁵.

⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfst_hhnhtych/default/table?lang=en

Табела 3. Удео старачких и самачких домаћинстава у укупном броју домаћинстава у Републици Србији, према типу насеља, Пописи 2011. и 2022.

	Укупно		Градска		Остала насеља	
	2011	2022	2011	2022	2011	2022
Укупан број домаћинстава	2487886	2589344	1533866	1675091	954020	914253
Удео самачких у укупном броју домаћинстава (%)	22,3	29,9	22,8	31,6	21,5	26,8
Удео старачких у укупном броју домаћинстава (%)	17,5	21,6	15,6	20,3	20,5	23,9
Удео старачких самачких у укупном броју домаћинстава (%)	11,2	13,4	10,2	12,9	12,8	14,5

Извор: РЗС, обрада аутора

Анализа података показује да је удео старачких домаћинстава у Србији 21,6%, што представља пораст у односу на 17,5% у 2011. години. Овај тип домаћинстава је више заступљен у осталим насељима у односу на удео у урбаним градским насељима (23,9% према 20,3%).

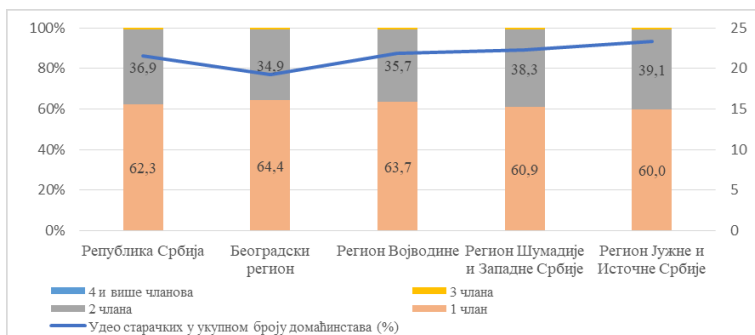
Регионалне разлике су значајне: највећи удео старачких домаћинстава је у Региону Јужне и Источне Србије (23,3%), док је најмањи у Београдском региону (19,3%). На нивоу општина, најзаступљенија домаћинства старијих су у демографски најстаријим општинама, попут Црне Траве (42,8%), Гаџиног Хана (39,3%), Сврљига (37,8%) и другим општинама, најчешће у источном делу земље. Најмањи удео домаћинства старијих имају демографски најмлађе општине Прешево и Тутин (око 8,5%), Бујановац (9,6%) и Нови Пазар (10,6%).

Већина домаћинства старијих у Србији су самачка (62,3%), а посматрано по регионима, бројнији су у Београдском региону и Региону Војводине, око 64%, док је у Региону Јужне и Источне Србије и Региону Шумадије и Западне Србије око 60% домаћинства старијих са једним чланом. На нивоу општина/градова самачка домаћинства у укупном броју домаћинства су најзаступљенија у општинама Врачар (70,4%), Стари град (70,1%), Чока (69,9%), Црна Трава (69,8%) и Мали Иђош (око 69,5%).

Нешто више од трећине домаћинства старијих имају по два члана (36,9%), највише у Региону Јужне и Источне Србије (39,1%), а најмање у Београдском региону (34,9%). Удео двочланих домаћинства старијих у Региону Војводине је 35,7%, а у Региону Шумадије и Западне Србије

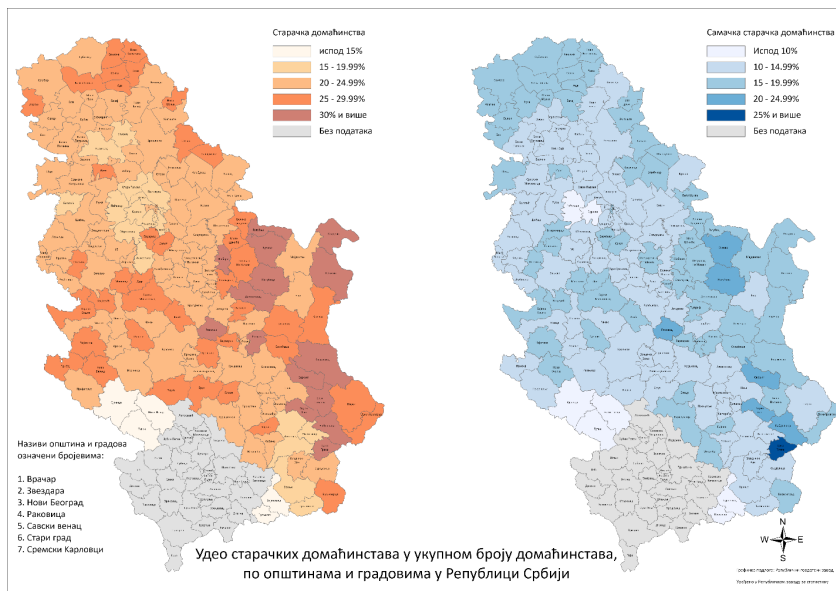
38,3%. Највећа концентрација је у општинама Јужне и Источне Србије: у Прешеви (54,8%), Бујановцу (48,1%), Тутину (45,8%), Дољевцу (45,4%), Александровцу (44,8%) итд. Удео домаћинстава старијих са три или више чланова је занемарљив (мањи од 1%).

График 4. Старачка домаћинства према броју чланова, по регионима, Попис 2022.

Извор: РЗС, обрада аутора

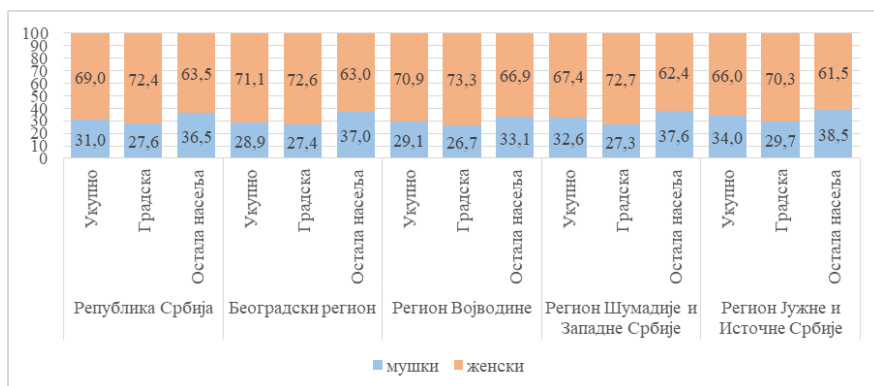
Карта 1. Удео старачких и самачких старачких домаћинства у укупном броју домаћинства (2022)

Извор: Припремили аутори на основу Базе података РЗС

Две трећине самачких старачких домаћинстава чине жене (69,0%), а тај удео је већи у градским (72,4%) у односу на остала насеља (63,5%). Једночлана домаћинства старијих која чине жене су најзаступљенија у градским насељима у Београдском и Региону Војводине (око 73%), а знатно мањи удео имају у осталим насељима Региона Јужне и Источне Србије и Региона Шумадије и Западне Србије (око 62%).

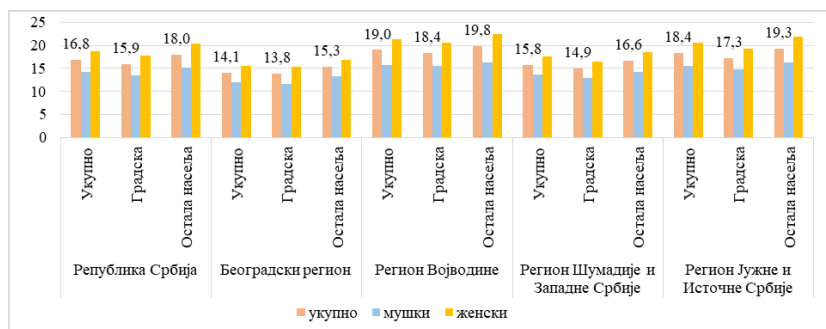
График 5. Старачка самачка домаћинства, према полу и типу насеља, Попис 2022.

Избор: База података РЗС

Према подацима Пописа 2022, економска сигурност старијих особа које живе у самачким старачким домаћинствима у Србији углавном је заснована на пензији као основном извору прихода. Наиме, чак 94,3% сениора у овим домаћинствима прима пензију, која представља њихов главни финансијски ослонац. У поређењу са овим високим процентом особа које су у пензији, само 1,8% старијих је запослено, док 1,5% изјављује да обавља кућне послове у свом дому.

График 6. Удео особа са инвалидитетом у укупном броју старијих, према полу и типу насеља, по регионима, Попис 2022.

Избор: База података РЗС; <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-cyrl/popisni-podaci-eksel-tabe/>

Када се разматра здравствено стање старије популације, приближно трећина самачких старачких домаћинстава (31,5%) има озбиљне тешкоће у обављању свакодневних кућних активности (куповина намирница, припремање хране, лакши и тежи кућни послови), а скоро сваки десети (9,5%) има озбиљне потешкоће у обављању активности личне неге. Значајно чешће су у обављању свакодневних кућних активности и активности личне неге биле ограничене жене, старији од 75 година, становници ванградских насеља, најнижег образовања, као и најсиромашнији (РЗС & Батут, 2021). Најновији пописни подаци указују да свака шеста особа старија од 65 година има неки облик инвалидитета (16,8%). Према овим подацима може се рећи да су чешће здравствено угрожене жене, посебно у осталим насељима (20,3%).

ДИСКУСИЈА

Процес демографског старења представља озбиљан изазов за друштво, јер има значајне негативне последице на друштвени развој и захтева адекватан одговор државе. У контексту друштва које има велику заступљеност старије популације и код које се процес демографског старења све више интензивира, постоји више правца деловања који се могу размотрити. Прво, потребно је продубити знање о старењу кроз научна истраживања и популациону едукацију која ће обухватити психолошке и социјалне аспекте старења. Друго, важно је обезбедити економску сигурност старијих лица, развијати кућну негу као основни облик дуготрајне помоћи и промовисати концепт здравог старења (Рашевић, 2002; 2004). Поред тога, активна улога старијих особа може допринети смањењу притиска на државне ресурсе, те је потребно створити институционалне алате који подстичу активизам старијих.

Искуства развијених земаља показују да постоји значајан степен униформности у циљевима и мерама које се примењују у контексту старења становништва. На пример, у Немачкој су прилагођени радни услови за старије раднике у аутомобилској индустрији, Француска је увела електронске картоне за здравствену заштиту старијих, док Јапан користи паметне телефоне и роботе за помоћ у свакодневним активностима сениора (Рашевић, 2015). Аустрија подстиче радно ангажовање старијих особа и ограничена је могућност њиховог отпуштања, а ЕУ развија програме који укључују старије у друштвене активности и доношење политичких одлука (UNECE, 2023).

Постепено интензивирање демографског старења представља озбиљан изазов који захтева адекватан одговор на оба нивоа - националном и локалном (Пенев, 2002; 2007). Република Србија је 2023.

године усвојила Стратегију за унапређење положаја старијих лица за период од 2024. до 2030. године⁶. Ова стратегија разматра демографске индикаторе старења и живот старијих особа из перспективе живота у домаћинствима. Стратегија се фокусира на потребе старијих лица и њихове капацитете, и има за циљ стварање позитивне перцепције старијих. Главни циљ је осигурати активну и здраву укљученост старијих у све друштвене области (Службени гласник РС, 2023) и повећање свести о потребама старијих, побољшање приступа јавним услугама, унапређење образовних и рекреативних програма, подстицање волонтерских активности и унапређење институционалне заштите старијих (заштита здравља, социјална сигурност и превенција насиља).

Као најпожељнији модел збрињавања старијих прихваћен је концепт неге у кућним условима од стране породице или блиских особа (Девеџић & Стојилковић Ђатовић, 2015). У неким државама је развијен концепт „старење у месту“⁷ који омогућава особама трећег доба да остану у својим домовима, уместо да се преселе у институционални смештај. Овај концепт подразумева развој система који пружа негу и подршку старијима у обављању свакодневних активности, чиме се чувају њихови социјални контакти и утиче на њихово благостање. Поред тога, овај модел може бити финансијски одржив, јер многи старији људи не могу приуштити трошкове институционалног смештаја. Међутим, у Србији где је више од сваког петог домаћинства старачко, а свако осмо самачко старачко домаћинство, већина ових домаћинстава се налази у девастираним и популационо ослабљеним руралним подручјима, поставља се питање изводљивости овог модела. Стога је важно разумети стање старијих домаћинстава у циљу идентификације социјално угрожених категорија и развоја системских мера подршке. С обзиром да Србија спада у ред демографски најстаријих земаља (Девеџић, 2007), обезбеђивање финансијске стабилности и пружање адекватне подршке старијем становништву представља велики друштвени изазов.

С друге стране, локалне заједнице представљају важан ресурс у популационој политици, не као замена за државне мере, већ као средство за ефикаснију реализацију и надградњу мера које држава промовише (Службени гласник РС, 2005). Неке јединице локалних самоуправа су у својим стратешким документима представиле проблем демографског старења и развиле мере подршке старијим особама. Пример добре праксе је Стратегија за старе општине Чајетина

⁶ Република Србија је примењивала Националну стратегију о старењу у периоду од 2006. до 2015. године (Службени гласник РС, 2006).

⁷ Aging in Place: <https://www.nia.nih.gov/health/aging-place/aging-place-growing-older-home>

(2011-2015), која sadrži konkretne mere и активности прилагођене локалним потребама. Слично, Акциони планови за популациону политику у општинама Кањижа (2014-2016), Сремска Митровица (2014-2019), Лозница (2016-2020), Прибој (2008-2012) и Шабац (2016-2020), као и Просторни планови општине Бајина Башта (2009), укључују активности за подршку старијима (Анђелковић Стоилковић, 2019).

Локалне самоуправе спроводе активности као што су формирање геронтолошких центара и пружање кућне неге у већини општина⁸. Пројекат „Помоћ у кући старима и особама са инвалидитетом” у општини Бач представља пример добре праксе који нуди услуге геронтодомаћица, здравствену и психолошку подршку старијим особама⁹. Многе локалне самоуправе обезбеђују домове за старија лица, а већи урбани центри развијају едукативно-рекреативне програме који подстичу активно старење. Међутим, у руралним подручјима старије становништво често има ограничен приступ институционалној заштити и ослања се на породицу или комшије. Овај диспарат у квалитету живота старијих лица између урбаних и руралних средина указује на то да су веће могућности за активно старење у развијеним урбаним срединама.

ЗАКЉУЧАК

Током последњих двадесет година, Србија је суочена с појачаним процесом демографског старења, што је потврђено подацима Пописа становништва и пројекцијама за 2041. годину које предвиђају наставак овог тренда. Постоје значајне разлике у заступљености старих особа у зависности од пола и територијалне дистрибуције: жене су бројније у старијој популацији, а највећи проценат старијих особа се налази у општинама источне Србије, док је најмањи у Београдском региону. Услед миграције младих у урбане центре и процеса старења руралних подручја, старија популација чини значајнији део становништва у осталим насељима. Ипак, постоје различита мишљења о томе да ли је боља подршка старијима доступна у урбаним подручјима због лакшег приступа услугама или у руралним због чвршћих родбинских веза.

Савремени концепт активног старења настоји да промени перцепцију старости као периода слабости, наглашавајући потенцијал сениора за здрав и испуњен живот уз адекватну подршку и програме.

⁸ Геронтолошке центре обезбеђују: Бачка Паланка, Бечеј, Кањижа, Кикинда, Нови Сад, Врбас, Вршац, Зрењанин, Бела Црква, Бач, Панчево, Рума, Сомбор, Шабац, Лозница, Чајетина, Прибој итд.

⁹ <https://www.bac.rs/sr/projekat-pomoc-u-kuci>

Иако је индекс активног старења у Србији нижи од просека ЕУ, постигнути су бољи резултати у укључивању старијих у друштвени живот, посебно у области бриге о деци и унуцима.

Удео самачких домаћинстава у Србији је значајно порастао у поређењу са 2011. годином, при чему су ова домаћинства чешћа у градским подручјима него у осталим. Старачка домаћинства су заступљенија у руралним срединама, где велики део самачких старачких домаћинстава чине жене. Социо-економске анализе показују да се већина старијих особа у овим домаћинствима ослања на пензију као свој главни извор прихода. Здравствено стање старијих особа указује на озбиљне потешкоће у свакодневним активностима, при чему су жене угроженије.

Процес демографског старења представља значајан изазов за друштво који захтева усмеравање ресурса и стратегија на оба нивоа - националном и локалном. Да би се успешно одговорило на овај изазов, потребно је применити примере добре праксе развијених земаља које користе различите приступе за подршку старијима: прилагођавање радних услова, увођење електронске здравствене заштите и примена технологије у свакодневном животу. Србија је усвојила нову стратегију за период до 2030. године, која се фокусира на подршку активном и здравом старењу, побољшање јавних услуга и пружање подршке старијим особама. Локалне самоуправе спроводе разне мере за подршку старијима, али постоје значајне разлике у квалитету и доступности услуга између урбаних и руралних подручја, што указује на потребу за праведним и инклузивним политикама које ће побољшати живот старијих особа у свим деловима друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић Стоилковић, М. (2019). Заступљеност демографских проблема пограничног простора Републике Србије у јавним политикама. *Демографија*, 16, 103-118. <https://doi.org/10.5937/demografija1916103A>
- Бобић, М. (2004). Домаћинства Србије на почетку трећег миленијума – социо-демографска анализа. *Социологија*, XLVI (2004), 4, 349-372.
- Девеџић, М. (2007). Демографске карактеристике старог становништва Београда. *Гласник Српског географског друштва*, 82(2), 93-102.
- Девеџић, М. & Стојилковић, Ј. (2012). Ново поимање старости – проспективна старост. *Становништво*, ЦДИ-ИДН, 1, 45-68.
- Девеџић, М. & Стојилковић Ђатовић, Ј. (2015). *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији - Демографски профил старог становништва Србије*. Београд: РЗС.

- Eurostat, (2018). People in the EU - statistics on household and family structures. Преузето са: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=%20People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_household_and_family_structures&oldid=375234
- Кокотовић Каназир, В. (2016). *Мали градови – демографски потенцијал Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић”, САНУ.
- Kupiszewski, M., Kupiszewska, D. & Nikitović, V. (2012). *The Impact of Demographic and Migration Flows on Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration - Mission to Serbia.
- Lee, G. R., Coward, R. T. & Netzer, J. K. (1994). Residential Differences in Filial Responsibility Expectations Among Older Persons. *Rural Sociology*, 59 (1), 100-109.
- Министарство за људска и мањинска права и друштвени дијалог, (2023). Саопштење: Међународни дан старијих особа: <https://www.minlmpdd.gov.rs/aktuelnosti-saopstenja.php> - 26.1.2024.
- Муџић, М., Лакчевић, С. & Ђорђевић, Љ. (2015). Do seniors live alone in the Balkans? – A comparative study of the household situation of elderly persons in the Republic of Serbia and the European Union. Conference: *The population of the Balkans at the dawn of the 21st century*, Ohrid.
- National Research Council (U.S.). Committee on Population, Division of Behavioral and Social Sciences and Education; National Research Council (U.S.). Panel on New Directions in Social Demography, Social Epidemiology, and the Sociology of Aging. (2013). *New directions in the sociology of aging*. Washington, District of Columbia : National Academies Press.
- Пенев, Г. (2002). Демографско старење у Србији; Могући правци политичког одговора. *Демографски преглед*, 11/2002. Београд: Министарство за социјална питања и ЦДИ-ИДН, ДДС.
- Пенев, Г. (2007). Србија средином 21. века – малобројнија и остарела? *Демографски преглед*, 25/2007. Београд: Министарство за социјална питања и ЦДИ-ИДН, ДДС.
- Рашевић, М. (2002). Демографско старење у Србији. *Демографски преглед*, 11/2002. Београд: Министарство за социјална питања и ЦДИ-ИДН, ДДС.
- Рашевић, М. (2004). *Старење становништва и могући правци политичког одговора*. Београд: Министарство рада, запошљавања и социјалне политике у сарадњи са ЦДИ-ИДН, ДДС.
- Рашевић, М. (2015). *Култура активног старења*, Глобализација и култура. ЦДИ-ИДН, Београд, 95-101.
- РЗС (2023). *Домаћинства према броју чланова. Попис становништва, домаћинстава и станова 2022*. Београд.
- РЗС, (2023). Саопштење Процењен број становника. Београд: РЗС. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Html/G20241179.html> - 17.1.2024.

- РЗС, (2024). *Жене и мушкарци*. Београд: РЗС.
- РЗС, База података: <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDDB-16.1.2024>.
- РЗС, База података: <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-cyrl/popisni-podaci-eksel-tabele/-1.3.2024>.
- РЗС и Батут (2021). Истраживање здравља становништва Србије 2019. године (EHIS). Београд: РЗС и Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”.
- Sanderson, C. & W. S. Scherbov (2008). Rethinking Age and Aging. *Population Bulletin*, 63(4).
- Секулић, Љ. & Пауновић Радуловић, Д. (2014). *Пројекције становништва Републике Србије 2011–2041*. – подаци по општинама и градовима. Београд: РЗС.
- Службени гласник РС (2005). *Стратегија подстицања рађања*. Службени гласник РС, 55/2005, исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14).
- Службени гласник РС (2006). Национална стратегија о старењу у периоду од 2006. до 2015. године. Службени гласник РС, 76/06.
- Службени гласник РС (2023). Стратегија активног и здравог старења у Републици Србији за период од 2024. до 2030. године. Службени гласник РС, 84/2023.
- Станковић, В. & Костић, М. (2005). Бројност, величина и просторни размештај старачких домаћинстава у Србији. у: *Србија и савремени процеси у Европи и свету*, Зборник са Научног симпозијума, Тара, 26-27. мај. Београд: Географски факултет.
- Стојилковић Ђатовић, Ј, Девеџић, М. (2020). Кохортно „таласање” компензационих и крњих генерација кроз показатеље оштрине и дубине старења становништва у Србији. *Демографија*, 17, 9-28. <https://doi.org/10.5937/demografija2017009S>
- Стојилковић Ђатовић, Ј. (2022). Старосна структура становништва Србије – које су промене забележили пописи 2002, 2011. и 2022? *Социолошки преглед*, 57(3),792–822. <https://doi.org/10.5937/socpreg57-45982>
- Стојилковић, Ј. & Динић, Д. (2012). Демографска и социјална димензија старења старих у Србији. *Геронтологија, Часопис Геронтолошког друштва Србије*, 2, 24–36.
- Стојилковић Ђатовић, Ј., Пауновић Радуловић, Д. & Мирић, Н. (2016). Употреба података из СИЛЦ анкете за израчунавање здравих година живота. Секундарне анализе података добијених кроз истраживање Анкета о приходима и условима живота (СИЛК). УНДП, СИПРУ, Београд.
- UNESCE, (2017). Лисабонска министарска декларација четврта УНЕЦЕ Министарска конференција о старењу: Одрживо друштво за сва животна доба: препознавање потенцијала за дужи живот.

UNECE, (2023). Policy Brief on Aging. Пpеyзeтo ca: <https://unece.org/sites/default/files/2024-01/ECE-WG.1-42-PB28.pdf>

Hofferth, S. L. & Iceland, J. (1998), Social Capital in Rural and Urban Communities. *Rural Sociology*, 63, 574-598.

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfst_hhnhtych/default/table?lang=en - 1.2.2024.

https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Aging_Index/Workshop-2016/07_AAI_in_SerbiaGB.pdf

<https://unece.org/population/active-aging-index> - 26.1.2024.

<https://www.bac.rs/sr/projekat-pomoc-u-kuci> - 10.1.2024.

<https://www.nia.nih.gov/health/aging-place/aging-place-growing-older-home> - 4.7.2024.

ELDERLY HOUSEHOLDS IN SERBIA SINCE THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: A (SOCIO)DEMOGRAPHIC PERSPECTIVE

Marija ANĐELKOVIĆ,
Dragana PAUNOVIĆ RADULOVIĆ

SUMMARY

The aging of the population represents one of the dominant social processes that is intensifying at the beginning of the 21st century. Its ubiquity and implications, above all in economic and social segments of society, justify the creation of the concept of “aging society”. Therefore, the goal of this paper is to review the achieved level of the aging process through the analysis of demographic indicators. Census data on the structure of households consisting of elderly people, whether single or multi-member households, was analysed to identify socially vulnerable categories that require organized and systemic support from society. The paper also deals with issues of active aging, measured by the relevant index of active aging, as well as issues of longevity and years spent in health, which are quantitatively described by indicators of life expectancy and healthy years of life.

According to data from 2022 on the share of people aged 65 and older in the total population, which is 22%, Serbia ranks among the oldest countries in Europe. More than two-thirds of municipalities in Serbia have a higher proportion of elderly people than the national average, and large regional differences are also observed. The data also show that almost every fifth household is an “elderly” household, that is, it consists only of old people. Elderly households are more represented in other settlements (23.9%) compared to urban areas (20.3%). Most elderly households are single (62.3%), and the most numerous are in Belgrade and Vojvodina and in urban areas (62.0%). Two-thirds of single elderly households are made up of women, and this share is higher in urban areas (72.4%) than in other settlements (63.5%).

The economic activity of the elderly was analysed based on the Census data 2022. Most of them receive a pension as their main source of income (94.3%), only 1.8% of them are employed, while 1.5% of them declared that they do housework. From the perspective of active aging and additional income, there is a great need for some kind of engagement of these persons.

According to the latest available data on the Active Aging Index, in Serbia in 2018, a third of the elderly were active, and the most positive performance was in caring for children and grandchildren. Active aging promotes the results and statistics of healthy years of life, which were 69 for women and 67 for men in 2019. This means that of the average life expectancy in 2019, 78 years for women and 73 for men, living in good health makes up 88% of the average life expectancy for women and 91% for men.

The multiple implications of aging require an adequate state intervention in the creation of population and social policies. In the search for an answer to the growing problem of demographic aging, a new understanding of this process through active aging and prospective old age is introduced. The paper provides an overview of the state's response through the Strategy of Active and Healthy Aging in Serbia, but also through examples at the local level.

Keywords: demographic aging, single households, elderly households, active aging.

Originalni naučni rad

Primljen: 31.05.2024.

Prihvaćen: 22.07.2024.

UDK: 314:911.375(497.11),20*

doi: 10.5937/demografija2421025D

URBANA REALNOST SRBIJE NA POČETKU 21. VEKA – DEMOGRAFSKI ASPEKT

Danica ĐURKIN

*Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, 11000 Beograd**e-mail : danica.djurkin@gef.bg.ac.rs*

Sažetak: Kako više od polovine svetske populacije živi u urbanim naseljima 21. vek naziva se vekom gradova. Međutim, u urbanizovanom svetu paralelno sa rastućom globalnom urbanom populacijom, već duže vreme u mnogim delovima sveta odvija se „tihi“ proces urbanog opadanja. Složene prostorno-demografske i socioekonomske promene tokom postsocijalističke tranzicije na prostoru Srbije bile su jedan od razloga koje su usmerile demografski razvoj urbanih naselja ka opadanju. Ukupan broj gradskog stanovništva Srbije na početku 21. veka neznatno je smanjen, a disproporcije između gradskih naselja shodno populacionoj veličini i kretanju broja stanovnika su se produbile, naglašavajući prethodno uspostavljenu urbanu polarizaciju. Kao rezultat toga, više od 80% gradskih naselja Srbije zahvaćeno je procesom urbanog opadanja. Rad sadrži analizu kretanja ukupne populacije u 167 gradskih naselja u Srbiji u periodu od 1961. do 2022. godine. Cilj rada predstavlja identifikaciju trendova populacione dinamike urbanog prostora Srbije, sa fokusom na fenomen urbanog opadanja u 21. veku.

Ključne reči: urbano opadanje, urbano stanovništvo, Srbija

Abstract: With more than half the world's population living in cities, the 21st century is known as the urban century. However, in an urbanized world that goes hand in hand with a growing world population, a “silent” process of urban shrinkage has occurred for some time. In the first decades after the Second World War, the decline of cities was initially limited to the old urbanized regions of the world. In the late 20th and early 21st century, it spread to developing countries and has become a global phenomenon. The Serbian urban population grew from the 1960s to the 1980s, and stagnating in the 1990s. Complex spatial-demographic and socio-economic changes during the post-socialist transition have determined the demographic development of urban settlements in Serbia towards shrinkage. At the beginning of the 21st century, the urban population in Serbia has slightly decreased and the disproportions in population development between urban settlements have deepened, reinforcing the previously existing urban polarization. In the last decade, a negative average annual rate of change in the urban population in Serbia was recorded. As a result, more than 80% of urban settlements in Serbia are affected by urban shrinkage. The paper analyses the development of the total population in 167 urban settlements in Serbia from 1961 to 2022. The paper aims to identify trends in population dynamics in Serbia, focusing on the phenomenon of urban shrinkage in the 21st century.

Key words: urban shrinkage, urban population, Serbia

UVOD

Razvoj urbanih areala i njihova transformacija odvija se usled spleta većeg broja elemenata geoprostora, od demografskih, ekonomskih, socijalnih, infrastrukturnih, funkcionalnih, ekoloških i dr. Kompleksno i sinhronizovano dejstvo navedenih elementa različito se reflektuje na urbane prostore, te dovodi do formiranja razlika u urbanoj dinamici, kao i do niza varijeteta gradova shodno pravcu, dinamici i intenzitetu njihovog razvoja.

U "eri gradova" paralelno sa porastom urbane populacije u velikom broju država na globalnom nivou, već duže vreme, odvija se „tihi“ proces urbanog opadanja. Dok su debate o definiciji gradova u opadanju i dalje u toku (Pallagst, 2009; Großmann et al., 2013), broj gradova uhvaćenih u spiralni vrtlog propadanja je u porastu već više decenija (Haase et al., 2016a; Bontje & Musterd, 2012). Prostorno-vremenska dinamika urbanog opadanja i širenje pojave gradova u opadanju na globalnom nivou, zapravo predstavlja relativno novo stanje u globalnoj urbanoj mreži, a gradovi u opadanju postaju nova urbana realnost (Martinez-Fernandez et al., 2012; Cunningham-Sabot et al., 2013; Haase et al., 2014; Martinez-Fernandez et al., 2016; Haase et al., 2017; Sun et al., 2024).

Tokom istorije gradovi koji opadaju, kako sa demografskog, tako i prostornog, ekonomskog, funkcionanog itd. aspekta, javljali su se samo u izuzetnim periodima, koji su nastupali najčešće kao posledica određenih neprilika (poput ratova, političkih promena, epidemija, prirodnih katastrofa i sl.). Međutim, savremene tendencije povećanje broja gradova u opadanju, širenje geografske rasprostranjenosti, kao i određeni obrasci pojave i intenziteta opadanja beleže se od druge polovine 20. veka (Oswalt & Rienits, 2006). Tokom prvih decenija nakon Drugog svetskog rata urbano opadanje je bilo najpre ograničeno na starourbanizovane regione sveta, da bi se krajem 20. i početkom 21. veka proširilo i na zemlje u razvoju (Oswalt & Rienits, 2006). Proces urbanog opadanja javio se u visokorazvijenim državama Zapada (Velika Britanija, Nemačka, SAD) (Beauregard, 2009; Bontje, 2004). Između 1950. i 2000. godine, više od 350 velikih evropskih gradova je, bar privremeno, zabeležilo značajano opadanje (Rienties, 2009). U ovom periodu najveći broj gradova u opadanju bio je zastupljen u razvijenim regionima, upravo na prostoru Evrope, Severne Amerike, Japana, Australije i Novog Zelanda (Martinez-Fernandez et al., 2012; Cox, 2014). U globalnom uporednom pregledu gradova sa više od 100.000 stanovnika UN-a, za period 1990-2000. godine, na relaciji sever-jug ustanovljeno je opadanje u 40% gradova u Severnoj Americi, Evropi, Japanu, Australiji i Novom Zelandu, nasuprot tome, na prostoru Latinske Amerike, Kariba, Afrike i Azije u opadanju je bilo 10% gradova (Un-Habitat, 2008). Najveći udeo gradova u opadanju između 1990. i 2000. godine bio je lociran u

razvijenim regionima (Severna Amerika, Evropa, Japan, Australija i Novi Zeland). Nakon 2000. godine pojava gradova u opadanju i njihov broj širi se i na ostale regione sveta, prednjačeći u Aziji, zatim Latinskoj Americi i Karibima, dok su na afričkom kontinentu znaci urbanog opadanja još uvek zanemarljivi (Cox, 2014). U kontekstu intenzivne urbanizacije, fenomen opadanja gradova je paradoksalan, međutim studija UN-a detektovala je 143 grada u opadanju u zemljama u razvoju. Vrlo malo njih (svega desetak) nalazi se u Africi, dok je najveći udeo u Aziji (čak 60% gradova u opadanju zemalja u razvoju), odnosno Latinskoj Americi i Karibima (npr. Seul, Busan, Jerevan, San Hose, Havana, Puebla, Montevideo, Buenos Aires itd.) (UN, 2022). Opadanje gradova na prostoru Azije zapaža se najviše u Kini i Indiji, čime su zahvaćeni populaciono mali i srednji gradovi, a objašnjava se ekonomskim uzrocima (He, 2014; Ganapati, 2014). Sa druge strane, u Latinskoj Americi gradska naselja, odnosno delovi gradskih područja, koji opadaju vezuju se za proces suburbanizacije (Audirac, 2014).

Na evropskom nivou do 1990-ih godina, ovaj fenomen bio je zastupljen gotovo isključivo na zapadu, ali se od tada težište i širenje pojave gradova u opadanju pomera ka istoku (Turok & Mykhnenko, 2008; Großmann et al., 2008) i obuhvata ostatak Evrope, uz ispoljavanje polarizovanih prostornih obrazaca pojave i različite dinamike opadanja. Padom socijalizma, u novonastalim specifičnim političkim, ekonomskim, demografskim i socijalnim prilikama prostori centralne, istočne i jugoistočne Evrope bivaju intenzivno i rapidno pogođeni urbanim opadanjem (Steinführer & Haase, 2007; Großmann et al., 2008; Bontje & Musterd, 2012; Rink et al., 2014; Haase et al., 2016a; Haase et al., 2016b; Strykiewicz & Jaroszevska, 2016; Szafranska et al., 2019). U 21. veku skoro polovina evropskih gradova, uključujući i pojedine glavne gradove, u kojima živi jedna trećina evropskog stanovništva bila je zahvaćena procesom opadanja (Wiechmann & Wolff, 2013). Promene se ne odvijaju istim intenzitetom, već su dinamika i stepen opadanja znatno intenzivniji i "dramatičniji" u gradovima centralne, istočne i jugoistočne Evrope (Mykhnenko & Turok, 2008). Naime, za razliku od zapadnoevropskih zemalja, ostali prostori evropskog kontinenta teže i sporije su se prilagođavali novonastalim uslovima tržišne ekonomije, te su se suočili sa brojnim urbanim problemima (npr. kolaps nekadašnjih nosilaca industrijske delatnosti, povećanje stope nezaposlenosti, neiskorišćenost stambenog prostora i urbanog zemljišta, infrastruktorno propadanje, siromaštvo i dr.). Uz već negativne stope prirodnog priraštaja, otvaranjem tržišta rada u zapadnoevropskim zemljama, intenzivirane su migracije mladog stanovništva mahom iz centrale, istočne i jugoistočne Evrope, što je dodatno pojačalo proces urbanog opadanja u ovim delovima (Steinführer & Haase, 2007; Rink et al., 2014). Stoga, polarizovani prostorni obrasci urbanog opadanja na evropskom nivou ogledaju se u usporavanju

dinamike urbanog opadanja, pretežno u državama zapadne Evrope gde je ono bilo privremeno, a pojedini gradovi bivaju „preporođeni“ odnosno beleže ponovni rast, sa jedne, dok sa druge strane, u bivšim socijalističkim zemljama dolazi do intenziviranja pojave i dinamike urbanog opadanja, a veliki broj gradova, uključujući i neke glavne (npr. Budimpešta, Bukurešt, Riga itd.) opada (Turok & Mykhnenko, 2007; Heider, 2019; Wolff et al., 2017). Polarizacijski procesi i regionalna diferenciranost urbanog opadanja uočava se i unutar država, a odlikuju se razlikama u koncentraciji stanovništva i ekonomskih aktivnosti u gradovima sa diverzifikovanom ekonomijom, sa jedne, i demografskim i ekonomskim propadanjem u perifernim i/ili monofunkcionalnim gradovima, sa druge strane (Rumpel & Slach, 2014; Heider, 2019).

Uzimajući u obzir prostorno-vremenske varijacije razvoja gradova na globalnom nivou može se ustanoviti da urbano opadanje nije novi, niti je fenomen usamljenih slučajeva, već sastavni deo višedecenijske transformacije urbanih sistema, oprečne urbanom rastu (Oswalt, 2005). Kako su novozahvaćeni gradovi locirani mahom u zemljama u razvoju, na početku novog milenijuma u naučnim krugovima koji tretiraju ovu problematiku, usvojeno je stanovništvo prema kome je urbano opadanje dobilo globalni oblik (Bontje & Musterd, 2012; Martinez-Fernandez et al., 2012; Cunningham-Sabot et al., 2013; Haase et al., 2014; Martinez-Fernandez et al., 2016; Haase et al., 2017 i dr.). Empirijske analize ukazale su na kompleksnost proučavanog fenomena, koji je produkt delovanja ekonomskih, demografskih, socioekonomskih, političkih i drugih promena na različitim teritorijalnim nivoima (Martinez-Fernandez et al., 2012). Budući da je pojava istovremeno globalno i lokalno uslovljena, pravac, dinamika i intenzitet opadanja gradova zavisi od strukturnih specifičnosti određenog prostora (Hoekveld, 2012; Haase et al., 2016a; Wolff, 2018).

Cilj rada predstavlja identifikacija trendova populacione dinamike urbanog prostora Srbije, sa fokusom na ispitivanje fenomena urbanog opadanja. Identifikovanjem razlika u višedecenijskim trajektorijama dinamike i intenzitetu kretanja urbane populacije biće omogućeno razumevanje demografske urbane realnosti Srbije 21. veka. U prvom delu rada predstavljeni su teorijski i metodološki okvir istraživanja. Težište rada odnosi se na sagledavanje glavnih demografskih trendova, odnosno trajektorija urbane populacije, potom i različitih tipova gradskih naselja u opadanju shodno intenzitetu pojave, što je predstavljeno kroz rezultate i diskusiju.

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Urbani rast je tradicionalno predstavljao cilj urbanog razvoja u politikama planiranja i razvoja gradova visokorazvijenih zemlja, u kojima se kao jedino merilo uspeha smatrao porast gradske populacije, te se urbano opadanje ne percipira kao normalna ili tranziciona faza razvoja (Martinez-Fernandez et al., 2012). Isto tako i na prostoru Srbije, u vreme SFRJ, urbani razvoj ogledao se u centralizovanoj ekonomiji intenzivno usmerenoj na gradska naselja. U kontekstu urbanog razvoja, termin „razvoj“ se često koristi kao asocijacija na pozitivnu promenu, odnosno napredak (Fox & Goodfellow, 2016). Međutim, kako naglašava Beauregard (1993), urbani razvoj je kompleksan proces koji se sastoji iz dve međusobno zavisne komponente – urbanog rasta i urbanog opadanja, koje ne treba posmatrati dihotomno, već kao suprotno usmerene trajektorije razvoja. Shodno tome, u ekvilibrijumu urbanog razvoja ravnotežu urbanom rastu čini urbano opadanje, te se oni nalaze na suprotnim krajevima „linije“ razvoja (Martinez-Fernandez et al., 2012).

Široki teorijski okvir proučavanja urbanog opadanja proizilazi iz višedimenzionalne prirode fenomena, u kojoj smanjenje urbane populacije predstavlja samo jednu sferu. Shodno uzročno-posledičnom odnosu i dinamici ispoljavanja različitih aspekata fenomena, Wolf (2010) pravi razliku između „urbanog opadanja“ i „kompleksnog urbanog opadanja“. Pod kompleksnim urbanim opadanjem podrazumeva opadanje u više dimenzija (osim demografske, uključuje i ostale poput ekonomske, socijalne, infrastrukturne, funkcionalne, ekološke), što implicira ozbiljnu narušenost urbane održivosti. Bez obzira na pomenutu kompleksnost fenomena, u ovom radu usvojeni koncept urbanog opadanja tumači „gradove u opadanju“ kao urbana područja koja beleže opadanje urbane populacije, s obzirom da demografska promena utiče (in)direktno i na druge aspekte urbane transformacije.

Međutim, postavlja se pitanje da li svako smanjenje urbanog stanovništva istovremeno znači i kompleksno urbano opadanje? Neosporno je da demografske promene predstavljaju polazište prilikom definisanja i identifikacije gradova u opadanju (Oswalt, 2005; Turok & Mykhnenko, 2007; Rieniets, 2009; Martinez-Fernandez et al., 2012; Rink et al., 2014; Haase et al., 2016a i dr.), pa ipak pojedini autori ističu da nije svako opadanje populacije ujedno i urbano opadanje. U cilju jasnijeg rasvetljavanja potrebno je obuhvatiti čitav spektar „opadanja broja stanovnika“ - od dinamike, preko intenziteta, do vremenskog trajanja nastale pojave (Haase et al., 2017).

Sa tim na umu, proučavanjem urbanog opadanja na različitim empirijskim primerima, autori su izražavali svoj spektar tumačenja opadanja broja stanovnika u gradovima. Ova tumačenja išla su od nedovoljno preciznih, poput onog da opadanje mora biti značajno i dinamično (Oswalt, 2005;

Mykhnenko & Turok, 2008; Chen et al., 2021), do nešto određenijih koje su ograničile trajanje opadanja shodno vremenskom periodu proučavanja, na pet ili deset godina (Oswalt, 2005; Rieniets, 2009; Pallagst, 2009; Hattori et al., 2017), ali intezitet opadanja nije razmatran. Sa druge strane, pojedini autori (Musterd, 2013; Hollander, 2011 itd.) su pored vremenskog perioda delimično obuhvatili i stepen opadanja (npr. više od 3% ili više od 10% za 15, odnosno 10 godina). Sagledavanje prostorno-vremenske evolucije urbanog opadanja izvršeno je određivanjem kumulativnog niza godina tokom kojih je zabeleženo opadanje broja stanovnika. Na osnovu toga izdvojeni su gradovi sa postepenim opadanjem, stabilnim opadanjem i gradovi skloni opadanju (Song et al., 2023).

Shodno prihvaćenom stavu o promeni populacione veličine kao ključnom indikatoru opadanja, pri merenju se razlikuju dva metodološka postupka: binarni metod i metod praga. Binarni metod podrazumeva merenje apsolutnih promena ukupnog broja stanovnika, bez definisanja intenziteta promene, što onemogućava diferenciranje kratkoročnog i dugoročnog opadanja. Suprotno tome, metod praga, podrazumeva primenu unapred definisanog stepena opadanja ukupne populacije. Ovaj pristup uzima u obzir stepen opadanja čime se potvrđuje stanovište da nije svako smanjenje ujedno i urbano opadanje. Međutim, sve do uvođenja jedinstvene granične vrednosti za opadanje populacije primena ove metode je bila otežana (Oswalt & Rieniets, 2006; Schilling & Logan, 2008).

Potreba za ograničenjem, ujednačavanjem, odnosno težnja za kvantifikacijom, i jasnijim definisanjem odrednice “opadanje” ostvarena je kroz prihvatanje tumačenja urbanog opadanja na međunarodnom nivou od strane Međunarodne istraživačke mreže Shrinking Cities (SciRN). Prema SciRN-u ukoliko grad beleži negativnu prosečnu godišnju stopu u iznosu od -0,15% tokom posmatranog perioda (na evropskom nivou je to trajanje od pet godina), moguće mu je dati epitet “grad u opadanju” (Wiechmann & Wolf, 2013). Primenom ove definicije moguće je diferencirati složene trajektorije urbane populacije na trajektorije urbanog porasta, stagnacije i potencijalnog urbanog opadanja, sa jedne, i trajektoriju urbanog opadanja, sa druge, pri čemu se kao produkt formiraju gradovi u opadanju (Barreira et al., 2017). Na osnovu sagledavanja pojave urbanog opadanja u svakom gradu, kao i trajanja opadanja, moguće je razlikovati gradove koje odlikuje kontinuirano i višegodišnje opadanje, najčešće praćeno visokim stepenom urbanog opadanja, naspram gradova sa kratkoročnim ili srednjoročnim, sa nižim stepenom opadanja (Turok & Mykhnenko, 2007; Heider, 2019).

Svaki grad u opadanju ima posebne geografske specifičnosti, te se odikuje svojstvenom dimenzijom, stepenom, trajanjem i obrascima opadanja. Kao posledica toga javljaju se međurazlike u trajektoriji urbanog opadanja na regionalnom i lokalnom nivou. Relativni nedostatak robusnih metoda za

merenje opadanja može “prikriti” individualne karakteristike gradova i dovesti do homogenizacije fenomena na drugim teritorijalnim nivoima (Song et al., 2023). Faktori koji su usloveli porast u jednim gradovima mogu istovremeno biti uzrok opadanja u nekim drugim, što dovodi to pojave međuregionalne i unutarregionalne diferencijacije (Martinez-Fernandez & Wu, 2009). Shodno navedenom, urbano opadanje zahteva regionalni pristup proučavanju (Haase et al., 2014).

Proučavanje urbanog opadanja primenom opšteprihvaćene definicije omogućava sagledavanje prostorno-vremenske evolucije, intenziteta i dinamike urbanog opadanja, što pruža osnovu za razumevanje budućih razvojnih mogućnosti gradova u opadanju uvažavajući lokalne specifičnosti fenomena viših teritorijalnih nivoa. Empirijska istraživanja na ovu temu veoma su zastupljena u naučnim krugovima (videti: Turok & Mykhnenko, 2007; Großmann et al., 2008; Wiechmann & Wolff, 2013; Haase et al., 2016a; Barreira et al., 2017; Heider, 2019 itd.), međutim za prostor Srbije su još uvek retka (npr. Djurkin et al., 2021; Živanović et al., 2021; Antonić, 2022; Djurkin et al., 2023; Miljanović et al., 2023), posebno tipologije gradova u opadanju, sagledavanje glavnih demografskih trendova, odnosno trajektorija urbane populacije, te determinisanje gradova u opadanju, može predstavljati svojevrsan doprinos ispitivanju fenomena na regionalnom i lokalnom nivou.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U radu je primenjen dvostepeni metod identifikacije gradova u opadanju i njihovih tipova shodno intenzitetu promene. Prvi metodološki korak predstavlja utvrđivanje glavnih demografskih trendova urbanog prostora Srbije sagledavanjem kretanja prosečnih godišnjih stopa promene urbanog stanovništva. Radi jasnijeg razumevanja glavnih demografskih trendova, odnosno trajektorija urbane populacije, smera promene, te transformacije iz populacionog urbanog rasta u urbano opadanje, sa prelaznim fazama, uzet je širi vremenski okvir od 1961. do 2022. godine. Podaci su izvedeni iz rezultata Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova Republike Srbije (RZS, 2024). U radu je korišćena administrativno-teritorijalna podela naselja na gradska i ostala koja je bila aktuelna u vreme sprovođenja poslednjeg popisa stanovništva 2022. godine, te je prostorni okvir istraživanja obuhvatio 167¹ gradskih naselja u Republici Srbiji. Radi uporedivosti dinamike urbanog opadanja, tokom vremenskog perioda istraživanja posmatran je isti broj

¹ Kako su predmet istraživanja gradska naselja, gradsko naselje Beograd, koje se u Regionalnom prostornom planu administrativnog područja grada Beograda naziva i užim gradskim područjem, obuhvata gradske opštine Stari grad, Vračar, Savski venac, Novi Beograd, Rakovica, Zvezdara, kao i delove gradskih opština Zemun, Čukarica, Voždovac i Palilula; dok gradsko naselje Niš obuhvata gradske opštine Medijana, Palilula, Pantelej i Crveni Krst.

gradskih naselja, iako u prethodnim međupopisnim periodima nije isti broj naselja imao taj status.

U prvom metodološkom koraku, ispitivanje demografskih trendova urbanog prostora izvršeno je primenom metode praga, koja podrazumeva korišćenje unapred definisanog intenziteta promene urbanog stanovništva. Shodno opšteprihvaćenom stavu o značaju dinamike promene broja stanovnika, kao i potrebe za što preciznijim definisanjem i „merenjem“ promene, na međunarodnom nivou, u okviru naučno-istraživačkog projekta „Cities Regrowing Smaller“, uveden je metod praga koji se primenjuje u empirijskim istraživanjima kao preporuka projekta. Tada je uspostavljena granična vrednost intenziteta promene ukupnog stanovništva od -0,15% prosečno godišnje² čijom primenom je moguće determinisati četiri trajektorije urbane populacije:

- urbani porast – sa pozitivnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva višom od 0,15% ($r \geq 0,15\%$);
- urbana stagnacija - sa pozitivnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva između 0 i 0,15% ($r = 0$ do $0,14\%$);
- potencijalno urbano opadanje – sa negativnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva između 0 i -0,15% ($r = -0,1$ do $-0,15\%$);
- urbano opadanje - sa negativnom prosečnom godišnjom stopom promene urbanog stanovništva nižom od -0,15% ($r \leq -0,16\%$).

Težište rada predstavlja istraživanje trajektorije urbanog opadanja u 21. veku. Stoga je drugi metodološki korak baziran na ispitivanju razlika u intenzitetu urbanog opadanja sa demografskog aspekta, drugim rečima, intenziteta smanjenja urbane populacije. U Srbiji prosečna vrednost godišnje stope promene urbanog stanovništva za gradove u opadanju iznosi -1,3%. Takođe se uočava da se vreme ulaska u fazu opadanja razlikuje između gradskih naselja (od malobrojnih koji opadaju od 1960-ih, odnosno 1970-ih i 1980-ih, preko onih u opadanju od 1990-ih, do gradova koji su u fazu opadanja ušli na početku 21. veka). Utvrđena prosečna vrednost i period početka opadanja uzete su kao reper za diferencijaciju gradova u opadanju na prostoru Srbije shodno intenzitetu demografskog opadanja na:

- blago urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -0,15% do -1,0%);
- umereno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -1,01% do -2,0%);

² Granična vrednost za definisanje gradova u opadanju sa demografskog aspekta, kao preporuka projekta „Cities Regrowing Smaller“ zarad komparativne analize na različitim teritorijalnim nivoima primenjena je i na prostor Srbije.

- snažno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva niže od -2,01%).

REZULTATI I DISKUSIJA

Prva gradska naselja zahvaćena opadanjem³ sa demografskog aspekta na prostoru Srbije pojavila su se nakon Drugog svetskog rata. Veoma retki i regionalno ograničeni na usko područje Vojvodine i periferna gradska naselja Beograda, već u narednom međupopisnom periodu (1953-1961), u skladu sa pozitivnim smerom demografskog kretanja ukupnog gradskog stanovništva Srbije, prešli su u trajektoriju porasta broja stanovnika. Nakon Drugog svetskog rata nastupila je nova era u razvoju gradova, kada se usled urbanizacije, industrijalizacije, poboljšanja saobraćajne povezanosti, deagrarijacije, politike napuštanja ruralnih naselja i dr. intenziviraju migracioni tokovi na relaciji selo-grad. Najizraženiji populacioni rast gradskih naselja bio je tokom 1960-ih, kada, pored velikih, zapažen rast ukupnog stanovništva beleže i mali i srednji gradovi.

U periodu 1960-ih godina prošlog veka gradovi u opadanju na prostoru Srbije bili su retka pojava. Premda ih je u tom periodu bila nekolicina (7,2%), broj stanovnika u njima je decenijama postepeno opadao, što je rezultovalo njihovim visokim stepenom urbanog opadanja, te danas predstavljaju populaciono najmanja gradska naselja (npr. Jaša Tomić, Bogovina, Aleksinački Rudnik, Kuršumlijska Banja, itd.).

U skladu sa opštim trendom rasta urbanog stanovništva Srbije u periodu 1961-1981, broj gradskih naselja koje je odlikovao urbani porast bio je dominantan, pristutan u čak 85% gradskih naselja. Međutim, sa periodom stagnacije urbane populacije, sve je više gradskih naselja u kojima se smanjuje broj stanovnika, a “tragovi” urbanog opadanja postaju sve vidljiviji (1981-1991 – 21,6% gradskih naselja beleži urbano opadanje).

Društveno-ekonomske promene tokom 1990-ih godina, praćene političkom krizom i ratnim dešavanjima, imale su svojevrsan uticaj na demografske trendove, te su odredile dalji tok trajektorija urbane populacije. Kao rezultat navedenih transformacija broj gradova u opadanju, kao i gradova sa potencijalnim opadanjem, se sve intenzivnije uvećava (gradovi u opadanju - 1991-2002 – 37,1%; potencijalni gradovi u opadanju - 1991-2002 – 6% gradskih naselja). Konzistentnost pojave gradova u opadanju, potom i kontinuirana evolucija vezuje se za period 1990-ih godina prošlog veka. Glavno obeležje evolucije urbanih trajektorija na prostoru Srbije tokom 20. veka jeste izražena prostorno-demografska polarizacija, koja je za posledicu imala diferenciranje zona demografske koncentracije u arealima

³ Shodno terminu “shrinking cities”, prihvaćenom u naučno-stručnim krugovima na međunarodnom nivou, u daljem tekstu korišćiće se termin „gradovi u opadanju“.

glavnih razvojnih osovina, sa jedne, i zona urbane depopulacije sa pratećim negativnim efektima demografskog razvoja, sa druge strane, stvarajući jaz između gradskih naselja.

Na početku novog milenijuma trajektorija urbane populacije u Srbiji dobija novu dimenziju. Uprkos blagom porastu ukupnog gradskog stanovništva (2002-2011 - stopa prosečnog godišnjeg porasta 0,10%), nastali jaz u uslovima tranzicije, između populaciono većih i manjih urbanih naselja, odnosno tzv. "gradova pobednika" i "gubitnika", postaje sve izraženiji. Gradovi u opadanju, čiji broj raste na 63,9% ukupnog broja gradskih naselja (2002-2011) postaju sveprisutni, nezaobilazeći ni jedan deo države. Sa druge strane, svega 22,9% gradskih naselja i dalje se odlikovao trajektorijom porasta urbane populacije.

Neumoljivi negativni demografski procesi kulminirali su u poslednjoj deceniji, kada je zabeležena negativna stopa prosečnog godišnjeg porasta na nivou čitave urbane populacije (2011-2022 - stopa prosečnog godišnjeg porasta -0,34%). Kao rezultat toga, čak 143 (86,2%) gradskih naselja Srbije biva zahvaćeno negativnim demografskim trendom, čime urbano opadanje dobija najintenzivniji prostorno-vremenski odjek. Trajektorija urbanog porasta populacije poprima izloveni karakter i isključivo biva usmerena ka najznačajnijim razvojnim centrima u državi, Beogradu i Novim Sadu, gradskim naseljima u njihovom neposrednom gravitacionom pojasu, kao i pojedinim gradskim naseljima u jugozapadnom delu Srbije sa pretežno muslimanskim stanovništvom (slika 1).

Tabela 1. Procenat gradskih naselja prema trajektoriji urbane populacije⁴

	1961-1971	1971-1981	1981-1991	1991-2002	2002-2011	2011-2022 ⁵
Urbani porast	89,8	85,0	68,2	47,9	22,9	9,6
Urbana stagnacija	0,6	3,0	6,6	9,0	3,6	1,8
Potencijalno urbano opadanje	2,4	3,0	3,6	6,0	9,6	2,4
Urbano opadanje	7,2	9,0	21,6	37,1	63,9	86,2

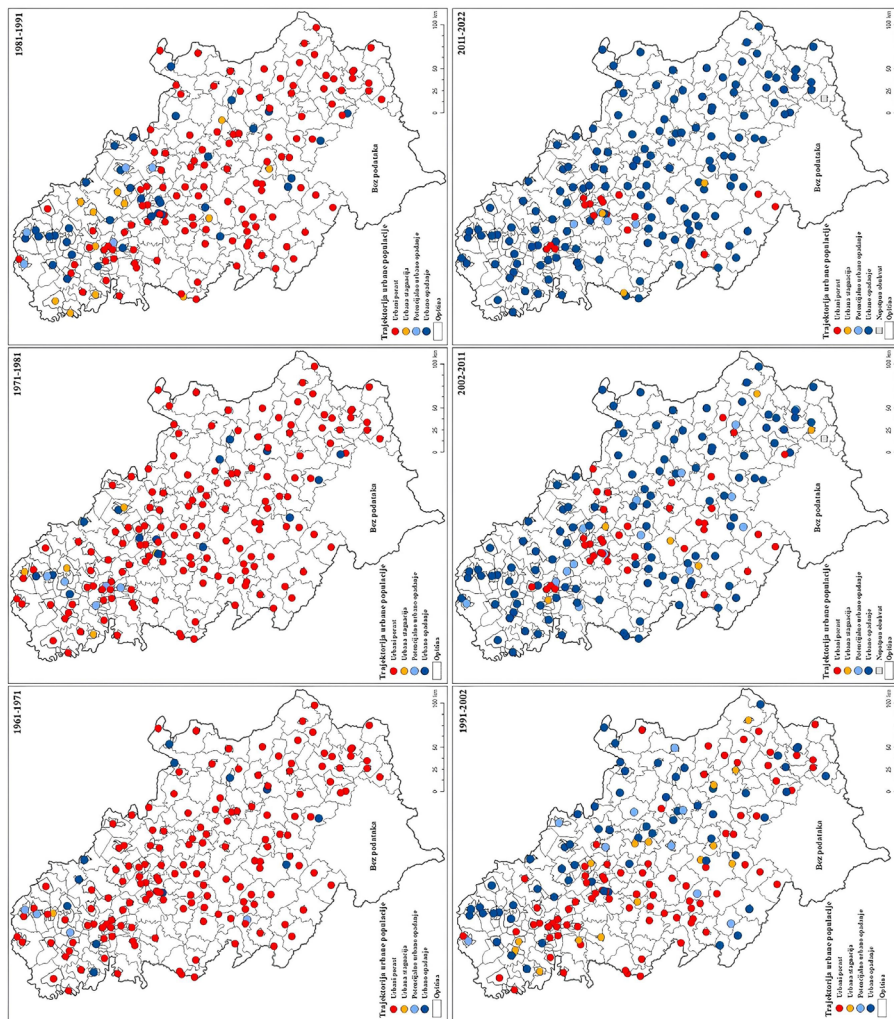
Izvor: RZS, 2024

Evolucija urbanih trajektorija tokom proučavanog perioda (1961-2022) ukazuje na dva polarizacijska pravca. Sa jedne je trend smanjenja broja i udela gradskih naselja sa trajektorijom urbanog porasta uz istovremeno

⁴ Predmet analize predstavljaju naselja koja su po aktuelnoj administrativno-teritorijalnoj podeli u Popisu 2022. godine imala status gradskog. Podela je primenjena na sve međupopisne periode radi uporedivosti.

⁵ Analizom nije obuhvaćeno gradsko naselje Bujanovac u periodima 2002-2011. i 2011-2022. zbog smanjenog obuhvata popisa 2011. usled bojkota od strane većine pripadnika albanske nacionalne zajednice.

desetostruko povećanje udela gradskih naselja sa trajektorijom opadanja. Sa druge strane, broj gradskih naselja sa trajektorijom urbane stagnacije, odnosno potencijalnog urbanog opadanja, ostao je gotovo identičan. Premda u ovim kategorijama tokom posmatranih međupopisnih perioda nisu uvek bili isti gradovi, njihova zajednička odlika je da su gotovo svi tokom perioda 2011-2022. godine ušli u trajektoriju opadanja, nijedan od njih nije zabeležio urbani porast. Izuzetak predstavlja Stara Pazova, koja beleži trajektoriju potencijalnog opadanja poslednje dve decenije. Sa druge strane, gradska naselja Loznica, Lajkovac, Ostružnica, Pećani i Ribnica, u nekom od prethodnih perioda beležili su kratkoročnu trajektoriju opadanja, stoga se može reći da su se na neki način „oporavili“ ušavši u fazu stagnacije odnosno potencijalnog opadanja. Ovako izražene razlike potvrđuju navedenu prostorno-demografsku polarizaciju mreže urbanih centara u Srbiji. Pored toga, evolutivni obrazac gradova u opadanju na početku 21. veka, a posebno u poslednjem međupopisnom periodu, pokazuju da je današnjem opadanju prethodio period potencijalnog opadanja, ređe stagnacije. Stoga, iako procentualno gledano, mali broj gradskih naselja pripada trajektoriji potencijalnog opadanja (2,4%), njihov značaj je mnogo veći, a ogleda se u usmeravanju budućih trajektorija, kao i ukazivanju na ona koji bi mogli biti skloni opadanju.

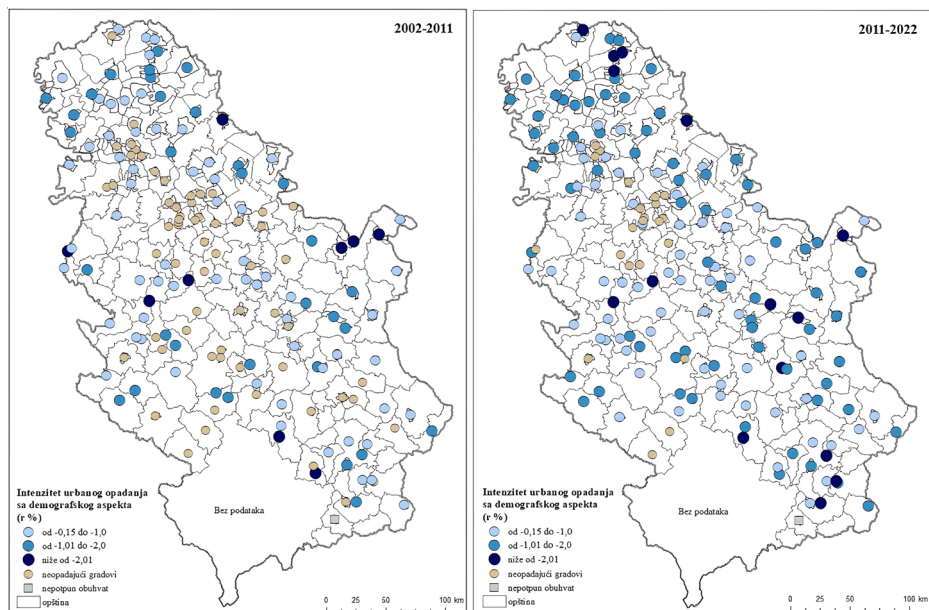
Slika 1. Trajektorije urbane populacije u Srbiji 1961-2022

Iako se mogu uočiti značajne zajedničke prostorno-vremenske tendencije pojave urbanog opadanja, širenje i intenziviranje se ne odvija u svim oblastima na isti način, niti istom dinamikom. Vremenska komponenta evolucije ovog fenomena od 1960-ih ukazuje na izraženu prostornu polarizaciju, pod kojom se podrazumeva sve veća koncentracija stanovništva na manjem prostoru i u najvećim gradovima, nasuprot dekoncentraciji stanovništva u zonama urbane depopulacije i manjim gradskim naseljima. Regionalna diferenciranost pojave urbanog opadanja

u skladu je sa već ustanovljenim naglašenim regionalnim disproportcijama demografskih resursa na prostoru Srbije (Vojković i dr., 2018).

Proces urbanog opadanja u Vojvodini počeo je ranije, a prvi urbana naselja koja beleže kontinuirano smanjenje ukupnog broja stanovnika javljaju se 1970-ih i 1980-ih godina prošlog veka, pri čemu većina njih pripada grupi populaciono manjih gradskih naselja (Bač, Žitište, Novi Bečej, Alibunar, Mol, Senta i dr.). Sa druge strane, gradovi u centralnoj Srbiji, sa izuzetkom malih banjskih i rudarskih naselja, opadaju tek od 1990-ih. Dinamika i intenzitet procesa tokom vremena takođe pokazuje izražene regionalne razlike. Dok su vojvođanski gradovi opadali umerenijim tempom, gradovi na prostoru centralne Srbije uglavnom su naglo ušli u regresivnu fazu, koja se značajno intenzivirala od 1990-ih godina, posebno u zapadnim i jugoistočnim delovima zemlje, u značajnoj meri kao posledica ekonomskog sunovrata velikog broja monofunkcionalnih centara (npr. Priboj, Nova Varoš, Majdanpek itd.).

U periodu od 1990-2010. godine, jedan od pet evropskih gradova suočavao se sa opadanjem stanovništva intenzivnijim od -0,15% na godišnjem nivou. Premda je urbani rast i dalje dominantna trajektorija u zapadnoj Evropi, gradovi u opadanju beleže se i tamo. Sa druge strane, trajektorija urbanog opadanja postala je glavno obeležje gradova centralne, istočne i jugoistočne Evrope, od kolapsa socijalističkog sistema pa sve do današnjih dana. Dinamika opadanja gradova u državama poput Letonije, Estonije, Litvanije, Rumunije i sl. rapidno se intenzivirala u meri da svaki drugi grad opada (Wolff et al., 2017). U poređenju sa evropskim trajektorijama urbane populacije, kao i evolucijom gradova u opadanju, pre svega u državama centralne, istočne i jugoistočne Evrope, Srbija „prati“ ovaj vremenski obrazac pojave i širenja gradova u opadanju. Na prostoru Srbije na prelazu iz 20. u 21. vek, od ukupno 167 gradskih naselja, broj gradova u opadanju je dupliran (2002 – 62; 2022 – 143), dok je ukupna urbana populacija smanjena za 2,3%, što je rezultat sintenznog delovanja prirodne i migracione komponente (2002 – 4.218.479; 2022 – 4.120.782). S obzirom da je broj gradova u opadanju 1990-ih iznosio svega 36, evidentna je dinamika intenziviranja njihove pojave pri čemu Srbija praktično predstavlja jednu od država koje su sinonim fenomena urbanog opadanja, koje postaje urbana realnost 21-og veka.

Slika 2. Intenzitet urbanog opadanja sa demografskog aspekta u Srbiji na početku 21. veka

U periodu postsocijalističke tranzicije dinamična prostorno-demografska transformacija urbanih areala različito se odrazila na urbani prostor Srbije, a na navedene promene gradovi su različito reagovali. Sagledavanjem glavnih demografskih trendova urbanog prostora Srbije praćenjem kretanja prosečnih godišnjih stopa promene urbanog stanovništva moguće je izdvojiti četiri trajektorije urbane populacije. Primenom metodološke propozicije za definisanje gradova u opadanju (prosečna godišnja stopa promene urbanog stanovništva $r \leq -0,16\%$), sa jedne strane determinisani su gradovi koje odlikuju pozitivne trajektorije urbane populacije (trajektorija urbanog porasta, stagnacije i potencijalnog opadanja), dok su sa druge izdvojeni gradovi u opadanju.

Gradovi koji su zabeležili pozitivnu trajektoriju urbane populacije ($r \geq -0,15\%$) prilikom analize objedinjeni su kao kategorija “**neopadajući gradovi**”. Ova kategorija u periodu 2002-2011. godine obuhvatala je 60 urbanih naselja (36,1% ukupnog broja gradskih naselja), dok se intenziviranjem procesa urbanog opadanja njihov broj u period 2011-2022. smanjio skoro tri puta (13,9% gradskih naselja).

Neopadajući gradovi 2002-2011. godine obuhvatali su Beograd, Novi Sad sa manjim gradskim naseljima koja čine njihovu gravitacionu zonu (npr. Lazarevac, Obrenovac, Sopot, Ub, Sremska Kamenica itd.) i veće

regionalne centre (Kragujevac, Niš, Novi Pazar, Čačak, Kraljevo, Kruševac, Smederevo, Požarevac, Jagodina itd.). Pored opadanja broja gradskih naselja u porastu (2011-2022. ovoj grupi pripalo je svega 16), i gradovi koji su bili sa potencijalnim opadanjem ušli su u kategoriju gradova u opadanju danas. Naime, od čak 16 gradova u trajektoriji potencijalnog opadanja u periodu 2002-2011. (npr. Subotica, Pančevo, Indija, Stara Pazova, Arandjelovac, Paraćin, Požega itd.), svi osim Stare Pazove prešli su u fazu urbanog opadanja. Sa izuzetkom Beograda, Novog Sada i gradskih naselja u njihovom bližem okruženju, Novog Pazara i Tutina, ostali regionalni centri takođe su ušli u negativnu trajektoriju populacione dinamike. Ovim se, ne samo naglašava urbana prostorno-demografska polarizacija, već i urbano opadanje koje predstavlja odraz urbane današnjice.

Gradove koje karakteriše opadanje ukupnog broja stanovnika ($r \leq -0,16\%$) u periodu 2011-2022. godine čini 143 urbana naselja (86,2% ukupnog broja gradova), koja su prepoznata kao **gradovi u opadanju**. U odnosu na prethodni međupisni period (2002-2011) njihov broj je uvećan (106 gradskih naselja, 63,9%).

Od sredine dvadesetog veka dinamika kretanja urbanog stanovništva pokazuje izražene regionalne razlike, te su uz društveno-ekonomske, regionalni faktori važni u tumačenju neujednačenosti pojave i intenziteta urbanog opadanja. Kao posledica mnogobrojnih faktora, u literaturi i empirijskim istraživanjima najčešće se ističu udaljenost od nacionalne prestonice i regionalnih centara razvoja, saobraćajnih koridora i blizina državne granice, stepen nediverzifikovanosti ekonomije, prilagođenost i otpornost gradova na promene ekonomskih uslova, uloga u mreži urbanih centara, populaciona veličina grada itd., uočena je razlika u dinamici i intenzitetu urbanog opadanja. Srednja vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva za kategoriju gradova u opadanju iznosi -1,3%. Shodno dinamici registrovanih promena, i izdvojenoj srednjoj vrednosti, moguće je napraviti distinkciju gradova sa blagim, umerenim, odnosno snažnim urbanim opadanjem (slika 2).

Blago urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -0,15% do -1%), 2011-2022. godine zabeleženo je u 61 gradskom naselju. Premda se njihov ukupan broj tokom posmatranog perioda (2002-2022) ne menja, gradovi koji čine ovu grupu su različiti.

Na početku 21. veka blago opadanje mahom je bilo prisutno u opštinskim i manjim regionalnim centrima (npr. Vršac, Zrenjanin, Zaječar, Valjevo, Užice, Priboj, Leskovac, Pirot). U to vreme, mnogi vodeći regionalni, funkcionalni i ekonomski centri beležili su porast, odnosno stagnaciju (Kragujevac, Niš, Smederevo, Jagodina, Čačak, Kruševac, Požarevac, Vranje itd.), ređe i potencijalno opadanje (Pančevo, Indija, Subotica itd.).

Glavna odlika druge decenije 21. veka jeste izrazito prostorno širenje pojave gradova u opadanju, koje je upravo bilo usmereno ka prethodno pomenutim gradskim naseljima, koja su ujedno poslednja ušla u negativnu fazu populacionog razvoja, te ih odlikuje najkraći period urbanog opadanja.

Promene u prostornom obuhvatu i intenzitetu opadanja moguće je tumačiti u odnosu na ustanovljene faktore urbanog opadanja. Kod gradova sa blagim urbanim opadanjem uočava se značaj njihovog položaja odnosno udaljenost od saobraćajnih koridora (Antonić, 2022), funkcionalnog kapaciteta, hijerarhije u mreži urbanih centara Srbije (Miljanović et al., 2023), kao i populacione veličina grada (Živanović et al., 2021; Djurkin et al., 2021). Uticaj saobraćajnog koridora ima dvostruke efekte. Dok se određeni gradovi odlikuju stabilnim opadanjem, u oba međupopisna perioda (2002-2011, 2011-2022) prema stopi prosečne godišnje promene u iznosu od -0,15% do -1% (npr. Sremska Mitrovica, Ruma, Leskovac, Pirot, Vladičin Han i sl.), pojedini (npr. Vrbas, Srbobran, Šid, Paraćin, Čuprija, Aleksinac, Bela Palanka, Dimitrovgrad itd.) su iskusili viši stepen opadanja (od -1% do -2%).

Funkcionalni značaj u mreži urbanih centara Srbije i populaciona veličina dolaze do izražaja u slučajevima najvećih gradskih naselja. Naime, Niš, Kragujevac, Smederevo, Pančevo, Valjevo, Čačak, Kruševac, Užice itd. zbeležili su niže vrednosti urbanog opadanja u odnosu na manje gradske centre. Pomenuta gradska naselja u proces urbanog opadanja ušla su nakon 2011. godine, što ukazuje na promenu okolnosti u trajektoriji urbane populacije i naglašava prostorno-demografsku neuravnoteženost urbanog stanovništva, koje se sve intenzivnije koncentriše u „urbanim ostrvima rasta“ najznačajnijim demografskim, ekonomskim, funkcionalnim itd. centrima u državi, Beogradu i Novim Sadu, gradskim naseljima u njihovom neposrednom gravitacionom pojasu, kao i pojedinim gradskim naseljima u jugozapadnom delu Srbije, dok se ostala urbana naselja prazne.

Umereno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva od -1% do -2%) u periodu 2011-2022. godine karakterisalo je 67 gradskih naselja. S obzirom da je broj gradova sa umerenim opadanjem dupliran, evidentno je intenziviranje procesa.

Glavna odlika gradova umerenog opadanja jeste intenziviranje smanjenja populacije, koje je u većini gradskih naselja ove grupe počelo nakon 1990-ih godina, te se stepen demografskog opadanja do danas produbio. Teritorijalna distribucija ukazuje na disperznost gradova ove grupe mahom na prostoru Vojvodine, i u perifernim delovima centralne Srbije. Shodno razvojnim tendencijama i teritorijalnom razmeštaju odlikuje ih veća heterogenost, koja se najjednostavnije može objasniti tumačenjem dva prostorno-ekonomska faktora – blizina državnoj granici (Antonić, 2022) i nediverzifikovanost ekonomije (Djurkin et al., 2021).

Analiza ukazuje da se intenzitet urbanog opadanja smanjuje sa udaljavanjem od državne granice. Stoga su pogranični gradovi poput Kikinde, Vršca, Sombora, Apatina, Šida, Priboja, Prijepolja, Bosilegrada, Dimitrovgrada, Knjaževca, Zaječara, Negotina i dr. u periodu 2011-2022. zabeležili umeren intenzitet opadanja. Od navedenih gradova, svega nekoliko (npr. Apatin, Kikinda, Dimitrovgrad) je i u prethodnom periodu (2002-2011) imao takođe umereni intenzitet opadanja, dok je kod svih ostalih evidentno jačanje procesa.

Pored ovog, i ekonomska orijentacija, odnosno stepen diverzifikacije i fleksibilnost prilagođavanja ekonomskim promenama, ima uticaja na stepen urbanog opadanja. Navedeno se dovodi u vezu sa većim brojem monofunkcionalnih gradova, čiji je demografski razvoj i „opstanak“ bio povezan sa opstankom nekada velikih industrijskih centara, čije je zatvaranje ili neadekvatno restruktuiranje dovelo do intenziviranja urbanog opadanja (npr. Prijepolje, Nova Varoš, Bor, Priboj, Majdanpek itd.), što su pokazala neka od prethodnih istraživanja koja su, pored demografske, sagledala i ekonomsku komponentu urbanog opadanja, merenu promenama ukupnog broja zaposlenih, zaposlenih u sekundarnom sektoru delatnosti i tercijarnom i kvartarnom sektoru delatnosti (Djurkin et al., 2021).

Snažno urbano opadanje (vrednost prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva niža od -2%), 2011-2022. godine odlikovalo je 15 gradskih naselja. U odnosu na prethodni period, uz povećanje obima (2002-2011. – devet gradskih naselja), uvećao se i intenzitet opadanja. Pored toga, vremensko trajanje opadaja najduže je u ovoj grupi naselja (kontinuirano opadanje populacije od 1960-ih - Jaša Tomić, Bogovina, Kuršumlijska Banja, Aleksinački Rudnik, od 1970-ih – Mol, Senta, Alibunar, Jošanička Banja, od 1980-ih – Čoka, Divčibare, Brza Palanka i dr.), pa mnoga imaju karakter ozbiljnog propadanja (u poslednjem međupopisnom periodu vrednosti prosečne godišnje stope promene urbanog stanovništva kreću se i do -3,3% u naselju Palić, -4,4% u gradskom naselju Divčibare i -5,5% u Kuršumlijskoj Banji).

Kod gradova sa snažnim opadanjem uočava se uticaj demografskih i funkcionalnih odlika naselja kao faktora urbanog opadanja (Djurkin et al., 2021). Zajednička odrednica ogleda se u maloj populacionoj veličini i specifičnom funkcionalnom karakteru. Pored izrazito male populacione veličine (npr. Divčibare, Kuršumlijska Banja itd.), odlikuje ih izražena banjska, odnosno turistička funkcija (Palić, Vranjska Banja, Kuršumlijska Banja, Divčibare itd.), rudarska funkcija (Aleksinački Rudnik, Resavica, Bogovina), pa čak i odsustvo funkcionalne usmerenosti (npr. Jaša Tomić, Ada, Senta, Čoka, Grdelica i dr.).

Treba imati u vidu i da se većina naselja ove grupe sa depopulacijom suočava od 1960-ih i 1970-ih godina prošlog veka, koje je posledica višedecenijskog iseljavanja stanovništva. Kao posledica intenzivne emigracije, danas ona opadaju usled negativnog prirodnog priraštaja kao posledica narušene starosne strukture stanovništva. Stoga, danas oni predstavljaju ne samo primere drastičnog, već i dugogodišnjeg i kontinuiranog urbanog opadanja.

Urbano opadanje sa demografskog aspekta (odnosno opadanje broja stanovnika) rezultat je delovanja prirodne, odnosno migracione, komponente kretanja populacije, koje su posledica određenih istorijskih prilika i društveno-geografskih uslova. Negativan prirodni priraštaj od početka posmatranog perioda predstavlja značajan faktor urbanog opadanja, posebno na prostoru Vojvodine, gde znatan broj gradova beleži negativne vrednosti prirodnog priraštaja još od perioda 1970-ih. Međutim, kako se demografsko opadanje najčešće odvijalo uporedo sa ekonomskim promenama, u periodu od 1990-ih i kasnijim tranzicionim periodima, u većem delu države, migraciona komponenta imala je ključnu ulogu u usmeravanju kretanja urbanog stanovništva. Izuzetak predstavljaju gradovi na prostoru istočne Srbije, gde je migraciona komponenta bila značajan faktor opadanja i u periodu do 1990-ih. Socijalistički period obeležio je relativno stabilan društveno-ekonomski razvoj urbanih sredina. Ekonomska ekspanzija bila je usko povezana sa favorizovanom industrijalizacijom, te je sve do 1990-ih godina prošlog veka stopa zaposlenosti u gradovima stalno rasla, što je dovelo do demografskog razvoja u gradovima usled migracije iz ruralnih područja. Kao što je prethodno ustanovljeno, gradovi u opadanju do tog perioda bili su malobrojni i obuhvatali su nekoliko rudarskih, banjskih i manjih gradskih naselja. Društveno-ekonomske promene tokom 1990-ih godina, praćene političkom krizom i ratnim dešavanjima izazvale su niz negativnih promena. Priliv izbeglica usmerenih ka Vojvodini (naročito ka Bačkoj i Sremu), kao i doseljavanje interno raseljenih lica sa Kosova i Metohije u gradovima centralne Srbije, privremeno je usporio porast broja gradova u opadanju na ovim prostorima. Sa druge strane, ekonomski monofunkcionalna gradska naselja, pre svega veliki rudarski i centri tradicionalnih industrija, koji su zapošljavali većinu radno aktivnog stanovništva bili su značajno pogođeni negativnim efektima tranzicije. Nagli i drastičan pad stope zaposlenosti usled kolapsa industrijskih preduzeća, zatvaranja fabrika i neuspele privatizacije povećao je ekonomsku migraciju, pa se kao rezultat iseljavanja javljaju novi gradovi u opadanju (od Priboja i Prijepolja na jugozapadu do Bora, Majdanpeka, Kladova, Knjaževca i Dimitrograd na istoku).

Decenije migracija iz manjih gradova ka vodećim regionalnim centrima (Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac), iscrpile su populacioni potencijal i

pokrenule proces starenja stanovništva pre svega u populaciono manjim gradovima, što je prirodnu komponentu učinilo dominantnim faktorom urbanog opadanja u 21. veku. Poslednji međupopisni period 2011-2022. ukazuje da je od 143 grada u opadanju, čak 100 gradova opadalo usled negativnog prirodnog priraštaja (RZS, 2022). U kontekstu determinisanih gradova u opadanju, uočava se da je u sva tri tipa (blago, umereno i snažno urbano opadanje) glavni faktor opadanja negativni prirodni priraštaj, s tim da su vrednosti prirodnog priraštaja niže u gradovima sa snažnim opadanjem (npr. Kuršumlijska Banja -43,4%, Bogovina -17,7%, Čoka -12,8%). Izuzetke čine pojedina gradska naselja (npr. Leskovac, Vranje, Kraljevo, Ivanjica, Prijepolje, Nova Varoš, Gornji Milanovac, Ljig i dr.) u kojima je iseljavanje još uvek značajan faktor opadanja populacije. Slabljenje (pozitivnog) uticaja migracione komponente, te jačanje prirodne (negativne), uočava se i kod regionalnih centara (Niš, Kragujevac, Pančevo, Smederevo, Subotica, Čačak itd.), koji su do skoro rasli usled doseljavanja stanovništva. Međutim, iako pojedini centri i dalje beleže pozitivan migracioni saldo (npr. Niš, Kragujevac, Pančevo), smanjenjem intenziteta doseljavanja, zbog negativnog prirodnog priraštaja i pomenuti gradovi su ušli u negativnu fazu razvoja i pripadaju grupi gradova sa blagim opadanjem.

ZAKLJUČAK

Populaciona dinamika gradskih naselja, odnosno trajektorija urbane populacije na prostoru Srbije u periodu 1961. do 2022. godine prikazuje usmerenost ka procesu urbanog opadanja koji ima višedecenijske korene. Pojava prvih gradova u opadanju datira iz perioda 1960-ih i 1970-ih godina prošlog veka, premda je njihov broj tada bio zanemarljivo mali. Od perioda 1990-ih dotadašnji „tragovi“ urbanog opadanja postaju sve vidljiviji, i od tada se zapaža kontinuirano prostorno širenje broja gradova u opadanju, kao i povećanje intenziteta opadanja urbane populacije. Kao rezultat kontinuirane evolucije trajektorije urbane populacije usmerene ka opadanju, na prelazu iz 20. u 21. vek broj gradova u opadanju se duplirao (1991-2002 - 37,1%).

Na početku novog milenijuma trajektorija urbane populacije u Srbiji dobija novu dimenziju. Dok gradovi koji su u porastu postaju, poput senke, retka pojava u mreži urbanih centara, u većini se beleži smanjenje, te gradovi u opadanju ne zaobilaze ni jedan deo države (2002-2011 - 63,9%). Neumoljiva negativna populaciona dinamika sve više produbljuje prostorno-demografski jaz, te dovodi do intenziviranja dinamike urbanog opadanja, čiji je obuhvat dostigao velikih 86,2% gradskih naselja. Stoga, ova pojava postaje urbana realnost Srbije 21-og veka.

Sagledavanjem glavnih demografskih trendova urbanog prostora Srbije praćenjem kretanja prosečnih godišnjih stopa promene urbanog stanovništva bilo je moguće izdvojiti četiri trajektorije urbane populacije – urbani porast, stagnaciju, potencijalno opadanje i urbano opadanje. Ako izuzmemo Beograd i Novi Sad, populaciono, ekonomski i funkcionalno najznačajnije centre u Srbiji, kao i gradska naselja u njihovoj neposrednoj blizini, skoro tri četvrtine urbanih naselja se nalazi u procesu urbanog opadanja. Širenje i intenziviranje dinamike opadanja uslovljeno je određenim prostorno-ekonomskim i drugim faktorima. Shodno dinamici opadanja urbane populacije determinisani su gradovi sa blagim, umerenim, odnosno snažnim urbanim opadanjem sa demografskog aspekta. Slično prethodnim istraživanjima (Živanović et al., 2021; Antonić, 2022; Djurkin et al., 2021; Djurkin et al., 2023; Miljanović et al., 2023), dobijeni rezultati ukazuju da su najviše pogođeni gradovi u blizini državne granice, manje pristupačnim delovima zemlje, saobraćajno izolovaniji, udaljeni od regionalnih centara, nedovoljno funkcionalno razvijeni, ili ih odlikuje manji broj stanovnika i urušena urbana ekonomija i zaostalost. Ipak, dobijeni rezultati ukazuju i na složenost i isprepletenost niza navedenih faktora, pri čemu intenzitet urbanog opadanja u svim izdvojenim grupama (gradovi sa blagim, umerenim i snažnim opadanjem) predstavlja kolaž lokalnih i regionalnih

specifičnosti. Raznolikost gradova u Srbiji, te njihova specifičnost reagovanja i prilagođavanja promenama zahteva regionalni pristup proučavanju.

Urađene projekcije stanovništva na nivou oblasti u Srbiji predviđaju dugogodišnje negativne demografske tendencije, dok se opadanje populacije manje od republičkog proseka očekuje samo u Beogradskoj oblasti i onim čija su središta najveći gradski centri - Novi Sad, Niš, Subotica i Kragujevac (Nikitović, 2019). S obzirom na demografske okolnosti i rastući jaz između „neopadajuće“ Srbije i one zahvaćene vrtlogom opadanja, kao i urađene projekcije, može se pretpostaviti da ćemo se i ubuduće suočavati sa urbanim ostrvima rasta u moru opadanja. Međutim, rezultati rada pokazuju da se već sada i neki od najvećih gradskih centara (Subotica, Kragujevac, Niš) nalaze u fazi opadanja, stoga se se javlja sumnja da li je urbano opadanje neizbežna sudbina svih gradova?

Za razliku od mnogih drugih zemalja, pitanje urbanog opadanja u Srbiji u velikoj meri je neprepoznato u javnosti. U nekim od najznačajnijih planskih dokumenata i strategija razvoja, sa akcentom na demografske aspekte razvoja (npr. Prostorni plan Republike Srbije 2021–2035. godine, Strategija održivog i integralnog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine, Strategija podsticanja rađanja, Strategija o ekonomskim migracijama za period 2021–2027. godine itd.) opadanje stanovništva i sa tim povezani demografski problemi (npr. emigracija, starenje, negativne stope fertiliteta itd.), i predložena rešenja, mahom se donose za teritoriju čitave države (Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju, 2018; Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 2010; Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, 2018, 2021). U Prostornom planu Republike Srbije 2021–2035. godine navodi se izražena neravnomernost urbanih centara na teritoriji Srbije, izrazita disproporcije u njihovoj demografskoj veličini i potencijalu, i ističe značaj revitalizacije manjih i srednjih urbanih centara (Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, 2021). Međutim, osim preporuka za sagledavanje demografskih izazova kroz prizmu regionalnog pristupa, zarad postizanja ravnomernijeg prostornog razmeštaja stanovništva (Вojковић и др., 2022), fenomen urbanog opadanja nije u adekvatnoj meri razmatran. S obzirom na trajektoriju urbane populacije usmerenu ka opadanju, višedecenijske niske stope nataliteta, visoku stopu emigracije i broj gradova u opadanju, dobijeni rezultati značajni su kao polazna tačka za formulisanje odgovarajućih politika urbanog razvoja, demografskih politika i strategija upravljanja različitim tipovima gradova u opadanju sa demografskog aspekta. Buduća istraživanja biće usmerena na preciznije i sveobuhvatnije utvrđivanje faktora diferencijacije gradova u opadanju (modelovanje ekonomskih, društvenih, funkcionalnih i drugih faktora) u cilju jasnijeg rasvetljavanja razlika u intenzitetu urbanog opadanja.

LITERATURA

- Antonić, B. (2022). Poglavlje 8: Urbani i prostorni aspekt depopulacije u Srbiji. U: Vuković, D. (Urd.), *Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022 - Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene* UNDP, Srbija, 179-204.
- Audirac, I. (2014). Shrinking cities in Latin America An oxymoron? In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds.), *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 28-46.
- Barreira, A. P., Agapito, D., Panagopoulos, T. & Guimarães, M. H. (2017). Exploring residential satisfaction in shrinking cities: A decision-tree approach. *Urban Research and Practice*, 10(2), 156–177. <https://doi.org/10.1080/17535069.2016.1179784>
- Beauregard, R. A. (1993). Representing Urban Decline: Postwar Cities as Narrative Objects. *Urban Affairs Quarterly*, 29(2), 187-202.
- Beauregard, R.A. (2009). Urban population loss in historical perspective: United States, 1820–2000. *Environment and Planning A*, 41(3), 514–528. <https://doi.org/10.1068/a40139a>
- Bontje, M. (2004). Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig. *GeoJournal*, 61, 13–21.
- Bontje, M. & Musterd, S. (2012). Understanding shrinkage in European cities. *Built Environment*, 38(2), 153–161. <https://doi.org/10.2148/benv.38.2.153>
- Chen, T., Hui, E., Tu, Y. W. & Lang, W. (2021). Growth or Shrinkage? Discovering the development pattern and planning strategies for cross-border areas in China. *Journal of Urban Planning and Development*, 147 (4). [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)UP.1943-5444.0000761](https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000761)
- Cox, W. (2014). International shrinking cities Analysis, classification, and prospects. In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds), *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 11-27.
- Cunningham-Sabot, E., Audirac, I., Fol, S. & Martínez-Fernandez, C. (2013). Theoretical Approaches of “Shrinking Cities”. In: Pallagst, K., Wiechmann, T. & Martínez-Fernandez, C. (Eds.); *Shrinking Cities, International Perspectives and Policy Implementations*, New York: Routledge, 1-37.
- Djurkin, D., Antić, M. & Budović, A. (2021). Demographic and economic aspects of urban shrinkage in Serbia – Typology and regional differentiation. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 101(2), 43–78. <https://doi.org/10.2298/GSGD2102043D>
- Djurkin, D., Antić, M. & Djordjević, D.Ž. (2023). Demographic Aspects of Urban Shrinkage in Serbia: Trajectory, Variety, and Drivers of Shrinking Cities. *Sustainability*, 15, 15961. <https://doi.org/10.3390/su152215961>

- Ganapati, S. (2014). The paradox of shrinking cities in India. In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds) *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 169-181.
- Großmann, K., Bontje., M., Haase A. & Mykhenko, V. (2013). Shrinking Cities: Notes for the further research agenda. *Cities*, 35, 221-225. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.07.007>
- Großmann, K., Haase, A., Rink, D. & Steinführer, A. (2008). *Urban Shrinkage in East Central Europe? Benefits and Limits of a Cross-National Transfer of research Approaches*. Instytut Zachodni, Poznań, Poland.
- Haase, A., Bernt, M., Großmann, K., Mykhnenko, V. & Rink, D. (2016b). Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*, 23(1), 86-102. <https://doi.org/10.1177/0969776413481985>
- Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M. & Mykhnenko, V. (2014). Conceptualizing urban shrinkage. *Environment and Planning A*, 46(7), 1519-1534. <https://doi.org/10.1068/a46269>
- Haase, A., Rink, D., & Grossman, K. (2016a). Shrinking cities in post-socialist Europe: what can we learn from their analysis for theory building today? *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98(4), 305–319. <https://doi.org/10.1111/geob.12106>
- Haase, A., Nelle, A. & Mallach, A. (2017). Representing urban shrinkage — The importance of discourse as a frame for understanding conditions and policy. *Cities*, 69, 95-101. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.09.007>
- Hattori, K., Kaido, K. & Matsuyuki, M. (2017). The development of urban shrinkage discourse and policy response in Japan. *Cities*, 69, 124–132. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2017.02.011>
- He, S. (2014). When growth grinds to a halt: population and economic development of resource-depleted cities in China. In: Richardson, H. & Woon Nam, Ch. (Eds.), *Shrinking Cities, A global perspective, Regions and Cities series*, Regional Studies Association: Taylor and Francis, 152-168.
- Heider, B. (2019). What drives urban population growth and shrinkage in postsocialist East Germany?. *Growth and Change*, 50(4), 1460-1486. <https://doi.org/10.1111/grow.12337>
- Hoekveld, J. J. (2012). Time-space relations and the differences between shrinking regions. *Built Environment*, 38(2), 179-195. <https://doi.org/10.2148/benv.38.2.179>
- Hollander, J. B. (2011). Can a city successfully shrink? Evidence from survey data on neighborhood quality. *Urban Affairs Review*, 47(1), 129-141.
- Martinez-Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S. & Cunningham-Sabot, E. (2012). Shrinking cities: urban challenges of globalization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(2), 213-225. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01092.x>

- Martinez-Fernandez, C., Weyman, T., Fol, S., Audirac, I., Cunningham-Sabot, E., Wiechmann, T. & Yahagi, H. (2016). Shrinking cities in Australia, Japan, Europe and the USA: From a global process to local policy responses. *Progress in Planning*, 105, 1-48. <https://doi.org/10.1016/j.progress.2014.10.001>
- Martinez-Fernandez, C. & Wu, C. (2009). Shrinking Cities: A global overview and concerns about Australian mining cities cases, In: Pallagst, K. et al. (Eds.), *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context* Centre for Global Metropolitan Studies, Institute of Urban and Regional Development; 29-36.
- Miljanović, D., Vuksanović-Macura, Z. & Doljak, D. (2023). Rethinking the spatial transformation of postsocialist cities: Shrinking, sprawling or densifying. *Cities*, 140, 104443. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104443>
- Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju RS (2018). Strategija podsticanja rađanja. Beograd: Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju.
- Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања РС (2010). Стратегија о економским миграцијама Републике Србије за период 2021-2027. година. Београд: Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.
- Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture RS (2018). Strategija održivog i integralnog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine. Beograd: Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture.
- Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре РС (2021). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године. Београд: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре.
- Musterd, S. (2013). A Conceptual Framework for Shrinking Cities Research. In *Proceedings of the Shrinking Cities in Europe. Proceedings of Final Conference of the COST Action "Cities Regrowing Smaller" (CIRES)*, Zeche Zollverein, Essen, Germany, 12–13 September 2013.
- Mykhnenko, V. & Turok, I. (2008). East European cities- patterns of growth and decline, 1960-2005. *International Planning Studies*, 13(4), 311-342.
- Nikitović, V. (2019). *U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Oswalt, P. (2005). *Shrinking Cities: Volume 1: International Research*. Hatje Kantz Verlag, Germany.
- Oswalt, P. & Rieniets, T. (2006). *Global context. Shrinking Cities*. Hatje Kantz Verlag, Germany.
- Pallagst, K. (2009). Shrinking cities in the United States of America: Three cases, three planning stories. In *The future of shrinking cities: problems, patterns and strategies of urban transformation in a global context* Pallagst, K., Aber, J.; Audirac, I.; Cunningham-Sabot, E.; Fol, S.; Martinez-Fernandez, C.; Moraes, S.; Mulligan,

- H.; Vargas-Hernandez, J.; Weichmann, T.; Wu, T.; Rich, J. Eds.; University of California, Berkeley, USA; 81-89.
- Rieniets, T. (2009). Shrinking Cities: Causes and Effects of Urban Population Losses in the Twentieth Century. *Nature and Culture*, 4(3), 231-254.
- Rink, D., Couch, C., Haase, A., Krzysztofik, R., Nadolu, B. & Rumpe, P. (2014). The governance of urban shrinkage in cities of post-socialist Europe: policies, strategies and actors. *Urban Research & Practice*, 7(3), 258-277. <https://doi.org/10.1080/17535069.2014.966511>
- Rumpel, P. & Slach, O. (2014). Shrinking cities in Central Europe. In: Herrschel, T.; Dostál, P.; Raška, P.; & Koutský, J. (Eds.), *Transitions in regional science – regions in transitions: Regional research in Central Europe* Wolters Kluwer, Netherlands; 142-155.
- P3C (2022). *Природно кретање становништва у Републици Србији*, подаци по насељима – специјална обрада. Београд: Републички завод за статистику.
- P3C (2024). *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011 и 2022. године*. Београд: Републички завод за статистику.
- Schilling, J. & Logan, J. (2008). Greening the Rust Belt: A green infrastructure model for right sizing America's shrinking cities. *Journal of the American Planning Association*, 74(4), 451–466.
- Song, Y., He, W. & Zeng, J. (2023). Exploration of Spatio-Temporal Evolution and Threshold Effect of Shrinking Cities. *Land*, 12, 1474. <https://doi.org/10.3390/land12071474>
- Steinführer, A. & Haase, A. (2007). Demographic Change as a Future Challenge for Cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler B*, 89(2), 183–195.
- Stryjakiewicz, T. & Jaroszevska, E. (2016). The process of shrinkage as a challenge to urban governance. *Quaestiones Geographicae*, 35(2), 27-37. <https://doi.org/10.1515/quageo-2016-0013>
- Sun, Y., Jiao, L., Guo, Y. & Xu, Z. (2024). Recognizing urban shrinkage and growth patterns from a global perspective. *Applied Geography*, 166, 103247. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2024.103247>
- Szafrańska, E., Coudroy de Lille, L. & Kazimierczak, J. (2019). Urban shrinkage and housing in a post-socialist city: relationship between the demographic evolution and housing development in Łódź, Poland. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34, 441–464. <https://doi.org/10.1007/s10901-018-9633-2>
- Turok, I. & Mykhnenko, V. (2007). The trajectory of European cities, 1960-2005. *Cities*, 24(3), 165-182.
- Turok, I. & Mykhnenko, V. (2008). Resurgent European cities? *Urban Research and Practice*, 1(1), 54–77.
- Un-Habitat (2008). *State of the World's Cities 2008/9: Harmonious Cities* Routledge.

- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). *World Population Prospects 2022: Summary of Results*. UN DESA/POP/2022/TR/NO. United Nations: New York.
- Vojković, G., Živanović, Z. & Magdalenić, I. (2018). Prostorno-demografski disbalansi kao izazov populacionim politikama. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 663-672.
- Војковић, Г., и др (2022). *Становништво Србије – како управљати демографским изазовима*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- Wolff, M. (2010). Urban shrinkage in Europe – benefits and limits of an indicator-based analysis. Working paper 2010-06, Dresden University of Technology.
- Wiechmann, T. & Wolff, M. (2013). Urban shrinkage in a spatial perspective– operationalization of shrinking cities in Europe 1990–2010. Proceedings of AESOP-ACSP 5th Joint Congress 2013: Planning for Resilient Cities and Regions, University College Dublin, Ireland, 15-19th July 2013; 932.
- Wolff, M., Haase, A., Haase, D. & Kabisch, N. (2017). The impact of urban regrowth on the built environment. *Urban Studies*, 9/2017, 1-18. <https://doi.org/10.1177/0042098016658231>
- Wolff, M. (2018). *Uneven urban dynamics - The role of urban shrinkage and regrowth in Europe*. Phd Thesis. Dortmund: School of Spatial Planning, TU Dortmund University.
- Živanović, Z., Tošić, B., Nikolić, T., Samardžić, I., Dabović, T. & Jeftić, M. (2021). Urban Shrinkage in Serbia: the Domination of Economic Over Environmental Causes. *Fresenius Environmental Bulletin*, 30(12), 13437-13452.

THE URBAN REALITY OF SERBIA AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY – DEMOGRAPHIC ASPECT

Danica ĐURKIN

SUMMARY

The development and transformation of urban areas result from several geospace elements, including demographic, economic, social, infrastructural, functional, ecological, etc. The complex and synchronized effect of these elements reflects differently and leads to differences in urban dynamics and varieties of cities according to the trajectory, dynamics, and intensity of urban development. In the late 20th and early 21st century urban shrinkage has spread from developed to developing countries. Despite the world's population growth, this „silent” process has become a universal phenomenon, affecting countries across the globe, including Serbia.

The trajectory of urban development on the territory of Serbia from 1961 to 2022 shows the direction towards urban shrinkage, which has roots for several decades. The appearance of the first shrinking cities dates back to the 1960s and 1970s of the last century, although their number was negligibly small then. Since the 1990s, the previous „traces“ of urban decline have become increasingly visible. Since then, a continuous decline in the urban population, the spatial expansion of the number of cities in decline, and the intensification of the process of urban population reduction have been observed. As a result of the continuous evolution of the urban population's trajectory towards decline, at the turn of the 20th to the 21st century, the number of cities in decline doubled (1991-2002 - 37.1%).

At the beginning of the new millennium, the trajectory of the urban population in Serbia takes on a new dimension. While growing cities are becoming, like shadows, a rare phenomenon in the network of urban centers, most are decreasing, and shrinking cities do not bypass any part of the country (2002-2011 - 63.9%). The inevitable negative demographic trends deepen the spatial-demographic gap and intensify the dynamics of urban shrinkage, which has reached 86.2% of urban settlements. Therefore, this phenomenon is becoming the urban reality of Serbia in the 21st century.

By looking at the main demographic trends of the urban area of Serbia and monitoring the average annual rate of change of the urban population, it was possible to distinguish four trajectories of urban development - urban growth, stagnation, potential shrinkage and urban shrinkage. If we exclude Belgrade and Novi Sad, populationally, economically, and functionally the most important centers in Serbia and urban settlements in their immediate vicinity, almost three-quarters of urban settlements are shrinking. Certain spatial-economic and other factors permeate the spread and intensification of the dynamics of shrinkage. The dynamics of urban population decline determine cities with mild, moderate and strong urban shrinkage. Based on previous research (Živanović et al., 2021; Antonić, 2022; Djurkin et al., 2021; Djurkin et al., 2023; Miljanović et al., 2023), these results show that the most affected cities are near the state border, less accessible parts of the country, more traffic-isolated, far from regional centers, insufficiently functionally developed, or characterized by a smaller population and a collapsed urban economy and backwardness. Our findings, however, also reveal

the complex nature of urban shrinkage in Serbia. The shrinkage intensity in all groups (cities with mild, moderate, and strong shrinkage) represents a collage of local and regional specificities. Thus, the diversity of Serbian cities requires a regional approach to study.

Given the demographic circumstances and the growing gap between „non-shrinking“ and shrinking Serbia, the question arises whether urban shrinkage is the inevitable fate of all cities and whether we will still face urban islands of growth in the shrinking sea in the future?

Compared to many other countries, the issue of urban shrinkage in Serbia is mainly unrecognized by the public. Some of the most significant planning documents and development strategies, with an emphasis on demographic aspects of development (e.g. Spatial Plan of the Republic of Serbia 2021-2035, Strategy for Sustainable and Integral Urban Development of the Republic of Serbia until 2030, Strategy for Encouraging Birth, Strategy on economic migrations for the period 2021–2027, etc.) do not recognize the phenomenon of urban shrinkage, but the population decline and related demographic problems (such as emigration, aging, negative fertility rates, etc.), the proposed steps in the solution mostly bring for the territory of the entire country (Ministry of Family Care and Demography, 2018; Ministry of Labour, Employment, Veterans and Social Affairs, 2010; Ministry of Construction, Transport and Infrastructure, 2018 and 2021). Considering the trajectory of the urban population directed towards shrinkage, multi-decade low birth rates, high emigration rate, and the number of shrinking cities, the obtained results are significant as a starting point for the formulation of appropriate urban development policies, demographic policies, and management strategies for different types of shrinking cities from demographic aspect. Future research will be aimed at a more precise and comprehensive determination of the factors differentiating shrinking cities (modeling of economic, social, functional, and other factors) to shed more light on the differences in the intensity of urban shrinkage.

Key words: urban shrinkage, urban population, Serbia

Originalni naučni rad

Primljen: 05.06.2024.
Prihvaćen: 17.09.2024.

UDK: 729:316.334.3(497.11 Beograd)

doi: 10.5937/demografija2421053J

SOCIOEKONOMSKA STRATIFIKACIJA I URBANO STANOVANJE U POSTSOCIJALISTIČKOM BEOGRADU

Nikola JOCIĆ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd,
e-mail: nikola.jocic@gef.bg.ac.rs

Aljoša BUDOVIĆ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd,
e-mail: aljosa.budovic@gef.bg.ac.rs

Ivan RATKAJ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, Beograd,
e-mail: ivan.ratkaj@gef.bg.ac.rs

Sažetak: U istraživanjima koja se bave pitanjima urbanog razvoja postoji snažna veza između socioekonomskog statusa i uslova stanovanja. Stambeni fond Beograda je heterogen i sadrži, osim novijih građevina, zgrade iz perioda od pre Drugog svetskog rata, naselja iz socijalističkog doba i neformalne građevine na periferiji. Postsocijalistički period karakteriše prelazak na tržišne mehanizme, povećanje udela privatnog vlasništva nad stambenim prostorom, a intenzivna stanogradnja, kao i demografski pritisci, značajno su oblikovali stambeni fond i rezidencijalnu segregaciju u Beogradu. Analiza podataka o obrazovanju i zanimanju stanovnika na nivou statističkih krugova iz prve dve decenije ovog perioda otkriva da socioekonomski status ima tendenciju opadanja od centra grada ka periferiji. Fundamentalne promene u stambenom sektoru, koje su nastupile u decenijama nakon kraha socijalizma, nisu dovele do drastičnog povećanja nivoa rezidencijalne segregacije, iako je evidentiran stabilan trend njegovog rasta.

Cljučne reči: stanovanje, rezidencijalna segregacija, socioekonomski status, džentrifikacija, Beograd

Abstract: In urban studies, there is a strong link between socioeconomic status and housing conditions. Belgrade's housing stock is diverse, ranging from recently constructed buildings to pre-World War II structures, socialist-era settlements, and informal constructions on the city's outskirts. The post-socialist period is characterized by the transition to market mechanisms, an increase in the share of private home ownership and intensive housing construction as well as demographic pressure. These factors have significantly influenced the housing stock and residential segregation in Belgrade. An analysis of education and occupation data from the first two decades of this period reveals a trend where socioeconomic status tends to decline from the city centre to the periphery. Despite the fundamental changes in the housing sector, this study suggests that although residential segregation did not increase drastically in the first decades of the post-socialist period, a growing trend is evident.

Keywords: housing, residential segregation, socioeconomic status, gentrification, Belgrade

UVOD

Stambeni fond Beograda odlikuje izražena heterogenost. Stambene celine se jasno razlikuju prema arhitektonsko-urbanističkim karakteristikama koje su u velikoj meri određene istorijskim periodom iz kojeg potiču. Dodatno, značajan deo stambenog fonda izgrađen je bez potrebnih dozvola i pratećih planskih dokumenata.

Kompleksni odnosi na linijama formalno-neformalno¹ i centar-periferija razvijali su se u različitim istorijski određenim kontekstualnim okruženjima i imali su značajan uticaj na savremenu rezidencijalnu segregaciju u Beogradu (Ratkaj et al., 2023). Razumevanje tih odnosa, tj. objašnjenje faktora koji ih oblikuju, važan je istraživački zadatak ovog rada, čija realizacija zahteva pristup koji prepoznaje kontinuitet i diskontinuitet stambenih procesa, politika i praksi, vremensku postojanost i dinamiku izgrađenih struktura. Prostorni okvir ovog istraživanja predstavlja teritorija definisana Generalnim urbanističkim planom Beograda 2021 (Urbanistički zavod Beograda, 2003).

Postsocijalistički period, u početku obeležen građanskim ratovima, raspadom Jugoslavije i međunarodnim embargom, a zatim i, u odnosu na većinu zemalja istočne, centralne i jugoistočne Evrope, zakasnelom tranzicijom ka (neo)liberalnoj ekonomiji i parlamentarnoj demokratiji (Uvalić, 2010), predstavlja kontekstualni i vremenski okvir ovog istraživanja. Osvrt na socijalistički period i njegovo nasleđe je neophodan kako bi se analizirale promene koje su usledile. Tokom postsocijalističkog perioda se intenzivirala socioekonomska stratifikacija stanovništva (Bandelj & Mahutga, 2010; Domański, 2000), koja može imati značajan uticaj na rezidencijalnu segregaciju (Marciniczak et al., 2013).

¹ U ovom radu se termin neformalnosti koristi kako bi se kako bi se obuhvatile pojave u urbanom prostoru koje često jesu nelegalne, ali se ne mogu svesti isključivo na atribut nelegalnosti. Neformalnost u urbanim praksama može imati različite oblike, od onih kojima se zadovoljavaju osnovne potrebe stanovništva, do oportunističkih praksi (Devlin, 2018; Petrovar, 2003; Zeković et al., 2020). Neformalna naselja se mogu pojaviti u više oblika, od slamova, preko naselja za izbeglice i raseljena lica, do nelegalnih prigradskih naselja sa porodičnim kućama standardnog kvaliteta (Mojović, 2011; Tsenkova et al., 2009). U Srbiji su mnoga neformalna naselja započeta nelegalnim zaposedanjem zemljišta ili nelegalnom gradnjom na zemljištu u vlasništvu, ali se vremenom *de facto* zakonitost individualnih objekata i naselja implicira time što se oni ne ruše, već priključuju na komunalnu infrastrukturu (Tsenkova, 2012). Iako je nelegalna izgradnja jedan od osnovnih elemenata neformalnih naselja, neefikasne institucije (Ratkaj et al., 2023) ili neadekvatne urbane politike i zvanični sistemi urbanog planiranja imaju direktan uticaj na pojavu neformalnih naselja (Žerjav, 2013). Među najvažnijim razlozima za formiranje neformalnih naselja u jugoistočnoj Evropi se navode brza urbanizacija i velike demografske promene uzrokovane ekonomskim i političkim faktorima, ali i želja za poboljšanjem stambene situacije, nesprijetnost političara, vlasti i institucija da usvoje neophodne reforme, zatim korupcija i nedostatak transparentnosti u pogledu korišćenja zemljišta, izgradnje, izdavanja dozvola i drugih imovinskih pitanja, kao i nepravedno i nerealan visoko oporezivanje imovine (Potsiou, 2014).

Nakon pregleda relevantne literature, objašnjena je metodologija koja je korišćena u ovom radu. Kratko objašnjenje urbanih konteksta koji su uticali na formiranje stambenog fonda u Beogradu, kao i pregled trenutnog stanja stambenog fonda, prethode analizi rezidencijalne segregacije. Fokusirajući se na osnovne procese i kontekstualnosti rezidencijalne segregacije, a ne samo na njenu prostornu manifestaciju, cilj ovog članka je da olakša razumevanje mehanizama koji omogućavaju i oblikuju ovaj urbani fenomen.

PREGLED LITERATURE

Mnogi naučnici, posebno tokom 1990-ih, smatrali su urbane teorije i koncepte nastale na Zapadu globalno validnim i stoga primenljivim na postsocijalističke evropske gradove. Međutim, u akademskim krugovima sve je više pobornika pristupa koji je osetljiviji na lokalni kontekst u istraživanju urbanih sredina, i koji objašnjava specifične lokalne pojave i rezultate, različite od onih koje predlažu suviše uopštene teorije (Maloutas, 2007; Ratkaj & Jocić, 2022). To je umnogome u skladu sa postkolonijalnim pristupom koji promovise kosmopolitski orijentisana istraživanja urbanog prostora koja uzimaju u obzir iskustva gradova širom sveta, naglašavajući njihove kompleksnosti i posebnosti (Sjöberg, 2014; Stenning & Hörschelmann, 2008). Ovaj pristup se, tako, suprotstavlja tezi polarizacije koja pretpostavlja da se socioekonomska polarizacija izazvana globalizacijom nužno ogleda u povećanoj rezidencijalnoj segregaciji (Sassen, 1991). Budući da grupe višeg i nižeg statusa imaju tendenciju da budu izraženije segregirane u poređenju sa grupama srednjeg statusa (Duncan & Duncan, 1955; Marcińczak et al., 2015; Morgan, 1980), teza sugerise da će rast društvene polarizacije rezultirati višim nivoom segregacije (Mollenkopf & Castells, 1992; Sassen, 1991).

Međutim, odnos između društvene polarizacije i rezidencijalne segregacije nije jednoznačan, budući da faktori kao što su socijalni režimi i stambene politike mogu suštinski promeniti univerzalnost efekata tržišnih mehanizama (Hamnett, 1996; Musterd & Ostendorf, 2013). Postoje dokazi da lokalne specifičnosti, poput fragmentiranog urbanog rasta i početne faze džentrifikacije², mogu podsticati mešovitu društvenu strukturu naselja, snižavajući na taj način vrednosti indeksa segregacije u uslovima rastuće društvene polarizacije (Maloutas, 2007).

² Džentrifikacija ima različite pojavne oblike i uključuje različite aktere u zavisnosti od istorijskog i geografskog konteksta u kom se odigrava. Uopšteno, podrazumeva proces tokom kojeg radnička klasa i siromašnije stanovništvo biva zamenjeno srednjom klasom i bogatijim stanovništvom u delovima grada koji se transformišu. Pod uticajem džentrifikacije dolazi do poboljšanja uslova stanovanja i infrastrukture, a ujedno se povećava vrednost imovine i zakupnine (Hammel, 2009). Stoga su stanari nižeg socioekonomskog statusa uglavnom primorani da napuste džentrifikovane oblasti.

Nešto kasnije je i postsocijalistički kontekst uključen u debate o međuzavisnosti društvene polarizacije i rezidencijalne segregacije. Dominantno stanovište zasniva se na ideji da je tokom socijalističke ere glavni urbanistički fokus bio na velikim stambenim blokovima i naseljima koja nisu locirana u istorijskom jezgru, dok su centar grada i periferije sa loše razvijenom infrastrukturom i malom gustom naseljenosti, bili zanemareni (Tammaru, Marcińczak, et al., 2016). Ovakav tip razvoja može se nazvati „socijalističkom suburbanizacijom“ (Slaev et al., 2018). U postsocijalističkom periodu, uz usmeravanje investicija u stara gradska jezgra i periferne prostore, istovremeno sa postepenom degradacijom socijalističkog predgrađa, postoji potencijal da se socioekonomski statusi ovih delova grada približe gradskom proseku, uprkos povećanim društvenim nejednakostima. Ovo je poznato kao „paradoks postsocijalističke segregacije“ (Marcińczak et al., 2013; Sýkora, 2009b), koji se obično smatra privremenom fazom mešanja različitih društvenih grupa koja će se okončati stvaranjem novih obrazaca segregacije (Sýkora, 2009b). Delimično u suprotnosti sa idejom paradoksa postsocijalističke segregacije su rezultati studija koji pokazuju da su u većini gradova centralne, istočne i jugoistočne Evrope pripadnici viših društvenih slojeva već bili koncentrisani u njihovim istorijskim jezgrima tokom socijalizma, dok je stanovništvo nižeg društvenog ranga uglavnom naseljavalo periferne gradske oblasti (Gentile & Sjöberg, 2013; Kovács & Szabó, 2016).

Diverzifikaciju procesa sličnih džentrifikaciji u postsocijalističkom okruženju su dokumentovali i rezimirali Kubeš i Kovač (2020). Ti procesi uključuju pojavu ekskluzivnih naselja zatvorenog tipa kao novog oblika segregacije u postsocijalističkom kontekstu (Hirt & M. Petrović, 2011; Kovács & Hegedüs, 2014), koja ponekad poprimaju oblik vodećih projekata urbane regeneracije (Jocić, 2020; Jocić et al., 2017; Temelová, 2007). U pojedinim urbanim regionima se naziru promene koje odgovaraju početnim fazama suburbanizacije srednjih i viših društvenih slojeva (Leetmaa & Tammaru, 2007; Ouředníček et al., 2016; Timár & Váradi, 2001).

Zajednički odgovor na ozbiljan stambeni deficit koji su evropski gradovi iskusili neposredno posle Drugog svetskog rata pronađen je u izgradnji velikih stambenih naselja izgrađenim po modernističkim principima (Musterd et al., 2009). U bivšim socijalističkim gradovima centralne, istočne i jugoistočne Evrope, ova vrsta stanovanja je imala i snažne ideološke implikacije, jer se smatrala efikasnim sredstvom za suzbijanje individualizma i različitosti u stambenom sektoru, doprinoseći na taj način stvaranju egalitarnog i pravednog društva (Kornai, 1992; M. Petrović, 2004; Sýkora, 2009b).

Relativno dobri uslovi stanovanja u socijalističkim zgradama i njihova velika rasprostranjenost (Gentile & Sjöberg, 2013), kao i nedostatak

adekvatnih alternativa, bili su odgovorni za koncentrisanje viših društvenih slojeva u velikim socijalističkim stambenim naseljima. Uprkos prognozama fizičkog degradiranja ovih naselja i iseljavanja bogatijeg stanovništva nakon kraha socijalizma (Smith, 1996; Sýkora, 2006; Szelenyi, 1996), na njihove različite trajektorije u velikoj meri utiču faktori kao što su period izgradnje i veličina zgrade, socioekonomska struktura stanovništva, održavanje, mikro lokacija itd. (Hess et al., 2018; Kovács et al., 2018; Leetmaa et al., 2018; J. Petrović & Backović, 2019; Vasilevska et al., 2020).

Tradicionalno, neformalnost stambenog sektora se smatra isključivo manifestacijom urbanog rasta u zemljama u razvoju. Međutim, ova perspektiva se postepeno menja prepoznavanjem globalnog dometa ovog urbanog fenomena (Harris, 2018; Shrestha et al., 2021) i njegove zavisnosti od planskih i zakonodavnih sistema koji definišu, te posredno ili neposredno proizvode takve urbane strukture (Roy, 2005). U mnogim socijalističkim zemljama, zbog ograničene efikasnosti njihovih formalnih sistema stambene provizije i planerske prakse, veliki udeo stanovništva, pre svega nižeg socijalnog statusa, bio je prinuđen da pronađe alternativne načine za zadovoljenje svojih stambenih potreba (Hegedüs & Tosics, 1996). Neformalna gradnja nastavljena je i nakon socijalizma, posebno u gradovima jugoistočne Evrope (Hirt, 2012), ne samo zbog siromaštva i neophodnosti iznalaženja stambenog rešenja u tržišnom okruženju, već i zbog neefikasnih i korumpiranih institucija (Ratkaj et al., 2023).

METODOLOGIJA

Socioekonomska stratifikacija, kao predmet proučavanja, već dugo zauzima važno mesto društvenoj geografiji, a istraživanja u ovoj oblasti stvorila su bogatu teorijsko-metodološku osnovu. Socioekonomski status je višedimenzionalni konstrukt koji odražava relativni položaj pojedinca u društvenoj hijerarhiji (Bateman, 2014; Custers & Engbersen, 2022). Tradicionalno se meri indikatorima poput vrste zanimanja, stepena obrazovanja i visine prihoda (Hällsten & Thaning, 2022). Svaka od ovih mera predstavlja specifičnu dimenziju socioekonomskog statusa, a kombinacija više pokazatelja često se koristi u istraživanjima, budući da nijedan pojedinačni indikator ne može u potpunosti odraziti složenost ovog fenomena (Marcinićzak et al., 2015; Tammaru, Musterd, et al., 2016). Prihodi se obično koriste kao pokazatelj ekonomskog kapitala, dok obrazovanje i zanimanje odražavaju kulturni i socijalni kapital (Boterman et al., 2021). Razmatranje samo jednog pokazatelja često se smatra redukovanjem njegove multidimenzionalnosti (Iceland & Wilkes, 2006; Ljunggren & Andersen, 2015), iako postoje studije koje ukazuju na međuzavisnost ovih indikatora. Na primer, obrazovanje služi kao mera „institucionalizovanog“ kulturnog

kapitala, ali ono takođe predstavlja i potencijal za akumulaciju ekonomskog kapitala, jer ukazuje na nivo veština, odnosno ljudski kapital (Custers & Engbersen, 2022). Na osnovu istraživanja uticaja demografskih obeležja na strukturu potrošnje domaćinstava u Srbiji, pa tako i na stanovanje, nedvosmisleno je pokazana pozitivna korelacija između nivoa obrazovanja i visine prihoda domaćinstva, ali i činjenica da obim i struktura potrošnje značajnije koreliraju sa nivoom obrazovanja nego sa samim prihodima (Vasić, 2010).

Ova studija razmatra dve grupe pokazatelja socioekonomskog statusa: nivo obrazovanja i zanimanje stanovništva prema podacima iz popisa 1991. i 2011. godine. Razlozi za izbor ovih pokazatelja su višestruki. Prvo, podaci o prihodima stanovništva se ne prikupljaju u popisima stanovništva, niti su dostupni za manje prostorne jedinice neophodne za intraurbanu analizu socioprostorne stratifikacije. Drugo, metodologija za klasifikaciju zanimanja promenjena je između dva popisa, što otežava direktno poređenje, pa kombinovanje zanimanja i obrazovanja pruža „robustniji“ analitički okvir. Treće, prelazak sa industrijske na ekonomiju zasnovanu na znanju u gradovima (Budović, 2023) povećao je značaj obrazovanja i zanimanja kao pokazatelja socioekonomskog statusa, što je doprinelo rastu prostornih i društvenih nejednakosti. Ova promena rezultirala je koncentracijom visoko plaćenih i nisko plaćenih radnika, kao i rezidencijalnom segregacijom zasnovanom na „novim“ oblicima ljudskog kapitala, izvan prihoda i etničke pripadnosti (Boterman et al., 2021). Konačno, obrazovanje i zanimanje često se koriste kao indikatori u analizi rezidencijalne segregacije u gradovima tokom socijalističkog i postsocijalističkog perioda, što povećava komparativni potencijal ove studije (Logan & Li, 2016; Marcińczak et al., 2013; Marcińczak & Sagan, 2011; Spevec & Bogadi, 2009; Sýkora, 2009a; Tammaru & Leetmaa, 2007).

Kao i u većini drugih studija koje koriste obrazovanje kao indikator socioekonomskog statusa, u našoj analizi populacija sa univerzitetskim obrazovanjem koristi se kao aproksimacija višeg socioekonomskog statusa, dok se populacija sa osnovnim obrazovanjem kao najvišim stepenom obrazovanja i manje obrazovani stanovnici predstavljaju niži socioekonomski status. S obzirom na to da klasifikacije zanimanja iz 1991. godine (Jedinstvene standardne klasifikacije zanimanja - JSKZ) i 2011. godine (Međunarodne standardne klasifikacije zanimanja - MSKZ) nisu u potpunosti uporedive (više u: Radivojević, 2006), koristili smo grupe iz JSKZ koje najpribližnije određuju viši i niži socioekonomski sloj stanovništva definisan prema novoj MSKZ klasifikaciji (Marcińczak et al., 2015). Za viši socioekonomski sloj za 1991. godinu uzete su dve grupe – rukovodeće osoblje i grupa stručnjaka i umetnika. Za 2011. godinu, uzete su grupe rukovodioci, funkcioneri i zakonodavci, kao i stručnjaci i umetnici. Niži socioekonomski

slaj prema klasifikaciji iz 1991. godine čine dve grupe: rudari, industrijski i srodni radnici te radnici u uslugama. Postsocijalističku grupu niskog socioekonomskog sloja za 2011. godinu čine: uslužna trgovačka zanimanja, zanatlije i srodni radnici, rukovaoci mašinama i postrojenjima, monter i vozači, i elementarna zanimanja.

Za potrebe uporedne analize prostornih obrazaca, ovaj rad primenjuje lokacioni koeficijent (LK) za grupe stanovništva kategorizovane prema stepenu obrazovanja i zanimanju prema popisima iz 1991. i 2011. godine. LK se računa po sledećoj jednačini:

$$LK = \frac{\left[\frac{x_i}{t_i} \right]}{\left[\frac{X}{T} \right]}$$

gde je x_i broj ljudi u socioekonomskoj kategoriji X u statističkom krugu i , t_i je ukupna populacija statističkog kruga i , X je ukupan broj članova date kategorije u Beogradu, a T je ukupno stanovništvo Beograda. LK izražava odnos između udela date socioekonomske grupe u okviru statističkog kruga i njenog udela u gradu. LK vrednost 1 pokazuje da je udeo date grupe u okviru statističkog kruga identičan udelu iste grupe na nivou grada. Vrednosti ispod 1 ukazuju na niži, dok iznad 1 na viši nivo koncentracije date grupe u određenom statističkom krugu. Podaci su uzeti na nivou statističkih krugova za teritoriju Generalnog urbanističkog plana Beograda 2021 (Urbanistički zavod Beograda, 2003), koji obuhvata površinu od 778,5 km². Nekoliko statističkih krugova sa manje od 50 stanovnika i bez izražene stambene funkcije isključeno je iz dalje analize kako ne bi uticali na rezultate. Takođe, određeni broj krugova iz 2011. godine agregiran je radi postizanja prostornog poklapanja sa krugovima iz 1991. godine, čime se osigurava uporedivost rezultata. Na osnovu popisnih podataka za statističke krugove autori su kreirali karte koje su prikazane u ovom radu.

BEOGRAD – URBANI KONTEKST

Stambene strukture u Beogradu su nastale kao rezultat različitih procesa koji su se odvijali kroz istoriju grada. Ovi procesi su oblikovani globalnim i lokalnim faktorima, a funkcionisali su u različitim političkim, institucionalnim, ekonomskim i demografskim kontekstualnim sredinama (Ratkaj et al., 2022; 2023).

Srbija, a potom i Jugoslavija, od sticanja nezavisnosti od Otomanskog carstva, pa do kraja 20. veka, prošle su kroz različite političke sisteme. Iz parlamentarne monarhije državno uređenje je transformisano u socijalističku republiku. Tranzicija ka demokratiji i liberalnoj ekonomiji bila

je sporija zbog oružanih sukoba tokom 1990-ih godina, što je uzrokovalo decenijsko kašnjenje u procesu postsocijalističke transformacije. Nedostatak kontinuiteta u političkim sistemima odražavao se i na institucije, koje su ostale nerazvijene, korumpirane i često naklonjene malobrojnoj eliti. Ekonomski razvoj Srbije karakterisale su različite faze, uključujući rani kapitalizam i ranu industrijalizaciju u prvoj polovini 20. veka, socijalističku samoupravnu ekonomiju i kasnije delimično neoliberalni kapitalizam, „državni kapitalizam“ i postindustrijsko ekonomsko restrukturiranje. Ove promene su uticale na strukturu privrede i društva u celini. Beograd je doživeo značajan demografski rast³ od početka 20. veka, do 1990-ih, kada je na širem području grada živelo oko 1,6 miliona ljudi. Ovaj rast je velikim delom rezultat značajnih migracionih talasa, a pogotovo onog izazvanog masovnom industrijalizacijom u socijalističkom periodu. Značajna migraciona kretanja su bila prisutna i 1990-ih, uglavnom zbog ratnih dešavanja na teritoriji bivše Jugoslavije. Od 1991. broj stanovnika u Beogradu ne varira značajno, a snažna emigracija, kao i nizak prirodni priraštaj, anuliraju imigraciju. Na teritoriji definisanoj Generalnim urbanističkim planom Beograda 2021, živi oko 1,4 miliona stanovnika (Urbanistički zavod Beograda, 2016). U periodu validnom za današnji rezidencijalni izgled grada, Beograd se razvijao u kontekstu političke nestabilnosti, hronične ekonomske i institucionalne nerazvijenosti, praćene talasima demografskih pritisaka.

RAZVOJ STAMBENOG FONDA U BEOGRADU

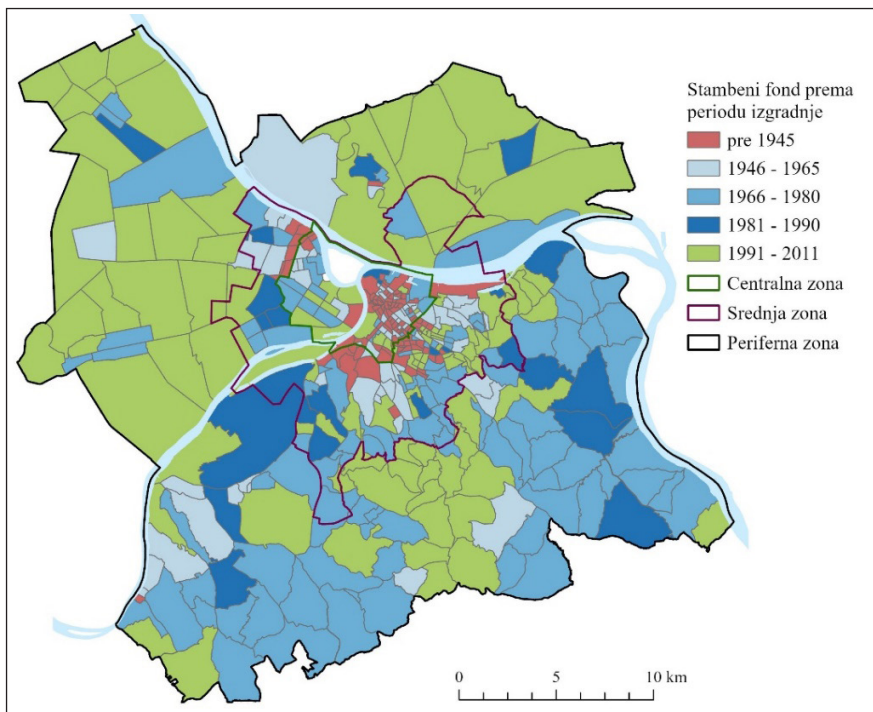
Stambeni fond u Beogradu se prema periodu izgradnje može podeliti u pet kategorija: stambeni fond izgrađen do 1945. godine; stambeni fond izgrađen u periodu od 1946-65. godine; stambeni fond izgrađen u periodu od 1966-80. godine; stambeni fond izgrađen u periodu od 1981-90. godine; stambeni fond izgrađen u periodu od 1991-2011. godine. Na slici 1 su prikazane najzastupljenije kategorije stambenog fonda prema periodu izgradnje po statističkim krugovima. Centralna, srednja i periferna zona koje su takođe prikazane na slici 1 su definisane Generalnim urbanističkim planom Beograda 2021 (Urbanistički zavod Beograda, 2003).

Stambene jedinice izgrađene u periodu pre 1945. godine nalaze se uglavnom u centralnoj zoni. U početku su bile u vlasništvu pripadnika više društvene klase, koji su tu živeli, ali i iznajmljivali stanove drugim

³ Inicijalno centralno područje grada na početku 20. veka zahvata oko 12 km² i nepunih 70 hiljada žitelja, a područje Beogradskog okruga, kao deo budućeg urbanog regiona Beograda, prostire se na 2025 km² i ima 126,1 hiljada stanovnika. U vreme Popisa iz 1971. godine se administrativno područje Beograda se proširilo do današnjih granica od 3222 km² i u tom periodu Beograd postaje milionski grad sa oko 1,2 miliona stanovnika (Vojković et al., 2010).

pripadnicima više klase, kao i srednjoj klasi, uglavnom činovnicima⁴ (Vuksanović-Macura, 2012). Jedna od glavnih karakteristika početne faze socijalističke ere bila je oskudica stambenog prostora. Stambeni fond iz perioda pre 1945. godine je nacionalizovan, a kvalitetniji stanovi su iznajmljeni političkoj eliti i visoko pozicioniranim radnicima u društvenim preduzećima. U tom periodu je bila prisutna i fragmentacija stanova, kako bi se smestio veći broj stanovnika. Stambeni fond izgrađen u periodu od 1946-65. godine uglavnom je popunjavao praznine u centralnoj zoni i unutrašnjim delovima srednje zone. Ozbiljna nestašica stambenog prostora je i dalje bila prisutna na kraju ovog perioda (Selinić, 2005). Slično prethodnom periodu, stanovi u ovim, ranim, socijalističkim zgradama uglavnom su rentirani političkoj eliti i visokokvalifikovanim radnicima u društvenim preduzećima. Period 1966-80 karakteriše masovna izgradnja velikih stambenih naselja, uglavnom u srednjoj gradskoj zoni. Povećanje godišnje izgradnje stanova omogućilo je stambenom fondu iz ovog perioda da zadobije karakteristike socioekonomskog miksa, zahvaljujući heterogenosti stanovništva koji je dobio stanove na korišćenje. Novi Beograd, kao najveći projekat tadašnje vlasti, se u tom periodu posebno istakao kao izuzetan primer modernizma i socijalističkog planiranja. Po lokaciji i veličini se razlikuje od ostalih naselja izgrađenih u ovom periodu, jer je velikim delom smešten u centralnoj zoni. Iako je bio planiran kao centar socijalističke Jugoslavije, zbog stambene tražnje postao je veliko naselje sa izrazitom rezidencijalnom funkcijom (Blagojević, 2012). Stambeni fond izgrađen u periodu od 1981-90. godine uglavnom se nalazi u udaljenijim delovima srednje zone. Ovaj period karakteriše smanjenje socijalističke stanogradnje i društvenog iznajmljivanja, te porast privatnog vlasništva u stambenom sektoru. Planski izgrađeni objekti iz ovog perioda su takođe zadržali elemente socijalistički proklamovanog socioekonomskog miksa. Poslednja kategorija je postsocijalistička, tranziciona kategorija, izgrađena u periodu od 1991-2011. godine. Početak ovog perioda karakteriše masovna privatizacija i deregulacija stambenog fonda (M. Petrović & Milojević, 2014). Novogradnja prodire u sve zone, mada pretežno u centralnu i srednju zonu gde su novi stanovi uglavnom bili rezervisani za bogatije stanovništvo zbog visoke cene stanova u odnosu na visinu zarade. Neformalna gradnja koja zahvata sve gradske zone tokom ovog perioda, posebno se intenzivira u perifernoj zoni.

⁴ Dotrajale i neuslovne zgrade, uglavnom zaostale iz 19. veka, koje su u periodu između dva svetska rata iznajmljivali najsiromašniji delovi stanovništva (Vuksanović-Macura, 2012) uglavnom nisu više deo stambenog fonda u Beogradu i stoga su irelevantne za analizu perioda koji se obrađuje u ovom članku.

Slika 1. Stambeni fond u Beogradu – najzastupljenija kategorija prema periodu izgradnje

STAMBENI FOND I REZIDENCIJALNA SEGREGACIJA U SOCIJALISTIČKOM PERIODU

Jedna od specifičnih intervencija nove socijalističke vlade u Beogradu, kao i u mnogim drugim gradovima centralne, istočne i jugoistočne Evrope, bila je nacionalizacija stambenog sektora (Szelenyi, 1989). Iako je izgledala kao korak ka univerzalnom pristupu stambenim prostorima, ova državna intervencija je zapravo reflektovala složene društvene i ekonomske okolnosti. Nacionalizacija je ograničila privatno vlasništvo na dva stana po osobi (Le Normand, 2006), stvarajući početni javni fond za iznajmljivanje stambenog prostora. Međutim, rezultati nisu imali egalitarni karakter kako je to bilo planirano (Hirt & Petrović, 2010). Dok su visokokvalitetne zgrade u centru grada i vile na Dedinju i Senjaku postale dostupne samo odabranim pripadnicima višeg socioekonomskog sloja i novoformiranoj nomenklaturi, mnogi pripadnici radničke klase, posebno iz privatnog sektora, suočili su se sa izazovima pristupa formalnim socijalističkim stambenim jedinicama.

Diskriminacija je bila očigledna, jer su privilegovani imali značajnu prednost u pristupu javnom stanovanju (Le Normand, 2014; M. Petrović, 2004). Osim toga, urbana struktura se promenila sa izgradnjom velikih stambenih naselja, poput Novog Beograda. Nejednakost je ostala vidljiva čak i u ovim naseljima koja su građena sa idejom promocije egalitarizma. Dok su političke elite i visokopozicionirani službenici iz javnog sektora naseljavali stanove na atraktivnijim lokacijama, mnogi su ostali uskraćeni za pristup stanovima u infrastruktorno dobro opremljenim delovima grada (Ratkaj et al., 2022).

Socijalistička stambena politika dovela je do složene mreže socioekonomskih zajednica. Dok su neki delovi grada postali „elitni“ zahvaljujući značajnoj koncentraciji više socioekonomske klase, drugi delovi su ostali zarobljeni u neprosperitetnoj razvojnoj trajektoriji definisanoj neformalnom stambenom izgradnjom. Stoga, ova raznolikost urbanog razvoja nije samo odraz političkih odluka, već i dubokih socijalnih podela, kao i nasleđenih efekata urbanih konteksta (Ratkaj et al., 2023).

Uprkos nejednakosti u kvalitetu stambenih objekata i socioekonomskim atributima njihovih zakupaca, rezultati socijalističke masovne suburbanizacije bila su socioekonomski mešovita naselja. Ona su stajala kao socioekonomska „tampon zona“ koja je odvajala centar grada, pretežno naseljen pripadnicima viših društvenih slojeva, ali i sa pojedinim lokacijama sa zgradama u propadanju koje su naseljavala lica sa niskim prihodima, na jednoj strani, od periferije, skoro isključivo naseljene stanovništvom sa nižim prihodima i sa karakterističnim neformalnim stanovanjem, na drugoj. Iako neformalno stanovanje u Beogradu vuče korene iz perioda samog početka urbanizacije grada kada su se najsiromašniji delovi stanovništva koncentrisali u perifernim delovima grada ali i u pojedinim slamovima koji su bili centralno locirani (Stojanović, 2008; Vuksanović-Macura, 2018), njegov razvoj se intenzivirao tokom socijalističkog perioda potpomognut demografskim rastom grada i nedovoljnom efikasnošću formalne provizije stanova (M. Petrović, 2004).

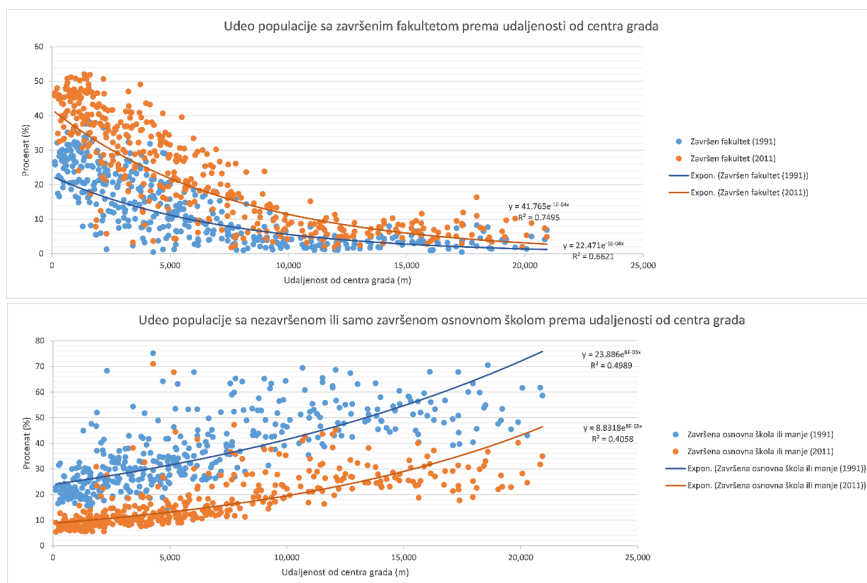
STAMBENI FOND I REZIDENCIJALNA SEGREGACIJA U POSTSOCIJALISTIČKOM PERIODU

Krajem 20. veka, slom socijalizma u Srbiji doveo je do naglih promena u urbanom razvoju. Država se povukla iz stambenog sektora, a „give away“ privatizacija je postala ključna strategija (Damjanović & Gligorijević, 2010), koja je imala za cilj očuvanje socijalnog mira u turbulentnim vremenima. Promena statusa stanara u vlasnike stanova reprodukovala je diferencirane socijalističke privilegije (Nedučin et al., 2021), produbljujući jaz između različitih socijalnih slojeva.

Neformalne prakse predstavljaju kontinuitet sa prošlim vremenom, ali takođe zadobijaju i dramatične razmere. U ovom periodu podrazumevaju pretvaranje zajedničkih prostora u zgradama u stambene ili poslovne jedinice, kao i izgradnju dodatnih spratova (M. Petrović, 2004; Waley, 2011). Pored toga, u širim razmerama, proces bespravne gradnje je zahvatio čitav grad i sve društvene slojeve (Hirt, 2008; Vujović & Petrović, 2007), i uključivao izgradnju luksuznih vila i naselja zatvorenog tipa u pojedinim delovima grada, ali i naselja sa skromnim zgradama i individualnim porodičnim kućama u drugim. Kvantitativno posmatrano, neformalna izgradnja je teže pogodila periferiju Beograda, posebno kao rezultat priliva izbeglica i interno raseljenih lica 1990-ih, od kojih se većina tu nastanila u nedostatku valjane alternative. Suburbanizacija srednje i više socioekonomske klase, nailazi na prepreke zbog velikih infrastrukturnih nedostataka (Vujović & Petrović, 2007).

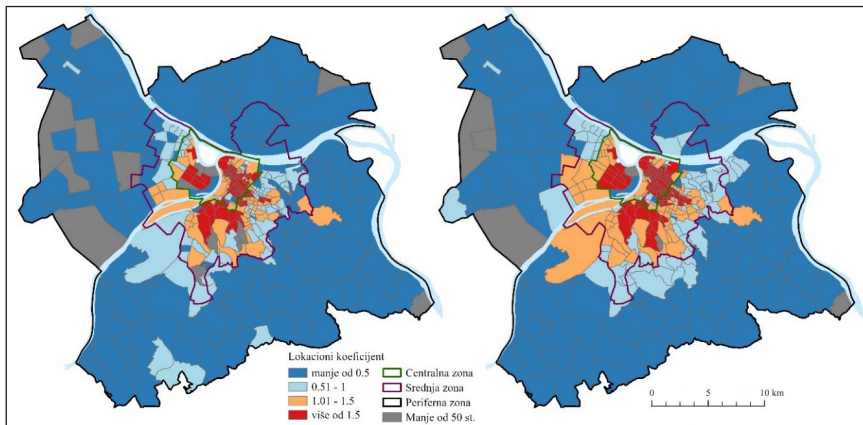
Jedan od ključnih fenomena koji je oblikovao urbani razvoj Beograda poslednjih decenija je proces džentrifikacije. Centralna područja su postala magnet za bogatiju srednju klasu, koja je zauzela urbane džepove koje su nekada naseljavali niži socijalni slojevi. Ovaj „pojas džentrifikacije“ stvoren je rušenjem starih zgrada i izgradnjom luksuznih stambeno-poslovnih kompleksa koji privlače stanovništvo višeg socioekonomskog statusa.

Analiza statističkih podataka za 1991. i 2011. godinu (Slika 2), na osnovu nivoa obrazovanja stanovništva, pokazuje prostornu dimenziju recentne socioekonomske dinamike. Ova dinamika je agregirala rezidencijalnu mobilnost između naselja i endogenu društvenu mobilnost, ili društvenu mobilnost *in situ* populacije (Anderson & Kährlik, 2016; Maloutas, 2004; 2016). Određeni socioekonomski napredak je prisutan na teritoriji celog grada. Međutim, tempo i nivoi napretka, posebno kada je u pitanju visokoobrazovano stanovništvo, su najizraženiji u blizini centra i postepeno uspravaju kako se približavamo periferiji.

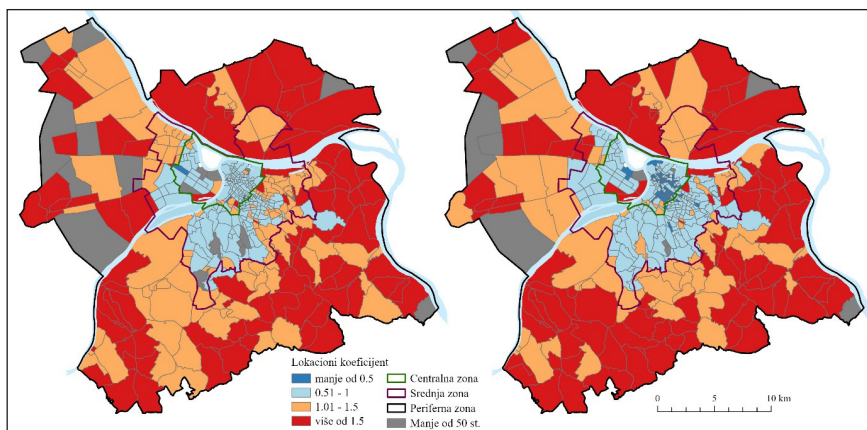

Slika 2. Distribucija populacije sa kompletiranim fakultetskim i maksimalno kompletiranim primarnim obrazovanjem prema udaljenosti od centra Beograda, 1991-2011. godina (Ratkaj et al. 2023)

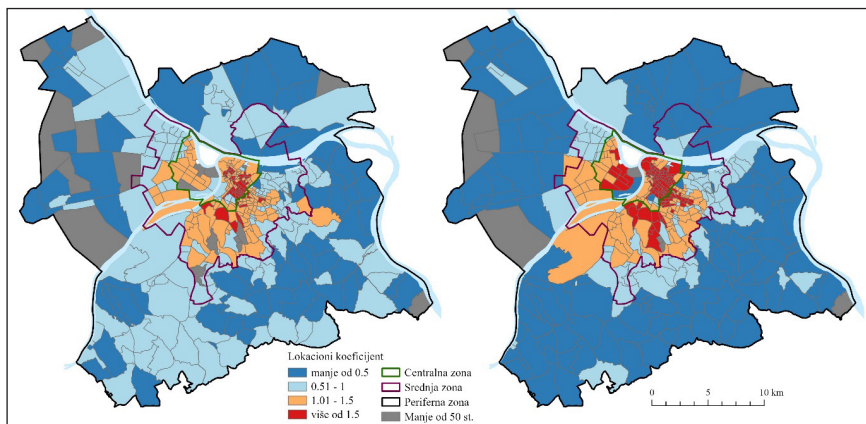
U periodu 1991-2011, oblasti sa LK između 1,01 i 1,50 za populaciju sa univerzitetskom diplomom i menadžere i profesionalce, širile su se prema središnjoj zoni, otprilike do spoljnih granica socijalističkih naselja. Postoje tri područja sa LK višim od 1,50: centar grada, Dedinje sa Senjakom i centralne oblasti Novog Beograda (slika 3, slika 5). Uprkos poboljšanju nivoa obrazovanja, posebno u zoni bliže centru grada, periferno područje je zadržalo niži udeo visokoobrazovanog stanovništva u poređenju sa gradskim prosekom. Slično tome, područja sa udelom stanovništva sa osnovnim stepenom obrazovanja iznad gradskog proseka gotovo isključivo su koncentrisana na urbanoj periferiji (slika 4, slika 6).

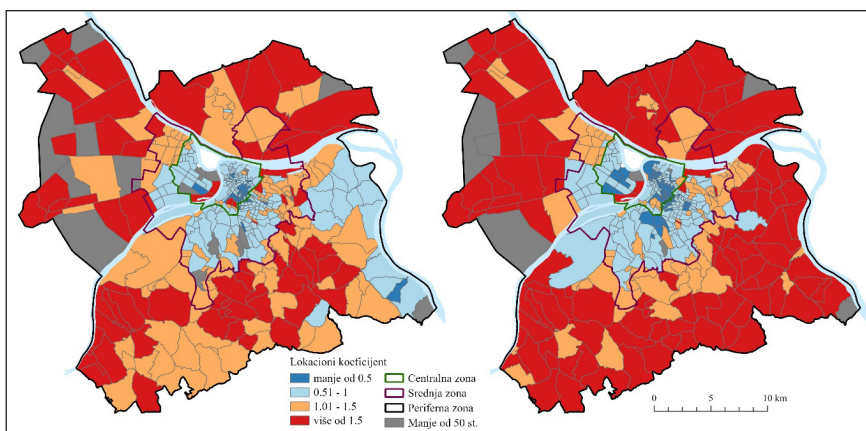
Slika 3. LK za populaciju višeg socioekonomskog statusa prema obrazovanju (levo za 1991. godinu, desno za 2011. godinu)

Slika 4. LK za populaciju nižeg socioekonomskog statusa prema obrazovanju (levo za 1991. godinu, desno za 2011. godinu)

Slika 5. LK za populaciju višeg socioekonomskog statusa prema zanimanju (levo za 1991. godinu, desno za 2011. godinu)

Slika 6. LK za populaciju nižeg socioekonomskog statusa prema zanimanju (levo za 1991. godinu, desno za 2011. godinu)

Učešće stanovništva sa fakultetom u centralnoj zoni je 37,5%, dok je učešće menadžera i profesionalaca skoro 48,5%. S druge strane, udeo stanovništva sa osnovnim obrazovanjem kao najvišim stepenom obrazovanja iznosi 9,8%, dok stanovništvo nižeg socioekonomskog statusa prema zanimanju čini 20,2%. Većina kuća u perifernoj zoni izgrađena je u vreme socijalizma i postsocijalizma, posebno od 1960-ih godina. Socioekonomski status stanovništva u ovoj zoni značajno se razlikuje u odnosu na centralnu zonu. Učešće stanovništva sa fakultetom u perifernoj zoni je 9,5%, a učešće

menadžera i profesionalaca 13,7%. S druge strane, udeo stanovništva sa osnovnim obrazovanjem kao najvišim stepenom obrazovanja iznosi 23,9%, dok stanovništvo nižeg socioekonomskog statusa prema zanimanju čini 55,2%.

Srednja zona okružuje centralno područje i deli ga od socijalno antagonističke periferne zone. U ovoj zoni je većina stambenog fonda izgrađena u okviru velikih socijalističkih stambenih projekata od 1966-90. godine i dom je stanovništva iz različitih socioekonomskih slojeva. Učešće stanovništva sa fakultetom u srednjoj zoni je 24,9%, a udeo stanovništva sa osnovnim obrazovanjem kao najvišim stepenom obrazovanja iznosi 13,6%. Što se tiče zanimanja, struktura u ovoj zoni je prilično ujednačena. Viši sloj u ovoj zoni čini 33,2%, dok niži sloj čini 31,3%.

DISKUSIJA

U svetlu egalitarne ideologije, praćene talasima demografskog pritiska, socijalistički period je pomerio fokus urbanog razvoja Beograda na velika, socioekonomski mešovita naselja, koja bi stajala kao antipod „retrogradnom“, nekadašnjem buržoaskom centru grada. Intenziviranje „socijalističke suburbanizacije“ imalo je bar dve posledice. Prvo, delimično je zapušten centar grada, koji je zbog monocentričnog razvoja i racionalizacije širenja urbane infrastrukture ipak ostao veoma poželjna rezidencijalna zona. Centar grada i bolje locirana i opremljenija prigradska naselja ostala su u rezidencijalnom fokusu stanovništva višeg socioekonomskog statusa. Drugo, zbog inherentnih političkih pristrasnosti i ekonomske neefikasnosti socijalističkog stambenog režima, formalno stanovanje u socijalističkim predgrađima nije eliminisalo neformalne vidove stanovanja, već je posredno podržalo njihov razvoj. Neformalna stambena izgradnja je cvetala na periferiji grada u vreme socijalizma, iz potrebe da se podmire potrebe onih koji su socijalističkom distribucijom stambenog prostora zapostavljeni.

Krajem socijalističkog perioda, centralnu zonu naseljavalo je pretežno stanovništvo višeg socioekonomskog statusa, sa džepovima srednjih i nižih slojeva u skromnijim stambenim objektima i na manje atraktivnim lokacijama, prigradskim pojasom sa socioekonomski mešovitim stanovništvom i periferijom sa pretežno stanovništvom nižeg socioekonomskog statusa. Postsocijalistički stambeni i urbani razvoj oblikovani su u kontekstu povlačenja države iz stambenog sektora i ponovnog uvođenja tržišnih mehanizama, kao i rasta neformalne izgradnje.

Urbani razvoj je prestao da bude fokusiran na određeno područje grada, već je postao fragmentiran, vođen projektnom urbanizacijom prilagođenom interesima investitora (Jocić, 2021). Po logici profita, najskuplji stambeni projekti vezani su za centar grada, dok su jeftiniji prodrli u nekadašnje

socijalističke blokove, ali i na neke periferne lokacije. Uporedo sa projektima legalne stambene izgradnje, nelegalni projekti su uticali i na fizičke i društvene karakteristike Beograda. Ovakve dinamike su istakle dominaciju centra grada kao preferirane rezidencijalne destinacije za stanovništvo višeg socioekonomskog statusa. Nekadašnja socijalistička prigradska područja sa izgradnjom novih zgrada postala su naseljenija višim i srednjim slojevima, iako su još uvek bila socioekonomski izmešana, dok je periferija ostala u urbanističkom smislu nerazvijena i uglavnom naseljena stanovništvom nižeg socioekonomskog sloja. Relativno veći rast udela populacije višeg socioekonomskog statusa u centralnoj u odnosu na perifernu zonu, doprineo je više od jednog veka dugom gradijentu centar-periferija, povećavajući socioekonomsku distancu između ova dva ekstrema, što je značajno drugačije nego što se pretpostavljalo idejom o paradoksu postsocijalističke segregacije.

Novi Beograd predstavlja izuzetak u nekadašnjim socijalističkim velikim stambenim projektima, kojeg su postsocijalistički tržišni mehanizmi promovisali kao veoma skupu rezidencijalnu lokaciju neposredno uz centar grada. Takođe, zbog lokacijskih i urbanističkih komparativnih prednosti, ovo područje je razvijeno u novi poslovni distrikt (Jocić, 2019), komplementaran starom (Jovanović & Ratkaj, 2014).

ZAKLJUČAK

Socijalizam je propagirao ideologiju egalitarizma i pravednijeg društva prostorno oličenog u modernističkim stambenim naseljima velikih razmera koja su postala dom stanovništvu iz različitih delova socioekonomskog spektra i smanjila ukupan nivo segregacije. S druge strane, postsocijalističku rastuću socioekonomsku diferencijaciju prate tržišno vođeni stambeni projekti usmereni na više i srednje slojeve. Međutim, ovi tržišni mehanizmi, kako u socioekonomskoj tako i u stambenoj sferi, još nisu snažnije uticali na stambenu segregaciju u Beogradu.

Zona „socijalističkog predgrađa“ u Beogradu još uvek ima socioekonomski mešovitu populaciju i održava segregaciju na nivou grada nižom nego što bi to tržišna logika sugerisala. Visoka stopa vlasništva nad stambenim prostorom, koja je rezultat privatizacije, smanjuje rezidencijalnu mobilnost stanovništva i doprinosi vremenskoj inerciji socioekonomskih atributa mnogih delova grada.

Pad socioekonomskog statusa stanovništva od centra ka periferiji izražava čvrstu konzistentnost ne samo tokom posmatranog perioda u ovom radu, već i kroz duži istorijski period. Od uspostavljanja ovog obrasca u kasnom 19. veku, on je kontinuirano učvršćivan ekonomskim i političkim mehanizmima. Izražena ekonomska diferencijacija, u tranzicionom periodu,

kao i ona iz perioda pre Drugog svetskog rata, praćene rudimentarnim socijalnim stanovanjem, s jedne, kao i zanemarivanje nezaposlenih i diskriminacija privatnog sektora tokom socijalističkog perioda s druge strane, imali su slične efekte. Urbani džepovi u centralnoj zoni sa dominantnim stanovništvom nižeg socioekonomskog statusa koji su bili prisutni od predratnog perioda, a istrajali kroz socijalističku eru, uskoro će nestati zbog džentrifikacionih procesa.

Fenomen neformalnosti u Beogradu nikada nije iskorenjen i konstantno je pomeran ka periferiji kako je grad rastao. Utvrđena periferna neformalnost, vezana za periferizaciju urbanog siromaštva, je još jedan atribut beogradske rezidencijalne segregacije koji izražava snažnu vremensku doslednost. Tokom postsocijalizma, međutim, neformalno stanovanje je preraslo urbanu periferiju i prodrlo i u centralne delove grada.

Kontekstualna zavisnost obrazaca stambene segregacije aktuelna je istraživačka tema u polju urbanih studija, a posebno za dinamične urbane sredine poput Beograda. Višedimenzionalnost i složenost kontekstualno oblikovanih faktora urbane segregacije u Beogradu tek treba da budu u potpunosti objašnjene. Rezultati popisa iz 2022. godine će upotpuniti bazu podataka o segregaciji i omogućiti dublji uvid u njenu dinamiku u savremenom periodu.

Zahvalnica: Ovaj rad je rezultat istraživanja podržanog od strane Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (Broj ugovora 451/03/65/2024-03/200091).

LITERATURA

- Anderson, R., & Kährlik, A. (2016). Widening gaps: Segregation dynamics during two decades of economic and institutional change in Stockholm. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham, & S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West* (pp. 134–155). Routledge.
- Bandelj, N., & Mahutga, M. C. (2010). How Socio-Economic Change Shapes Income Inequality in Post-Socialist Europe. *Social Forces*, 88(5), 2133–2161. <https://doi.org/10.1353/sof.2010.0042>
- Bateman, L. B. (2014). Socioeconomic Status, Measurement. In W. C. Cockerham, R. Dingwall, & S. Quah (Eds.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness, Behavior, and Society* (1st ed., pp. 2227–2232). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118410868.wbehibs302>
- Blagojević, L. (2012). The Residence as a Decisive Factor: Modern Housing in the Central Zone of new Belgrad. *Arhitektúra & Urbanizmus*, 46(3–4), 228–249.
- Boterman, W. R., Musterd, S., & Manting, D. (2021). Multiple dimensions of residential segregation. The case of the metropolitan area of Amsterdam. *Urban Geography*, 42(4), 481–506. <https://doi.org/10.1080/02723638.2020.1724439>
- Budović, A. (2023). Urban restructuring and the location dynamics of P-KIBS in postsocialist Belgrade. *Eurasian Geography and Economics*, 1–35. <https://doi.org/10.1080/15387216.2023.2195415>
- Custers, G., & Engbersen, G. (2022). The urban class structure: Class change and spatial divisions from a multidimensional class perspective. *Urban Geography*, 43(6), 917–943. <https://doi.org/10.1080/02723638.2021.1887633>
- Damjanović, M., & Gligorijević, Ž. (Eds.). (2010). *Socijalno stanovanje—Prikaz stambenih politika Srbije i odabranih zemalja Evrope*. PALGO centar.
- Devlin, R. T. (2018). Asking ‘Third World questions’ of First World informality: Using Southern theory to parse needs from desires in an analysis of informal urbanism of the global North. *Planning Theory*, 17(4), 568–587. <https://doi.org/10.1177/1473095217737347>
- Domański, H. (2000). *On the Verge of Convergence: Social Stratification in Eastern Europe*. Central European University Press. <https://doi.org/10.7829/j.ctv280b6v8>
- Duncan, O. D., & Duncan, B. (1955). Residential Distribution and Occupational Stratification. *American Journal of Sociology*, 60(5), 493–503. <https://doi.org/10.1086/221609>
- Gentile, M., & Sjöberg, Ö. (2013). Housing allocation under socialism: The Soviet case revisited. *Post-Soviet Affairs*, 29(2), 173–195. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2013.782685>
- Hällsten, M., & Thaning, M. (2022). Wealth as One of the “Big Four” SES Dimensions in Intergenerational Transmissions. *Social Forces*, 100(4), 1533–1560. <https://doi.org/10.1093/sf/soab080>
- Hammel, D. J. (2009). Gentrification. In *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 360–367). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01051-8>
- Hamnett, C. (1996). Social Polarisation, Economic Restructuring and Welfare State Regimes. *Urban Studies*, 33(8), 1407–1430. <https://doi.org/10.1080/0042098966727>

- Harris, R. (2018). Modes of Informal Urban Development: A Global Phenomenon. *Journal of Planning Literature*, 33(3), 267–286. <https://doi.org/10.1177/0885412217737340>
- Hegedüs, J., & Tosics, I. (1996). The disintegration of the East European housing model. In D. Clapham, J. Hegedüs, K. Kintrea, I. Tosics, & H. Kay (Eds.), *Housing Privatization in Eastern Europe* (pp. 15–40). Greenwood Press.
- Hess, D. B., Tammaru, T., & van Ham, M. (2018). Lessons Learned from a Pan-European Study of Large Housing Estates: Origin, Trajectories of Change and Future Prospects. In D. B. Hess, T. Tammaru, & M. van Ham (Eds.), *Housing Estates in Europe* (pp. 3–31). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92813-5_1
- Hirt, S. (2008). Landscapes of Postmodernity: Changes in the Built Fabric of Belgrade and Sofia Since the End of Socialism. *Urban Geography*, 29(8), 785–810. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.29.8.785>
- Hirt, S. (2012). *Iron curtains: Gates, suburbs, and privatization of space in the post-socialist city*. Wiley & Sons.
- Hirt, S., & Petrović, M. (2010). The Gates of Belgrade: Safety, Privacy, and New Housing Patterns in the Post-Communist City. *Problems of Post-Communism*, 57(5), 3–19. <https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216570501>
- Hirt, S., & Petrović, M. (2011). The Belgrade Wall: The Proliferation of Gated Housing in the Serbian Capital after Socialism: Gated housing in Belgrade. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(4), 753–777. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01056.x>
- Iceland, J., & Wilkes, R. (2006). Does Socioeconomic Status Matter? Race, Class, and Residential Segregation. *Social Problems*, 53(2), 248–273. <https://doi.org/10.1525/sp.2006.53.2.248>
- Jocić, N. (2019). *Creative economy in a post-socialist transitional context: Spatial distribution of creative activities and their interrelation with urban milieus in city quarters of Belgrade*. University of Bamberg Press. <https://fis.uni-bamberg.de/handle/uniba/45306>
- Jocić, N. (2020). Culture-Led Urban Development vs. Capital-Led Colonization of Urban Space: Savamala—End of Story? *Urban Science*, 4(3), 35. <https://doi.org/10.3390/urbansci4030035>
- Jocić, N. (2021). Različita lica postsocijalističkog urbanog razvoja: Iskustva iz Beograda [Different Facets Of Post-Socialist Urban Development: Experiences from Belgrade]. *Sophos*, 14, 107–128.
- Jocić, N., Budović, A., & Winkler, A. (2017). Dynamics Behind the Rise of a Creative Space? A Creative Quarter Development in Belgrade. In M. Murzyn-Kupisz & J. Dzialek (Eds.), *The Impact of Artists on Contemporary Urban Development in Europe* (Vol. 123, pp. 121–139). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-53217-2_5
- Jovanović, M., & Ratkaj, I. (2014). Functional Metamorphosis of New Belgrade. *disP - The Planning Review*, 50(4), 54–65. <https://doi.org/10.1080/02513625.2014.1007653>
- Kornai, J. (1992). *The socialist system: The political economy of communism*. Princeton University Press.

- Kovács, Z., Egedy, T., & Szabó, B. (2018). Persistence or Change: Divergent Trajectories of Large Housing Estates in Budapest, Hungary. In D. B. Hess, T. Tammaru, & M. van Ham (Eds.), *Housing Estates in Europe* (pp. 191–214). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92813-5_9
- Kovács, Z., & Hegedüs, G. (2014). Gated communities as new forms of segregation in post-socialist Budapest. *Cities*, 36, 200–209. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.08.004>
- Kovács, Z., & Szabó, B. (2016). Urban restructuring and changing patterns of socio-economic segregation in Budapest. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham, & S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West* (pp. 262–284). Routledge.
- Kubeš, J., & Kovács, Z. (2020). The kaleidoscope of gentrification in post-socialist cities. *Urban Studies*, 57(13), 2591–2611. <https://doi.org/10.1177/0042098019889257>
- Le Normand, B. (2006). Make No Little Plan: Modernist Projects and Spontaneous Growth in Belgrade, 1945–1967. *East Central Europe*, 33(1–2), 243–267.
- Le Normand, B. (2014). *Designing Tito's capital: Urban planning, modernism, and socialism*. University of Pittsburgh Press.
- Leetmaa, K., Holvandum, J., Mägi, K., & Kährik, A. (2018). Population Shifts and Urban Policies in Housing Estates of Tallinn, Estonia. In D. B. Hess, T. Tammaru, & M. van Ham (Eds.), *Housing Estates in Europe* (pp. 389–412). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92813-5_17
- Leetmaa, K., & Tammaru, T. (2007). Suburbanization in countries in transition: Destinations of suburbanizers in the tallinn metropolitan area. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(2), 127–146. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00244.x>
- Ljunggren, J., & Andersen, P. L. (2015). Vertical and Horizontal Segregation: Spatial Class Divisions in Oslo, 1970–2003. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(2), 305–322. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12167>
- Logan, J. R., & Li, L. (2016). The impact of housing tenure on residential segregation in Beijing, China. In K. Fujita & T. Maloutas (Eds.), *Residential Segregation in Comparative Perspective* (0 ed., pp. 69–87). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315605661>
- Maloutas, T. (2004). Segregation and Residential Mobility: Spatially Entrapped Social Mobility and Its Impact on Segregation in Athens. *European Urban and Regional Studies*, 11(3), 195–211. <https://doi.org/10.1177/0969776404041422>
- Maloutas, T. (2007). Segregation, Social Polarization and Immigration in Athens during the 1990s: Theoretical Expectations and Contextual Difference: Segregation, social polarization and immigration in Athens. *International Journal of Urban and Regional Research*, 31(4), 733–758. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2007.00760.x>
- Maloutas, T. (2016). Socio-economic segregation in Athens at the beginning of the twenty-first century. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham, & S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities. East meets West* (pp. 156–185). Routledge, Taylor & Francis Group.
- Marcińczak, S., Gentile, M., & Stępnia, M. (2013). Paradoxes of (Post)Socialist Segregation: Metropolitan Sociospatial Divisions Under Socialism and After In Poland. *Urban Geography*, 34(3), 327–352. <https://doi.org/10.1080/02723638.2013.778667>

- Marcińczak, S., & Sagan, I. (2011). The Socio-spatial Restructuring of Łódź, Poland. *Urban Studies*, 48(9), 1789–1809. <https://doi.org/10.1177/0042098010379276>
- Marcińczak, S., Tammaru, T., Novák, J., Gentile, M., Kovács, Z., Temelová, J., Valatka, V., Kährlik, A., & Szabó, B. (2015). Patterns of Socioeconomic Segregation in the Capital Cities of Fast-Track Reforming Postsocialist Countries. *Annals of the Association of American Geographers*, 105(1), 183–202. <https://doi.org/10.1080/00045608.2014.968977>
- Mojović, Đ. (2011). *Izazovi regularizacije neformalnih naselja u jugoistočnoj Evropi: Pregled relevantnih zakona i prakse iz oblasti urbanističkog planiranja i legalizacije*. NALAS.
- Mollenkopf, J. H., & Castells, M. (Eds.). (1992). *Dual city: Restructuring New York* (1. paperback ed). Sage Foundation.
- Morgan, B. S. (1980). Occupational Segregation in Metropolitan Areas in the United States, 1970. *Urban Studies*, 17(1), 63–69. <https://doi.org/10.1080/00420988020080071>
- Musterd, S., & Ostendorf, W. (Eds.). (2013). *Urban Segregation and the Welfare State* (0 ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203448533>
- Musterd, S., van Kempen, R., & Rowlands, R. (2009). Mass Housing Estates on Different Tracks: An Introduction to the Book. In R. Rowlands, S. Musterd, & R. van Kempen (Eds.), *Mass Housing in Europe* (pp. 1–19). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230274723_1
- Nedučin, D., Krklješ, M., & Perović, S. K. (2021). Demolition-Based Urban Regeneration from a Post-Socialist Perspective: Case Study of a Neighborhood in Novi Sad, Serbia. *Sustainability*, 13(18), 10430. <https://doi.org/10.3390/su131810430>
- Ouředníček, M., Pospíšilová, L., Špačková, P., Zuzana, K., & Jakub, N. (2016). The velvet and mild: Socio-spatial differentiation in Prague after transition. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham, & S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West* (pp. 261–286). Routledge.
- Petrovar, K. (2003). *Urbana sociologija: Naši gradovi između države i građanina*. Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Petrović, J., & Backović, V. (Eds.). (2019). *Experiencing Postsocialist Capitalism: Urban Changes and Challenges in Serbia*. Institute for Sociological Research.
- Petrović, M. (2004). *Sociologija stanovanja: Stambena politika: Izazovi i mogućnosti [Sociology of Housing, Housing Policy: Challenges and Possibilities]*. Institut za sociološka istraživanja.
- Petrović, M., & Milojević, M. (2014). Reafirmacija susedstva kroz prostorne prakse regulisanja poželjne prostorne i društvene distanciranosti. *Sociologija i Prostor*, 52(2), 167–185. <https://doi.org/10.5673/sip.52.2.3>
- Potsiou, C. (2014). Policies for formalization of informal development: Recent experience from southeastern Europe. *Land Use Policy*, 36, 33–46. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.07.010>
- Radivojević, B. (2006). Ekonomske strukture stanovništva Srbije. In G. Penev (Ed.), *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema Popisu 2002. Godine* (pp. 223–249). Republički zavod za statistiku Srbije, Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Društvo demografa Srbije.

- Ratkaj, I., Budović, A., & Jocić, N. (2022). Patterns of small-scale residential segregation in the centre of Belgrade. In T. Maloutas & N. Karadimitriou (Eds.), *Vertical Cities. Micro-segregation, Social Mix and Urban Housing Markets* (pp. 204–219). Edward Elgar Publishing.
- Ratkaj, I., & Jocić, N. (2022). Urban theories in a post-socialist context. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 102(2), 35–44. <https://doi.org/10.2298/GSGD2202035R>
- Ratkaj, I., Jocić, N., & Budović, A. (2023). Residential segregation in a radically changing urban context: Experiences from Belgrade. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/04353684.2023.2226159>
- Roy, A. (2005). Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning. *Journal of the American Planning Association*, 71(2), 147–158. <https://doi.org/10.1080/01944360508976689>
- Sassen, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Selinić, S. (2005). Urbanizacija socijalističkog Beograda: Istorijski pogled na neke aspekte urbanizacije Beograda 1945–1970 == The Process of Urbanisation of Socialist Belgrade. The Historical View of Some Aspects of Belgrade Urbanisation 1945–1970. *Tokovi Istorije*, 3–4, 182–204.
- Shrestha, P., Gurran, N., & Maalsen, S. (2021). Informal housing practices. *International Journal of Housing Policy*, 21(2), 157–168. <https://doi.org/10.1080/19491247.2021.1893982>
- Sjöberg, Ö. (2014). Cases onto themselves? Theory and research on ex-socialist urban environments. *Geografie*, 119(4), 299–319. <https://doi.org/10.37040/geografie2014119040299>
- Slaev, A. D., Nedović-Budić, Z., Krunić, N., Petrić, J., & Daskalova, D. (2018). Suburbanization and sprawl in post-socialist Belgrade and Sofia. *European Planning Studies*, 26(7), 1389–1412. <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1465530>
- Smith, D. M. (1996). The socialist city. In G. Andrusz, M. Harlow, & I. Szelenyi (Eds.), *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies* (pp. 70–99). Blackwell.
- Spevec, D., & Bogadi, S. K. (2009). Croatian Cities Under Transformation: New Tendencies in Housing and Segregation. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 100(4), 454–468. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00552.x>
- Stenning, A., & Hörschelmann, K. (2008). History, Geography and Difference in the Post-socialist World: Or, Do We Still Need Post-Socialism? *Antipode*, 40(2), 312–335. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2008.00593.x>
- Stojanović, D. (2008). *Kaldrma i asfalt: Urbanizacija i evropeizacija Beograda; 1890-1914*. Udruženje za društvenu istoriju.
- Sýkora, L. (2006). Urban Development, Policy and Planning in the Czech Republic and Prague. In U. Altrock, S. Güntner, & D. Peters (Eds.), *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States* (0 ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315242675>
- Sýkora, L. (2009a). New socio-spatial formations: Places of residential segregation and separation in Czechia. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 100(4), 417–435. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00550.x>

- Sýkora, L. (2009b). Post-Socialist Cities. In R. Kitchin & N. Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 387–395). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01072-5>
- Szelenyi, I. (1989). Housing policy in the emergent socialist mixed economy of Eastern Europe. *Housing Studies*, 4(3), 167–176. <https://doi.org/10.1080/02673038908720657>
- Szelenyi, I. (1996). Cities under socialism—And after. In G. Andrusz, M. Harloe, & I. Szelenyi (Eds.), *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies* (pp. 286–317). Blackwell.
- Tammaru, T., & Leetmaa, K. (2007). Suburbanisation in relation to education in the Tallinn metropolitan area. *Population, Space and Place*, 13(4), 279–292. <https://doi.org/10.1002/psp.444>
- Tammaru, T., Marcińczak, S., van Ham, M., & Musterd, S. (Eds.). (2016). *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West*. Routledge.
- Tammaru, T., Musterd, S., van Ham, M., & Marcińczak, S. (2016). A multi-factor approach to understanding socio-economic segregation in European capital cities. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham, & S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West* (pp. 1–29). Routledge.
- Temelová, J. (2007). Flagship developments and the physical upgrading of the post-socialist inner city: The golden angel project in prague. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(2), 169–181. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00246.x>
- Timár, J., & Váradi, M. M. (2001). The Uneven Development of Suburbanization during Transition in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, 8(4), 349–360. <https://doi.org/10.1177/096977640100800407>
- Tsenkova, S. (2012). Urban planning and informal cities in Southeast Europe. *Journal of Architectural and Planning Research*, 29(4), 292–305.
- Tsenkova, S., Potsou, C., & Badina, A. (2009). *Self-made cities*. UN Economic Commission. Urbanistički zavod Beograda. (2003). *Generalni plan Beograda 2021 [Master Plan of Belgrade 2021]* (Vol. 27). Službeni list grada Beograda.
- Urbanistički zavod Beograda. (2016). Generalni urbanistički plan Beograda. *Službeni List Grada Beograda*, 11(16).
- Uvalic, M. (2010). Serbia on the Eve of Transition. In M. Uvalic, *Serbia's Transition* (pp. 14–44). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230281745_2
- Vasić, P. (2010). *Uticao izabranih demografskih obeležja na strukturu potrošnje domaćinstava u Srbiji* [Magistarski rad]. Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
- Vasilevska, L., Zivkovic, J., Vasilevska, M., & Lalovic, K. (2020). Revealing the relationship between city size and spatial transformation of large housing estates in post-socialist Serbia. *Journal of Housing and the Built Environment*, 35(4), 1099–1121. <https://doi.org/10.1007/s10901-020-09734-8>
- Vojković, G., Miletić, R., & Miljanović, D. (2010). Savremeni demografsko-ekonomski procesi u prostoru beogradske aglomeracije. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 90(1), 215–235.

- Vujović, S., & Petrović, M. (2007). Belgrade's post-socialist urban evolution: Reflections by the actors in the development process. In K. Stanilov (Ed.), *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* (Vol. 92, pp. 361–383). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3_18
- Vuksanović-Macura, Z. (2012). Rentijerski stanovi za siromašne Beograđane, 1919-1941 == Rental apartments for the poor citizens of Belgrade, 1919-1941. *Zbornik Muzeja Primenjene Umetnosti*, 8, 77–86.
- Vuksanović-Macura, Z. (2018). *Life on the Edge: Housing of the Poor in Belgrade 1919-1941* (2nd ed.). Orion Art.
- Waley, P. (2011). From modernist to market urbanism: The transformation of New Belgrade. *Planning Perspectives*, 26(2), 209–235. <https://doi.org/10.1080/02665433.2011.550444>
- Zeković, S., Petovar, K., & Nor-Hisham, B. M. S. (2020). The credibility of illegal and informal construction: Assessing legalization policies in Serbia. *Cities*, 97, 102548. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102548>
- Žerjav, B. (2013). *Studija o mogućnostima finansiranja urbane infrastrukture kroz zahvatanje dodatne vrednosti nekretnina (value capture) u Srbiji: Pregled i pouke internacionalnih iskustava*. Stalna konferencija gradova i opština (SKGO).

SOCIOECONOMIC STRATIFICATION AND URBAN HOUSING IN THE POSTSOCIALIST BELGRADE

Nikola JOCIĆ
Aljoša BUDOVIĆ
Ivan RATKAJ

SUMMARY

Socialism introduced the ideology of egalitarianism and aimed to create a fairer society, which was spatially embodied in large-scale modernist housing estates. These estates housed populations from various socioeconomic backgrounds, reducing overall segregation. However, in the post-socialist period, growing socioeconomic differentiation has led to market-driven housing projects primarily targeting the upper and middle classes. Despite these market mechanisms, both in the socioeconomic and housing spheres, residential segregation in Belgrade has not yet significantly increased. The “socialist suburb” zone in Belgrade still maintains a socioeconomically mixed population and keeps city-wide segregation lower than market dynamics might suggest. The high rate of homeownership, as a result of privatization, reduces residential mobility and contributes to the stability of the socioeconomic attributes of many parts of the city over time. The decline in socioeconomic status from the city centre to the periphery reflects a consistent pattern not only in the observed period but also throughout a longer historical timeframe. This pattern, established in the late 19th century, has been reinforced by various economic and political mechanisms. Pronounced economic differentiation during the transition period, as well as prior to World War II, coupled with rudimentary social housing and the neglect of the unemployed, created similar effects. Urban areas in the central zone with a predominantly lower socioeconomic status, which existed before the war and persisted through the socialist era, are now being displaced by gentrification processes. The phenomenon of informality in Belgrade was never completely eradicated; instead, it was continuously pushed to the periphery as the city expanded. Established peripheral informality, associated with urban poverty, remains a significant aspect of Belgrade’s residential segregation with strong temporal consistency. However, in the post-socialist period, informal housing has started to extend beyond the periphery and into central areas. The contextual dependence of residential segregation patterns is an ongoing research topic in urban studies, particularly for dynamic urban environments like Belgrade.

Keywords: housing, residential segregation, socioeconomic status, gentrification, Belgrade

Originalni naučni rad

Primljen: 19.06.2024.
Prihvaćen: 07.09.2024.

UDK: 314.7:71(497.11)
doi: 10.5937/demografija2421079N

IZVORI PODATAKA O UNUTRAŠNJIM MIGRACIJAMA U SRBIJI SA ASPEKTA PROSTORNOG PLANIRANJA

Teodora NIKOLIĆ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, 11000 Beograd
e-mail : teodora.nikolic@gef.bg.ac.rs

Sažetak: Prostorni obrasci unutrašnjih migracija prate opšte društveno-ekonomske procese, te sa aspekta prostornog planiranja predstavljaju važan pokazatelj difuzije razvoja unutar državne teritorije. Istovremeno, unutrašnji migracioni tokovi predstavljaju povratnu spregu za povećanje disproporcija razvoja. Imajući u vidu da je jedan od osnovnih strateških ciljeva prostornog razvoja Srbije na svim teritorijalnim nivoima (nacionalnom, regionalnom i lokalnom) uravnoteženiji raspored stanovništva, bolji uvid u obim i tokove unutrašnjih migracija može dati značajan doprinos prostornom planiranju. U tom kontekstu, istraživanje ima za cilj da identifikuje različite izvore statističkih podataka i moguća metodološka rešenja za sprovođenje analize unutrašnjih migracija u Srbiji. Testirana su tri moguća metodološka rešenja, na osnovu raspoloživih podataka iz zvaničnih statističkih izvora. U pitanju su podaci Republičkog zavoda za statistiku, koji obuhvataju: Popis stanovništva (migracione karakteristike stanovništva), statistiku unutrašnjih migracija (podaci o imigraciji i emigraciji na osnovu promene prebivališta) i statistiku rođenja i smrti (u kombinaciji sa podacima popisa stanovništva). Rezultati istraživanja daju informacije o prednostima i nedostacima korišćenja gore navedenih izvora podataka, npr. sadržaj podataka, dostupnost, nivo detaljnosti, itd. Pored toga, komparativna analiza sprovedena korišćenjem sva tri izvora podataka je na konkretnim primerima otkrila moguća odstupanja u rezultatima.

Ključne reči: unutrašnje migracije, Srbija, prostorno planiranje, izvori podataka, metodološka rešenja

Abstract: The spatial patterns of internal migration trace general socio-economic processes and thus represent one of the most important indicators of the diffusion of development within the territory. At the same time, internal migration flows represent a feedback loop for the increase of development disproportions. Considering that one of the main strategic objectives of spatial development in Serbia at all territorial levels (national, regional and local) is a more balanced distribution of the population, a broader and deeper insight into the extent and flows of internal migration can make an important contribution to spatial planning. Against this background, the study aims to identify various sources of statistical data and possible methodological solutions for conducting an analysis of internal migration in Serbia. The study utilises three different types of data provided by the Statistical Office of the Republic of Serbia, including: Population Census (migration characteristics of the population), Internal Migration statistics (immigration and emigration data based on changes of residence) and birth and death statistics (combined with population census

data). The research results provide information on the advantages and disadvantages of using the above-mentioned data sources, e.g. data quality, availability, level of detail, etc. In addition, a comparative analysis carried out with all three data sources revealed on specific examples possible discrepancies in the results.

Keywords: Internal migration, Serbia, Data sources, Population dynamics, Spatial Planning

UVOD

U prve dve decenije 21. veka Srbija se suočila sa značajnim smanjenjem broja stanovnika (sa 7,5 miliona na 6,65 miliona), koje je zahvatilo skoro 95% svih naselja i 90% gradskih i opštinskih centara (RZS, 2023a). Pored opšte depopulacije i „skupljanja gradova“, dodatan izazov za planiranje prostornog razvoja predstavljaju nepovoljni migracioni tokovi. Unutrašnje migracije, kao društvena pojava koja direktno utiče na distribuciju stanovništva u prostoru, kao i na njegove kvalitativne karakteristike, imaju višestruki značaj sa aspekta prostornog planiranja. Pored najočiglednijeg, koji podrazumeva direktan uticaj na broj i strukturu korisnika određenog prostora, unutrašnje migracije su značajne i kao pokazatelj veza i odnosa u urbanim sistemima, i pokazatelj sposobnosti određenog prostora da zadovolji potrebe stanovništva koje ga naseljava.

Jedan od osnovnih strateških ciljeva prostornog razvoja Srbije, istaknut u brojnim planskim dokumentima različitih teritorijalnih nivoa, pre svega u Prostornim planovima Republike Srbije (Република Србија, 1996; Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011; Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, 2021), je uravnoteženja prostorna distribucija stanovništva. U uslovima kvalitativno i kvantitativno ugroženih demografskih resursa, demografski činioci predstavljaju limitirajući faktor uravnoteženog prostornog i regionalnog razvoja Republike. Regionalne razlike u populacionoj dinamici i pravcima migracionih tokova prethodnih decenija dovele su do višeslojne interregionalne i intraregionalne polarizovanosti i razvoja urbane mreže koju karakterišu regionalna izdiferenciranost i nekompatibilnost, a u nekim slučajevima i teritorijalna nepovezanost, pa i izolovanost (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011).

Radovanović (1989) je objektivnu osnovu društvenog delovanja video u sistemskom pristupu istraživanju migracija stanovništva, sa ciljem da se utvrde njihov značaj i efekti u okviru integralnog društvenog i prostornog razvoja. Taj stav je zasnivao na stanovištu da su savremeni društveni procesi neodvojivi od prostorne dinamike stanovništva, potencirajući da migraciona

kretanja slede realne efekte društvenih procesa, ali istovremeno deluju kao povratna sprega, potencirajući kritična stanja i razvojne disproporcije i izgradnju društvenih i prostornih struktura, koje su inkompatibilne sa ciljevima društvenog razvoja. Perišić (1985) je isticao da proučavanje prostorne distribucije i kretanja gradskog stanovništva predstavlja sredstvo za sagledavanje gradskih funkcija, i da svoj smisao nalazi u primenivosti zaključaka. Vojković (2003) uzroke kompleksnih razvojnih problema u geoprostoru Srbije vidi u neskladu demografske tranzicije i ekonomskog razvoja, navodeći da je prilikom planiranja prostornog i sveukupnog društvenog razvoja neophodno posvetiti pažnju demografskim procesima.

Polazeći od pretpostavke da bolji uvid u obim i tokove unutrašnjih migracija može doprineti formulisanju adekvatnih planskih mera, istraživanje ima za cilj da identifikuje različite izvore statističkih podataka i moguća metodološka rešenja za sprovođenje analize unutrašnjih migracija u Srbiji. Na osnovu raspoloživih podataka iz zvaničnih statističkih izvora u radu su istražena tri moguća metodološka rešenja. Korišćeni su podaci Republičkog zavoda za statistiku, koji obuhvataju: popis stanovništva, statistiku rođenja i smrti (vitalna statistika) i statistiku unutrašnjih migracija (preseljavanja). Rezultati istraživanja pružaju informacije o prednostima i nedostacima korišćenja navedenih izvora podataka, sa aspekta dostupnosti, kvaliteta, nivoa detaljnosti itd. Pored toga, sprovedena je komparativna analiza korišćenjem sva tri izvora podataka na nivou gradova i opština, kako bi se ukazalo na moguća odstupanja u rezultatima.

IZVORI PODATAKA I METODOLOGIJA

Nikitović i drugi (2015) ističu da je migracije stanovništva znatno složenije pratiti u odnosu na vitalne komponente razvoja stanovništva (događaje rođenja i smrti). Kao osnovni razlog navode nepostojanje dovoljno pouzdanih izvora podataka o migracijama, koje dobrim delom proističe iz same prirode ove komponente.

Polazište za ispitivanje metodoloških rešenja za praćenje unutrašnjih migracija u Srbiji bili su trenutno raspoloživi podaci iz zvaničnih statističkih izvora. Na taj način su identifikovana tri moguća rešenja, koja obuhvataju: analizu salda migracije na osnovu podataka popisa stanovništva i vitalne statistike primenom vitalno-statističkog metoda; analizu migratornih obeležja stanovništva na osnovu podataka popisa stanovništva primenom momentno-retrospektivnog metoda; i analizu podataka o imigraciji i emigraciji na osnovu registrovanih promena prebivališta (prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova).

Podaci popisa stanovništva o broju stanovnika za različite popisne godine i vitalna statistika omogućavaju sagledavanje intenziteta ukupnog

kretanja stanovništva i odnosa prirodne i migracione komponente kretanja stanovništva između odabranih popisa. Analiza migracija, u ovom slučaju, zasnovana je na vitalno-statističkom metodu. Na taj način je moguće sagledati saldo migracionog kretanja stanovništva, ali ne i intenzitet pozitivne (imigracije) i negativne (emigracije) komponente pojedinačno (Breznik, 1988; Wertheimer-Baletić, 1999). Oba izvora podataka odnose se na ukupnu populaciju, tj. obuhvat populacije je kompletan. Dobijena vrednost salda migracija predstavlja ukupan saldo migracija, tj. obuhvata kako unutrašnje, tako i spoljašnje migracije. Podaci o broju stanovnika (do nivoa naselja) i broju živorođenih i umrlih (do nivoa opština) su javno dostupni i moguće im je pristupiti kroz diseminacionu bazu Republičkog zavoda za statistiku. Podaci o broju živorođenih i umrlih na nivou naselja nisu javno dostupni, ali je pristup moguć na zahtev korisnika. Neka od ograničenja ovog rešenja su: eventualne promene obuhvata stanovništva popisom, koje mogu uticati na vrednost ukupne promene broja stanovnika, pa samim tim i na vrednost salda migracija; i odstupanje međupopisnog perioda od referentnog perioda na koji se odnose podaci vitalne statistike (cele kalendarske godine). Pored toga, u pojedinim prigradskim naseljima, čije su se granice menjale tako što je deo naselja (najgušće naseljen) pripojen susednom gradskom/opštinskom centru, uočene su nerealno visoke vrednosti broja rođenih i umrlih u odnosu na broj stanovnika naselja¹, što može uticati na pouzdanost rezultata kada se analiza sprovodi na nivou naselja, ali ne i na rezultate analize na nivou gradova i opština.

Detaljnije informacije o odnosu između pozitivne i negativne komponente migracionog kretanja stanovništva i prostornoj distribuciji ishodišta i odredišta migracija mogu se dobiti korišćenjem momentno-retrospektivnog metoda, koji omogućava da se na osnovu podataka popisa sagledaju pravci i obim preseljavanja stanovništva (Breznik, 1988). Migratorna obeležja stanovništva na osnovu rezultata popisa mogu se posmatrati korišćenjem podataka o „poslednjem preseljenju“. Identifikovanje kontingenta migrantskog (doseljenog) stanovništva vrši se na osnovu pitanja o tome da li lice neprekidno od rođenja živi u mestu stalnog stanovanja. Za doseljeno stanovništvo prikupljaju se podaci odakle i kada su se lica doselila u sadašnje mesto stanovanja (poslednje preseljenje)² (Лакчевић & Ђорђевић, 2015). U Popisu 2022. godine za doseljena lica po prvi put je prikupljen i podatak o glavnom razlogu doseljenja (P3C, 2023c), koji može biti veoma koristan

¹ Jedan od primera je naselje Ljubić na teritoriji grada Čačka, u kom je 2002. godine popisom registrovan 61 stanovnik, dok se prema podacima vitalne statistike u periodu od 2002. do 2011. godine u istom naselju rodilo 294 i umrlo 437 stanovnika. U periodu od 2012. do 2022. godine zabeleženo je 677 živorođenih i 959 umrlih, dok je prema popisu 2022. godine u naselju registrovano 58 stanovnika.

² Podatak o mestu/državi doseljenja i o godini doseljenja u sadašnje mesto stanovanja prikupljan je u svim popisima od 1961. godine (Лакчевић, Ђорђевић, 2015).

prilikom formulisanja planskih mera i mera populacione politike. Važno je istaći da rezultati dobijeni na ovaj način odstupaju od realnog obima migracija, jer navedeni metod ne registruje ponovne migracije i mortalitet (Breznik, 1988). Republički zavod za statistiku publikuje podatke o doseljenom stanovništvu prema području sa kojeg se doselilo (drugo naselje iste opštine, druga opština iste oblasti, druga oblast, bivše republike SFRJ i druge države) i periodu doseljenja (po petogodišnjim ili desetogodišnjim periodima) do nivoa gradova i opština (P3C, 2013; 2023c). Navedenim podacima je moguće pristupiti kroz popisne publikacije ili diseminacionu bazu Republičkog zavoda za statistiku. Prednost ovog izvora je što raspolaže širokim spektrom pokazatelja koji omogućavaju kompleksnija istraživanja karakteristika migrantskog stanovništva. Međutim, za kompleksnije analize i analizu dominantnih smerova migracija, koja je značajna u kontekstu prostornog planiranja i istraživanja urbanih sistema, potrebna je posebna obrada anonimiziranih mikropodataka popisa stanovništva. Za potrebe ovog istraživanja analizom je obuhvaćen kontingent popisanog stanovništva koje je u jednom međupopisnom periodu promenilo mesto stanovanja. Korišćeni su anonimizirani mikropodaci o doseljenom stanovništvu, koji obuhvataju mesto stanovanja u momentu popisa, godinu kada se lice doselilo u mesto stanovanja i mesto iz kog se lice doselilo³. Izdvojeno stanovništvo je agregirano prema ishodištu i odredištu migracija, kako bi se dobile informacije o obimu preseljavanja.

Unutrašnje migracije stanovništva moguće je analizirati i na osnovu podataka o promenama prebivališta, za čije je prikupljanje nadležno Ministarstvo unutrašnjih poslova. Podaci se prikupljaju na godišnjem nivou i obuhvataju osnovne demografske podatke (pol, starost, ekonomska aktivnost, zanimanje) o licima koja su se preselila iz jednog naselja (mesta stalnog stanovanja) u drugo naselje unutar granica Republike Srbije. Ovi podaci omogućavaju kvantitativno i kvalitativno praćenje obe komponente unutrašnjih migracija, tj. imigracije i emigracije (P3C, 2016). Republički zavod za statistiku na godišnjem nivou publikuje podatke o broju doseljenih i odseljenih stanovnika do nivoa gradova i opština. Osnovna prednost ovog rešenja je tekući metod prikupljanja podataka, koji omogućava registrovanje svakog preseljenja, za razliku od popisnih podataka koji se odnose samo na poslednje preseljenje. Sa druge strane, značajno ograničenje ovog rešenja predstavlja to što neka lica promenu prebivališta ne prijavljuju (broj takvih lica nije moguće utvrditi) ili je prijavljuju sa zakašnjenjem, pa rezultati mogu odstupati od realnog stanja.

Istraživanjem je obuhvaćena teritorija Republike Srbije, sa izuzetkom AP Kosovo i Metohija, koja je izostavljena iz analize zbog nedostupnosti

³ Analizom je, u kontekstu unutrašnjih migracija, obuhvaćeno stanovništvo doseljeno iz drugih gradova i opština Republike Srbije, a izuzeto je stanovništvo doseljeno iz drugih država.

podataka. Analizirana teritorija obuhvata 145 jedinica lokalne samouprave, odnosno 28 gradova i 117 opština⁴. Vremenski okvir istraživanja obuhvata period od 2002. do 2011. godine, a glavni razlog za izbor navedenog perioda je raspoloživost podataka, pre svega o migratornim obeležjima stanovništva na osnovu rezultata popisa⁵. Dodatak anlizi predstavlja obrada dostupnih podataka (vitalne i statistike unutrašnjih migracija) za period od 2012. do 2022. godine.

Podaci koji su korišćeni u analizi obuhvataju: broj stanovnika 2002., 2011. i 2022. godine (RZS, 2023a); broj rođenih i umrlih po gradovima i opštinama za period od 2002. do 2022. godine (P3C, 2023b); rezultate posebne obrade anonimiziranih mikropodataka Popisa stanovništva 2011. godine, koji obuhvataju kontingent stanovništva koje je u periodu od 2002. do 2011. godine promenilo grad ili opštinu stanovanja (P3C, 2018); i broj doseljenih i odseljenih stanovnika po gradovima i opštinama za period od 2002. do 2022. godine (P3C, 2024). Za pripremu kartografskih priloga korišćene su granice gradova i opština iz Registra prostornih jedinica Republičkog geodetskog zavoda (Републички геодетски завод, 2023). Obrada podataka i vizuelizacija rezultata realizovane su u softverskim alatima *Excel* i *ArcGIS Pro*.

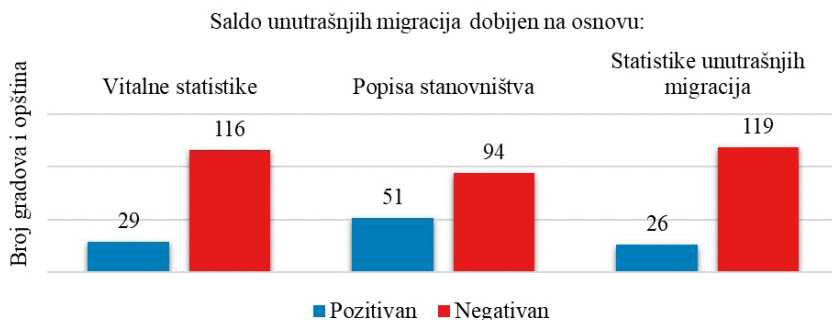
REZULTATI

Rezultati uporedne analize migracionog salda u periodu od 2002. do 2011. godine, realizovane na osnovu tri prethodno obrazložena metodološka rešenja, pokazali su znatno veća odstupanja u rezultatima od očekivanih (Grafikon 1). Vitalno-statistički metod pokazao je da imigraciona područja u analiziranom periodu obuhvataju 29 gradova i opština, dok emigraciona područja obuhvataju 116 gradova i opština. Analizom migratornih obeležja stanovništva na osnovu podataka popisa dobijeni su najoptimističniji rezultati, prema kojima imigraciona područja obuhvataju čak 51 grad i opštinu, dok su najpesimističniji rezultati dobijeni analizom statistike unutrašnjih migracija (podataka o promenama prebivališta), prema kojima 119 gradova i opština karakteriše emigracija (negativan saldo migracija).

⁴ Obuhvat stanovništva u opštinama Bujanovac i Preševo nije bio kompletan 2011. godine, usled bojkota od strane većine pripadnika albanske nacionalne zajednice (RZS, 2023c).

⁵ Posebna obrada podataka Popisa 2022. godine u periodu realizacije istraživanja još uvek nije bila omogućena.

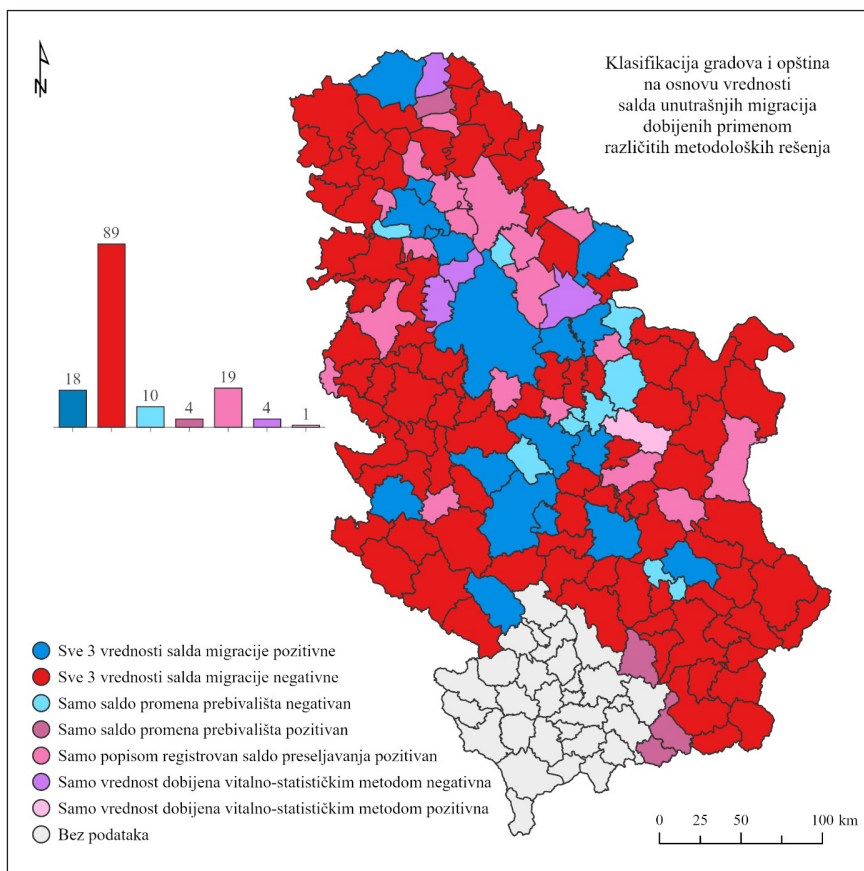
Grafikon 1. Uporedni prikaz zastupljenosti pozitivnih i negativnih vrednosti salda migracija u periodu od 2002. do 2011. godine

Izvor: RZS, 2023a; 2023b; 2018; 2024.

Moglo bi se reći na prvi pogled, prema Grafikonu 1, da samo rezultati migratornih obeležja gradova i opština na osnovu podataka popisa odstupaju u većoj meri od preostalih izvora. Međutim, klasifikacija gradova i opština na osnovu pozitivnih i negativnih vrednosti salda unutrašnjih migracija (odnosno ukupnog salda migracija u slučaju vitalno-statističkog metoda) dobijenih primenom različitih metodoloških rešenja (Karta 1) pokazuje prisustvo gotovo svih mogućih kombinacija pozitivnih i negativnih vrednosti.

Sa velikom dozom sigurnosti se može reći da je u posmatranom periodu pozitivan saldo unutrašnjih migracija imalo 13 gradova i 5 opština, među kojima su gradovi Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac, Subotica, Kruševac, Kraljevo, Čačak, Smederevo, Novi Pazar, Požarevac, Jagodina i Vršac i opštine Indija, Temerin, Vrnjačka Banja, Čajetina i Sremski Karlovci (prikazani tamno plavom bojom na Karti 1). Po istom principu, sa velikom dozom sigurnosti se može reći da je negativan saldo migracija imalo 11 gradova i 78 opština (prikazani crvenom bojom na Karti 1). U 4 grada i 20 opština dva izvora podataka ukazuju na negativan migracioni saldo, a jedan izvor pokazuje pozitivnu vrednost. Dok u preostalih 14 opština dva izvora podataka ukazuju na pozitivan migracioni saldo, a jedan izvor pokazuje negativnu vrednost (Karta 1). Vrednost salda migracija dobijena analizom podataka popisa je najčešće bila ta koja ima suprotan karakter (pozitivan) od preostale dve (negativne) vrednosti (u slučaju 19 gradova i opština). Rezultati dobijeni analizom statistike unutrašnjih migracija nisu bili u skladu sa rezultatima preostala dva metodološka postupka u 14 slučajeva, dok su rezultati dobijeni primenom vitalno-statističkog metoda odstupali od drugih rezultata u svega 5 opština.

Karta 1. Klasifikacija gradova i opština prema pozitivnim i negativnim vrednostima saldo migracija dobijenih primenom različitih metodoloških postupaka u periodu od 2002. do 2011. godine

Izvor: RZS, 2023a; 2023b; 2018; 2024; Републички геодетски завод, 2023.

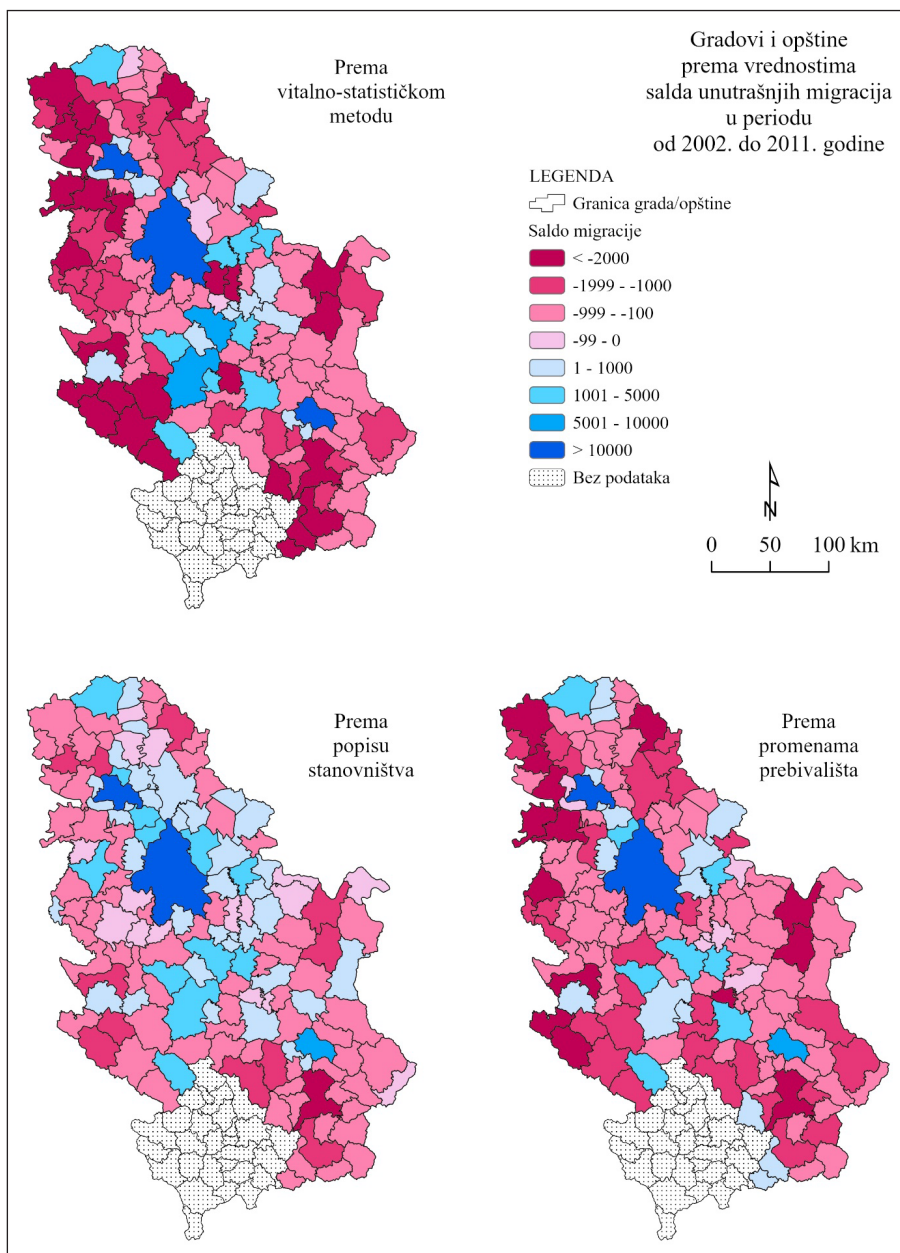
Imajući u vidu suštinske razlike koje postoje u karakteristikama korišćenih podataka i primenjenih metodoloških postupaka, poređenje vrednosti migracionog salda u velikoj meri gubi smisao, naročito u slučaju gradova i opština za koje su istovremeno dobijene i pozitivne i negativne vrednosti migracionog salda. Razlike između vrednosti salda migracija dobijene različitim metodološkim postupcima, variraju od nekoliko desetina ili stotina stanovnika do nekoliko desetina hiljada stanovnika (Karta 2). Određena odstupanja su očekivana i mogu se objasniti razlikama u obuhvatu podataka, dok je u nekim slučajevima, uz uvažavanje svih razlika u podacima i metodološkim postupcima, teško naći logično objašnjenje za

zabeležen stepen odstupanja. U skladu sa navedenim u nastavku je prikazana generalna slika i određeni ekstremi.

Od 89 gradova i opština u kojima su sve tri vrednosti negativne vitalno-statističkim metodom dobijena vrednost je negativnija od vrednosti dobijene momentno-retrospektivnim metodom u 87 slučajeva. Ovakav rezultat je očekivan, kada se uzme u obzir da vitalno-statistički metod registruje ukupan migracioni saldo (ne samo saldo unutrašnjih migracija). Vrednost dobijena na osnovu promena prebivališta negativnija je od vrednosti dobijene momentno-retrospektivnim metodom u 88 od 89 slučajeva. Vitalno-statističkim metodom dobijena vrednost je negativnija od vrednosti dobijene na osnovu promena prebivališta u 61 slučaju, dok je u 28 slučajeva negativnija vrednost dobijena na osnovu promena prebivališta (Karta 2).

Od 18 gradova i opština u kojima su sve tri vrednosti pozitivne vitalno-statističkim metodom dobijena vrednost je veća od vrednosti dobijenih momentno-retrospektivnim metodom i na osnovu promena prebivališta u 12 slučajeva, među kojima su (redosled prema visini salda migracije dobijenog vitalno-statističkim metodom): Beograd, Novi Sad, Niš, Kraljevo, Kragujevac, Novi Pazar, Jagodina, Požarevac, Kruševac, Čačak, Vrnjačka Banja i Smederevo. Najveća odstupanja apsolutnih vrednosti u ovoj kategoriji zabeležena su u Beogradu, gde je vrednost salda migracija dobijena vitalno-statističkim metodom oko 115 hiljada stanovnika, prema promeni prebivališta vrednost je oko 95 hiljada, dok je vrednost dobijena momentno-retrospektivnim metodom oko 75 hiljada. U Novom Sadu su vrednosti dobijene momentno-retrospektivnim metodom i prema promeni prebivališta približne, oko 31 hiljada stanovnika, dok je vrednost dobijena vitalno-statističkim metodom veća za oko 10 hiljada. Odstupanje između vrednosti dobijene vitalno-statističkim metodom i najmanje vrednosti je: u Nišu i Kraljevu oko 8 hiljada, u Kragujevcu oko 6 hiljada, u Novom Pazaru i Jagodini oko 3 hiljade, u Kruševcu i Požarevcu oko 2 hiljade, itd. Vrednosti dobijene momentno-retrospektivnim metodom veće su od vrednosti dobijenih vitalno-statističkim metodom u Subotici, Vršcu, Indiji, Čajetini, Sremskim Karlovcima i Temerinu, gde su odstupanja najmanje i najveće vrednosti manje od hiljadu stanovnika (Karta 2).

U 38 gradova i opština gde su dve vrednosti pozitivne i jedna negativna ili dve vrednosti negativne i jedna pozitivna najdrastičnija odstupanja su u: Staroj Pazovi (razlika između pozitivne vrednosti promene prebivališta i negativne vrednosti dobijene vitalno-statističkim metodom skoro 4 hiljade), Pančevu i Zrenjaninu (razlika između pozitivne vrednosti dobijene momentno-retrospektivnim metodom i negativne vrednosti promena prebivališta, skoro 3 hiljade u prvom i 2 hiljade u drugom slučaju) i Šapcu (razlika između pozitivne vrednosti dobijene momentno-retrospektivnim metodom i negativne vrednosti dobijene vitalno-statističkim metodom oko 2700 stanovnika) (Karta 2).

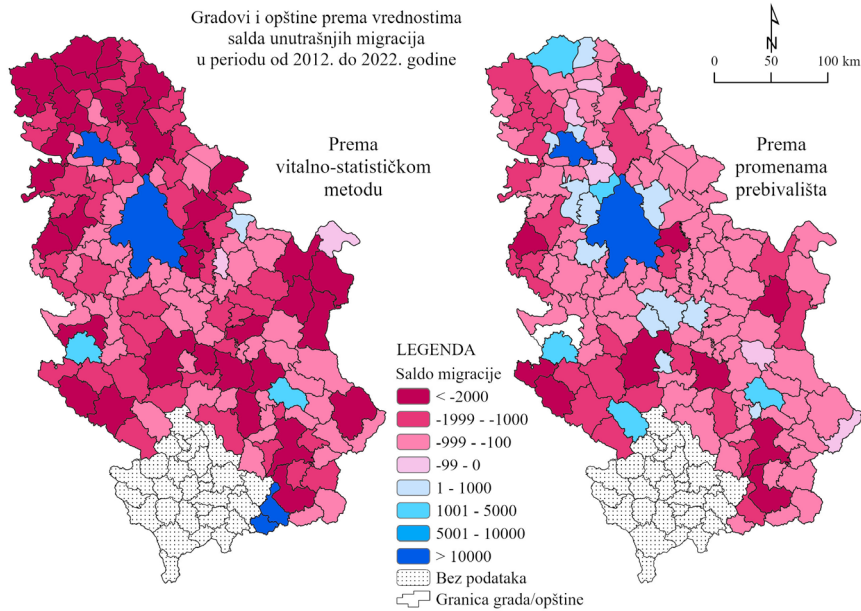

Karta 2. Gradovi i opštine prema vrednostima salda migracija dobijenih primenom različitih metodoloških postupaka u periodu od 2002. do 2011. godine

Izvor: RZS, 2023a; 2023b; 2018; 2024; Републички геодетски завод, 2023.

U slučaju opština Bujanovac i Preševo drastično odstupanje vrednosti dobijene vitalno-statističkim metodom je posledica delimičnog bojkota Popisa stanovništva 2011. godine i kao takvo nije relevantno.

Rezultati uporedne analize migracionog salda u periodu od 2012. do 2022. godine, realizovane na osnovu dva metodološka rešenja, za koja su dostupni podaci, pokazali su generalno veću zastupljenost negativnih promena na teritoriji Srbije. Vitalno-statistički metod pokazao je da imigraciona područja u analiziranom periodu obuhvataju svega 7 gradova i opština, dok emigraciona područja obuhvataju čak 138 gradova i opština. Rezultati dobijeni analizom statistike unutrašnjih migracija (podataka o promenama prebivališta), pokazuju da imigracija karakteriše 19 gradova i opština, dok 126 gradova i opština karakteriše emigracija (Karta 3). Na osnovu klasifikacije gradova i opština prema pozitivnim i negativnim vrednostima salda migracija dobijenih primenom pomenuta dva metodološka postupka, sa velikom dozom sigurnosti se može reći da su u posmatranom periodu pozitivan saldo unutrašnjih migracija imali samo gradovi Beograd, Novi Sad i Niš i opština Čajetina. Po istom principu, sa velikom dozom sigurnosti se može reći da su negativan saldo migracija imale 123 jedinice lokalne samouprave, u kojima su u posmatranom periodu zabeležene negativne vrednosti prema oba primenjena metoda. U 3 opštine je samo vrednost dobijena vitalno-statističkim metodom bila pozitivna, među kojima su opštine Bujanovac i Preševo, gde je odstupanje vrednosti dobijenih vitalno-statističkim metodom posledica delimičnog bojkota Popisa stanovništva 2011. godine (koji je uzrokovao prividno veliki porast broja stanovnika 2022. godine, kada je Popisom obuhvaćeno celokupno stanovništvo) i nije relevantno. Dok u preostalih 5 gradova i 10 opština podaci o promenama prebivališta ukazuju na pozitivan migracioni saldo, a vitalno-statistički metod pokazuje negativnu vrednost (Karta 3). Od 123 grada i opštine u kojima su obe vrednosti negativne, vrednost dobijena vitalno-statističkim metodom je negativnija od vrednosti dobijene na osnovu promena prebivališta u 104 slučaja, dok je u 19 slučajeva negativnija vrednost dobijena na osnovu promena prebivališta. Od 4 slučaja u kojima su obe vrednosti pozitivne, vitalno-statističkim metodom dobijena vrednost je veća u slučaju Beograda i Novog Sada, dok je u Nišu i Čajetini zabeležena veća vrednost na osnovu promena prebivališta. Ako se izuzmu opštine Bujanovac i Preševo, odstupanja u vrednostima salda migracija variraju od nekoliko desetina ili stotina stanovnika do skoro deset hiljada stanovnika (u slučaju Subotice) (Karta 3).

Karta 3. Gradovi i opštine prema vrednostima salda migracija dobijenih primenom različitih metodoloških postupaka u periodu od 2012. do 2022. godine

Izvor: RZS, 2023a; 2023b; 2024; Републички геодетски завод, 2023.

DISKUSIJA

Rezultati uporedne analize salda migracija u periodu od 2002. do 2011. godine, koja je obuhvatila 28 gradova i 117 opština, omogućili su generalni uvid u karakteristike, tj. prednosti i nedostatke raspoloživih izvora podataka, sa aspekta sadržaja, kvaliteta, dostupnosti itd. i moguća odstupanja rezultata. Potvrđeno je da vitalno-statistički metod omogućava preciznije sagledavanje ukupnog salda migracija stanovništva, nego druga dva primenjena metodološka rešenja, sa jedne strane. Sa druge strane, ne pruža informacije o pozitivnoj i negativnoj komponenti migracija, kao ni o karakteristikama migrantskog stanovništva. Sa aspekta prostornih istraživanja, korišćenje momentno-retrospektivnog metoda omogućava najkompleksnija istraživanja u poređenju sa drugim izvorima, koja podrazumevaju analizu prostorne distribucije ishodišta i odredišta migracija na nivou naselja, što je veoma značajno u istraživanju urbanih sistema, kao i karakteristika migrantskog stanovništva. Ovo je i jedini zvaničan statistički izvor koji omogućava (od 2022. godine) sagledavanje glavnih razloga preseljavanja.

Najveća ograničenja momentno-retrospektivnog metoda su manja preciznost dobijenih vrednosti salda migracija (pokazalo se da najčešće i u najvećoj meri odstupaju od druge dve vrednosti) i ograničena dostupnost podataka (neophodna posebna obrada anonimiziranih mikropodataka). Podaci o promenama prebivališta omogućavaju praćenje obe komponente unutrašnjih migracija. Osnovna prednost ovog rešenja je tekući metod prikupljanja podataka, sa jedne strane, dok smanjen obuhvat podataka (usled prisutne prakse neprijavlivanja promena ili zakasnelog prijavljivanja) i dostupnost podataka samo do nivoa gradova i opština predstavlja značajno ograničenje, sa druge strane.

Tabela 1. Prednosti i nedostaci raspoloživih izvora podataka sa aspekta prostornih istraživanja

Izvor podataka (metodološki postupak)	Prednosti	Ograničenja
Popis stanovništva i vitalna statistika (vitalno-statistički metod)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Preciznije vrednosti; ▪ Lakši pristup podacima na nivou naselja (bez posebne obrade); 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ne pokazuje odnos imigracije i emigracije; ▪ Eventualne promene obuhvata stanovništva popisom; ▪ Odstupanje međupopisnog perioda od referentnog perioda vitalne statistike;
Popis stanovništva - Migracije (momentno-retrospektivni metod)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Regstruje ishodište i odredište migracije; ▪ Omogućava kompleksnije analize; ▪ Omogućava istraživanja na nivou naselja; ▪ Sadrži informacije o razlozima preseljavanja; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Obim migracija odstupa od realnog; ▪ Ograničena dostupnost (neophodna posebna obrada podataka);
Statistika unutrašnjih migracija - Promena prebivališta	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Regstruje ishodište i odredište migracije; ▪ Regstruje ponovljene migracije; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Obuhvat nije kompletan; ▪ Podaci dostupni do nivoa gradova i opština;

ZAKLJUČAK

Nepostojanje dovoljno pouzdanih izvora podataka o migracijama, nije dovoljan razlog da se raspoloživi podaci ne koriste na najadekvatniji mogući način. Prvi korak ka suočavanju sa nepovoljnim migracionim tokovima, kao ograničavajućim faktorom planiranja uravnoteženijeg prostornog razvoja, je istraživanje kvantitativnih i kvalitativnih karakteristika unutrašnjih migracionih tokova. Rezultati istraživanja su pokazali da nijedan od dostupnih izvora podataka, ni raspoloživih metodoloških rešenja, nije

besprekoran, niti univerzalno primenjiv. Svaki izvor ima ograničenja, ali i određene prednosti, kao što su dostupnost i sadržaj podataka, koje često igraju najznačajniju ulogu prilikom odabira adekvatnog izvora, u skladu sa ciljevima istraživanja. Sa druge strane, nedostatke je važno imati u vidu kako prilikom tumačenja rezultata ne bi uticali na izvođenje pogrešnih zaključaka. U tom smislu je važno poznavanje karakteristika podataka i čitanje metodoloških materijala. Popis stanovništva se, sa aspekta prostornih istraživanja, pokazao kao najsadržajniji izvor podataka o unutrašnjim migracijama stanovništva u Srbiji, jer omogućava kompleksnije i analize na nižem teritorijalnom nivou (nivo naselja). Međutim, kako ograničenja ovog metoda, u pogledu odstupanja od realnog obima migracija, nisu zanemarljiva, preporučuje se kombinovanje sa vitalno-statističkim metodom, kako bi se dobili precizniji rezultati.

Zahvalnica: Istraživanje je finansirano od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, broj ugovora 451/03/65/2024-03/200091.

LITERATURA

- Breznik, D. (1988). *Demografija: analiza, metodi i modeli*. Beograd: Naučna knjiga.
- Лакчевић, С. & Ђорђевић, Љ. (2015). Опште и методолошке информације о Попису 2011. У: Никитовић, В. (Ур.), *ПОПУЛАЦИЈА СРБИЈЕ ПОЧЕТКОМ 21. ВЕКА*, 10-42. Београд: Републички завод за статистику. Преузето са publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20154006.pdf
- Никитовић, В., Предојевић-Деспић, Ј. & Маринковић, И. (2015). Мигрантско становништво. У: Никитовић, В. (Ур.), *ПОПУЛАЦИЈА СРБИЈЕ ПОЧЕТКОМ 21. ВЕКА*, 98-127. Београд: Републички завод за статистику. Преузето са publikacije.stat.gov.rs/G2015/Pdf/G20154006.pdf
- Perišić, D. (1985). *O prostornom planiranju* (Т. Posebna izdanja broj 15). Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam.
- Радовановић, М. (1989). Људске миграције као компонента и чинилац друштвено-историјског и географског процеса. *Гласник Српског географског друштва*, 69(1), 19-32.
- Република Србија (1996). Просторни план Републике Србије. Београд: Службени гласник.
- Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре (2021). Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године - Нацрт. Београд: Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре.
- Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање (2011). Просторни план Републике Србије 2010-2020. Београд: Службени гласник.

- Републички геодетски завод (2023). Отворени подаци НАЦИОНАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА ГЕОПРОСТОРНИХ ПОДАТАКА: Регистар просторних јединица. Преузето са <https://opendata.geosrbija.rs/>
- РЗС (2013). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: МИГРАЦИЈЕ* Подаци по општинама и градовима. Београд: Републички завод за статистику. Преузето са publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G20134010.pdf
- РЗС (2016). Статистика пресељавања становништва у Републици Србији – унутрашње миграције (Методолошки материјал). Доступно на <https://publikacije.stat.gov.rs/G2016/Pdf/G201620094.pdf>
- РЗС (2018). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: Посебна обрада анонимизираних микроподатака*. Београд: Непубликовани подаци.
- RZS (2023a). *Popis stanovništva, домаћinstava i станова 2022. у Republici Srbiji* (База података). Преузето са <https://data.stat.gov.rs/>
- РЗС (2023b). Витална статистика: Број живорођених и умрлих у периоду од 2002. до 2022. године, подаци по општинама (База података). Преузето са <https://data.stat.gov.rs/>
- РЗС (2023c). *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године: МИГРАЦИЈЕ* Подаци по општинама и градовима. Београд: Републички завод за статистику. Преузето са publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234010.pdf
- РЗС (2024). Унутрашње миграције: Број досељених и одсељених у периоду од 2002. до 2022. године, подаци по општинама (База података). Преузето са <https://data.stat.gov.rs/>
- Vojković, G. (2003). Stanovništvo kao element regionalizacije Srbije. *Stanovništvo, 1-4*, 7-42.
- Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.

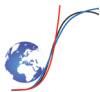
DATA SOURCES ON INTERNAL MIGRATION IN SERBIA FROM THE ASPECT OF SPATIAL PLANNING

Teodora NIKOLIĆ

SUMMARY

Internal migration is of great importance from a spatial planning perspective, as it has a direct impact on the spatial distribution of the population and its qualitative characteristics. In addition, they are also an important indicator of the relationships in urban systems and an indicator of the ability of a given area to meet the needs of its population. Based on the available official data sources, three methodological solutions were applied in the study: the vital statistics method, the momentary retrospective method and the analysis of data on changes of residence. The results of the comparative analysis of net migration between 2002 and 2011, covering 28 cities and 117 municipalities, provided a general insight into the characteristics, i.e. the advantages and disadvantages of the available data sources in terms of content, quality, availability, etc., as well as possible variations in the results. The classification of cities and municipalities according to positive and negative values of net migration shows that almost all possible combinations of positive and negative values are present. In 74% of cases, the cities and municipalities had exclusively positive or exclusively negative values, while 26% of the cities and municipalities had both positive and negative values. The differences between the values of net migration vary considerably, from a few dozen or hundreds of inhabitants to a few dozen thousand inhabitants. The results show that the vital statistics method provides a more accurate overview of the overall migration balance than the other two methodological solutions used. On the other hand, it does not provide information on the positive and negative components of migration, nor on the characteristics of the migrant population. In terms of spatial research, the use of census data allows the most complex research compared to the other solutions, which includes analysing the spatial distribution of origin and destination of migration at the level of settlements, which is very important for the study of urban systems. The main limitations of the retrospective method are the lower accuracy of migration values (they differ the most from the other two values) and the limited availability of data (requiring special processing of microdata). Data on changes of residence can be used to monitor both components of internal migration. The main advantage of this solution is the continuous method of data collection, while the lower coverage of data (due to the practise of not reporting changes or reporting them too late) and the availability of data only at the level of municipalities is a significant limitation. The research findings have shown that each data source has advantages and limitations that often play an important role in selecting an appropriate source in line with the research objectives. It is important to consider the shortcomings so that they do not lead to incorrect conclusions when interpreting the results. The population census proved to be the most comprehensive source of data on internal migration in Serbia in terms of spatial research. However, since the limitations of this method in terms of deviations from the actual migration volume cannot be neglected, it is recommended to combine it with the vital statistics method in order to obtain more accurate results.

Keywords: Internal migration, Serbia, Data sources, Population dynamics, Spatial Planning

Pregledni članak: Primljen: 13.07.2024.
Prihvaćen: 13.09.2024.

UDK: 314:355.212.1(497.11),2011/2022*

doi: 10.5937/demografija2421095M

MEĐUPOPISNE PROCENE U SRBIJI 2011-2022 Da li su neophodne?

Ivan MARINKOVIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd
e-mail: imarinkovic.pa@gmail.com

Sažetak: Popisi u Srbiji često imaju nova metodološka rešenja, usled kojih je sve teže pratiti promene u kretanju stanovništva. Razumevanje metodoloških inovacija u popisima i usklađenost podataka popisne i vitalne statistike su preduslovi za svaku naučnu analizu i interpretaciju populacione dinamike. Metodološki korektni podaci su posebno važni kod procena broja stanovnika, koje se uglavnom rade posle popisa stanovništva (tzv. postpopisne procene). Republički zavod za statistiku Republike Srbije praktikuje izradu isključivo postpopisnih procena, a međupopisne procene (procene između dva popisa) koristi za interne potrebe bez publikovanja i korigovanja već objavljenih podataka.

Cilj rada je da rasvetli određena metodološka neslaganja kod podataka korišćenih za izračunavanje osnovnih demografskih indikatora i da otvori debatu o potrebi izrade međupopisnih procena. Rezultati istraživanja pokazuju u kojoj meri je bio procenjen broj stanovnika u zvaničnim procenama, jer se prilikom njihove izrade nije koristila komponenta međunarodnih migracija, što je uticalo i na kvalitet demografskih ali i mnogih drugih socio-ekonomskih indikatora koji koriste broj stanovnika kao osnovu za svoje izračunavanje. Podaci dobijeni na osnovu međupopisnih procena pružaju, pored mogućnosti korekcije određenih pokazatelja, i osnovu za sagledavanje obima emigracije u Srbiji u međupopisnom periodu.

Ključne reči: Postpopisne procene, međupopisne procene, migracioni saldo, kohortno-komponentni metod, 2011-2022. Srbija.

Abstract: Censuses in Serbia often incorporate new methodological solutions, making it increasingly challenging to track population trends over time. Understanding methodological innovations in censuses and aligning census data with vital statistics are prerequisites for any scientific analysis and interpretation of population dynamics. Methodologically sound data are particularly important for population estimates, which are typically generated after a census (referred to as postcensal estimates). The Statistical Office of the Republic of Serbia primarily produces postcensal estimates, while intercensal estimates (estimates made between two censuses) are used internally and are not published or used to update previously released data.

This paper aims to highlight specific methodological discrepancies in the data used to calculate key demographic indicators and to open a discussion on the necessity of producing intercensal estimates. The findings reveal the extent to which the population was

overestimated in official figures due to the omission of international migration data during the preparation of these estimates. This omission has impacted the accuracy of demographic and various socio-economic indicators that rely on population data for calculation. Intercensal estimates not only allow for the correction of some of these indicators but also provide a foundation for estimating the volume of emigration from Serbia during the intercensal period.

Key Words: Postcensal Estimates, Intercensal Estimates, Net Migration, Cohort-Component Method, 2011-2022 Serbia.

UVOD

Populaciona istraživanja često traže objavljene procene broja stanovnika po starosti i polu. Ti podaci su osnova za izračunavanje mnogih demografskih pokazatelja na godišnjem nivou, ali i veza popisne i vitalne statistike. Procene se obično odnose na trenutni ili prošli period i zasnivaju se na podacima popisa stanovništva i dostupnim podacima o broju živorođenih, umrlih i migracijama. Dva su opšta pristupa u izradi procena broja stanovnika, izračunavanje na osnovu jednog ili dva popisa, odnosno izrada postpopisnih i međupopisnih procena. Postpopisne procene pokrivaju period od poslednjeg popisa do najnovijeg vremenskog preseka za koji imamo dostupne podatke, dok međupopisne procene pokrivaju period između dva popisa. Međupopisne procene pružaju precizniju procenu stanovništva za godine između popisa, dok postpopisne procene nude neophodne i aktuelne podatke o stanovništvu za godine nakon poslednjeg popisa (UN, 2024). Međupopisne procene omogućavaju ažuriranje demografskih podataka nakon popisa stanovništva, čime se osigurava da su informacije o stanovništvu tačnije (U.S. Census Bureau, 2021).

Praksa Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije (RZS) je izrada postpopisnih procena, dok međupopisne procene nisu rađene, odnosno RZS radi određena međupopisna prilagođavanja za internu upotrebu, ali izostaje korekcija procena broja stanovnika, kao i demografskih pokazatelja u međupopisnom periodu. Procene broja stanovnika Srbije RZS radi primenom metode komponentata (engl. Component Method), uzimajući podatke na godišnjem nivou o živorođenjima i umiranjima, dok izostavlja migracionu komponentu usled slabog obuhvata emigracije (na nižim teritorijalnim nivoima od republičkog dodaju se podaci unutrašnjih migracija). Godišnje procene tako imaju grešku u veličini migracionog salda i to su najmanja moguća odstupanja, jer treba imati u vidu i druge faktore koji utiču na razliku između procenjenog i stvarnog broja stanovnika (obuhvat, metodologija, usklađenost podataka i sl). Što smo dalji od baze – popisne godine greška se akumulira, a odstupanja postaju sve veća. Kao rezultat toga, procene RZS-a za 2021. i 2022. razlikuju se za preko 180

hiljada (što je daleko više od prosečnog godišnjeg pada broja stanovnika) zbog toga što su zasnovane na različitim popisima.

Cilj rada je da rasvetli određena metodološka neslaganja kod podataka potrebnih za analizu kretanja stanovništva Srbije¹ u 21. veku, da ponudi neka rešenja koja bi potencijalno uticala na kvalitet postpopisnih procena i da otvori debatu o potrebi izrade međupopisnih procena. Rad je koncipiran na način da se preko izrade međupopisnih procena za period 2011-2022. godina ukaže i na sve metodološke nedoslednosti kako kod popisnih, tako i kod podataka vitalne statistike, kao i na važnost primene odgovarajućeg naučnog metoda za procenu broja stanovnika u Srbiji. Takođe, međupopisne procene mogu dati značajne uvide na polju analize spoljnih migracija u međupopisnom periodu.

METODOLOGIJA

Izrada međupopisnih procena u radu podrazumevaće metodološka usklađivanja rezultata poslednja dva popisa, kao i revidiranje postojećih postpopisnih procena koje je uradio RZS. Prvi korak je uraditi procene kako bi se dobio ukupni migracioni saldo i greška procene. U drugom koraku se ravnomerno u međupopisnom periodu distribuira migracioni saldo i greška po starosti i polu za svaku godinu. Tačnost migracionog salda u međupopisnom periodu dobijenog vitalno-statističkim metodom, zavisi od obuhvata u sukcesivnim popisima, kao i od obuhvata u vitalnoj statistici (Breznik i dr., 1975).

Error of closure ili greška zatvaranja u demografiji (u daljem tekstu greška procene) se odnosi na razliku između očekivanog broja stanovnika i stvarnog broja stanovnika zabeleženog na sledećem popisu (Siegel & Swanson, 2004). Ova greška nastaje usled nesavršenosti samih podataka ili metoda koji se koriste za procenu broja stanovnika između dva popisa. Greška procene može se javiti zbog:

- Promene u metodologiji (različite metode ili definicije korišćene u različitim popisima mogu dovesti do neslaganja);
- Netačnosti u podacima o vitalnim događajima i metodološke neusaglašenosti sa popisnim podacima;
- Neregistrovane migracije (migracije koje nisu zabeležene ili su netačno zabeležene mogu značajno uticati na procene).

Procene u Srbiji su u određenoj meri opterećene iz sva tri prethodno navedena razloga.

¹ Srbija bez podataka za AP Kosovo i Metohiju.

Podaci i njihova usklađenost

Kod poređenja popisnih podataka treba voditi računa o metodološkoj usklađenosti i tačnosti podataka. Tačnost popisnih podataka zavisi pre svega od obuhvata, ali postoje i drugi propusti prilikom uzimanja podataka, kao što su dupliranje podataka, greške u izjavi, greške u svrstavanju (CDI-IDN, 1971). Osnovni metodološki problemi u poređenju ukupnog broja stanovnika odnose se na promenu koncepta za određivanje ukupnog stanovništva. U popisima iz 2011. i 2022. godine, stalno stanovništvo zamenjeno je tzv. uobičajenim stanovništvom. Definicija uobičajenog stanovništva dovela je do promena u kategorijama koje čine ukupno stanovništvo (RZS, 2012; Marinković, 2023). Takođe su promenjeni metodološki pristupi u tretmanu interno raseljenih lica (IRL) sa teritorije AP Kosovo i Metohije. Prema definiciji iz 2002. godine, IRL su popisana kao privremeno prisutna lica, te nisu ulazila u sastav ukupnog stanovništva (Stanković, 2006), iako su zapravo bila prisutna u Centralnoj Srbiji i Vojvodini. Uvođenje koncepta uobičajenog stanovništva omogućilo je da IRL budu deo ukupnog stanovništva od 2011. godine. Zvanično objavljeni rezultati popisa i njihovo poređenje u publikacijama RZS-a nisu uzimali u obzir promene u metodologijama popisa, što može dovesti do različitih tumačenja popisnih rezultata. Na primer, dodavanje IRL ukupnom stanovništvu 2002. godine menja smer populacione dinamike za period 1991-2002. godine, jer se umesto smanjenja broja stanovnika beleži porast. Stoga, prvi popis koji je zabeležio pad broja stanovnika u odnosu na prethodni postaje popis iz 2011. godine, a ne iz 2002. godine (Penev & Marinković, 2012). Popisom iz 2011. godine je popisano manje stanovnika zbog bojkota na jugoistoku Srbije. Stanovništvo koje je bojkotovalo popis kasnije je procenjeno od strane međunarodne grupe eksperata ali te procene nikada nisu pridodate popisnim podacima. Ipak, RZS koristi te brojke kod izrade godišnjih procena broja stanovnika od 1. januara 2011. godine. Popisom iz 2022. godine nastavila se tradicija metodološke neusklađenosti sa rezultatima prethodnih popisivanja, dopunjavanjem baze podataka dobijene direktnim popisivanjem, podacima iz administrativnih evidencija. Centralni registar stanovništva je bio osnova jer sadrži podatke o državljanima Republike Srbije, bez obzira na to da li žive u zemlji ili u inostranstvu ali i drugi administrativni izvori (evidencije o zaposlenima, nezaposlenima, đacima i studentima, penzionerima, korisnicima socijalne pomoći itd.). Na taj način se identifikuju lica koja iz bilo kojeg razloga nisu popisana, a živela su u Republici Srbiji u vreme sprovođenja Popisa 2022. i kao takva odgovaraju definiciji uobičajenog stanovništva. (RZS, 2023b). Tako je pridodato 211.947 lica, što je približno 3% ukupne populacije. Dodavanje nepopisanog stanovništva popisnim podacima 2022. godine nije moguće metodološki usaglasiti sa prethodnim popisima (Marinković, 2023).

Neki od problema sa podacima vitalne statistike su nedoslednost u evidenciji vitalnih događaja lica koja su izbegla ili su raseljena tokom 1990-ih sa prostora bivše SFRJ. Izbeglice su Popisom 2002. ušle u ukupno stanovništvo Republike, dok je evidencija njihovih umiranja i rađanja zavisila od pravnog statusa (da li su dobili državljanstvo ili ne) u kome se u tom trenutku nalaze. U Srbiji, podaci o umiranjima i rađanjima IRL ulaze u vitalnu statistiku od 1999. godine, dok su tek Popisom 2011. uvršćena u ukupno stanovništvo zemlje. Od 2005. umrli u inostranstvu, sa prebivalištem dužim od godinu dana, se ne registruju. Do tada su evidentirani svi smrtni slučajevi naših građana u inostranstvu, nije bilo razvrstavanja na duže ili kraće od godinu dana, pa nije moguće dobiti podatka o umrlima do godinu dana pre 2005. godine².

Koncept usklađenosti broja stanovnika i broja umrlih može biti narušen i činjenicom da veliki broj lica koja su tokom 1960-ih i 1970-ih otišla na tzv. privremeni rad u inostranstvo, a koja na osnovu metodoloških rešenja poslednja tri popisa ne ulaze u ukupno stanovništvo, de facto utiču na podizanje smrtnosti stanovništva Srbije. Ovo će postati naročito značajno u narednom periodu, kada veliki broj njih zakorači u sedmu i osmu deceniju svog života. Činjenica je da se veliki broj njih vraća u zemlju sticanjem penzije u inostranstvu i da će oni potencijalno postati deo ukupnog stanovništva Srbije, ali će oni biti popisani samo ukoliko im to životni vek dozvoli jer je popisni interval dug (najčešće desetogodišnji).

Izvori podataka za statistiku migracija su izjave građana i dokumenta koja se podnose službi za evidenciju prebivališta (RZS, 2023a). Nažalost upravo ovakav način prikupljanja podataka je razlog slabog obuhvata migranata. Naročito je slabo praćenje spoljnih migracija, pa se češće daju procene na osnovu statističkih evidencija zemalja prijema, nego što se koriste administrativni izvori (Arandarenko, 2022).

Metode za procenu broja stanovnika po starosti i polu

Metod komponentata možemo da koristimo za procenu ukupnog stanovništva, ali za potrebe procene distribucije stanovništva po starosti i polu, potrebno je koristiti kohortno-komponentni metod (engl. Cohort Component Method). Taj metod je dosta složeniji jer zahteva prilagođavanje komponentata za svaku starosnu grupu. Da bi se razumeo postupak potrebno je uvesti pojmove momentnih i periodičnih podataka. Momentni podaci predstavljaju demografske informacije prikupljene u određenom trenutku (npr. popis stanovništva). Periodični podaci predstavljaju demografske informacije prikupljene u redovnim intervalima tokom vremena (npr.

² Sve informacije u ovom pasusu su dobijene u neposrednom razgovoru sa kolegama iz Republičkog statističkog zavoda Srbije.

izveštaji vitalnih događaja na godišnjem nivou). Nesporne su vrednosti broja stanovnika 1. januar određene godine (početna ili bazna vrednost), jer predstavljaju momentne podatke, ali je potrebno preračunavanje periodičnih podataka. Na primer smrtnost u određenoj kohorti nije moguće posmatrati kroz kalendarsku godinu kao prosti zbir umrlih u toj godini. Potrebno je modifikovati broj umrlih iz dve uzastopne godine kako bi smo dali procenu broja umrlih u određenoj kohorti. Podaci o umrlima prema starosti umrlog lica su organizovani na način da se starost izražava u navršenim godinama života. Računa se na osnovu datuma rođenja i datuma smrti lica (RZS, 2017, 2022; 2023a). Tako imamo starost prilikom događaja, u ovom slučaju smrti. Kod procenjivanja broja stanovnika potreban je podatak o uzrastu ili dobi u referentnoj godini, ne zanima nas starost osobe prilikom događaja. Na pr. za osobu starosti 60 godina koja je preminula tokom 2020. godine mi ne znamo godinu rođenja, odnosno kojoj kohorti pripada. Dve su moguće godine rođenja, 1959. (smrtni slučaj pre rođendana u 2020) i 1960. (smrtni slučaj posle rođendana u 2020). Razvrstavanje umrlih po kohortama može se izvesti iz podataka o umrlima prema godini rođenja ili uz primenu nekog metoda razdvajanja. Više o kohortno-komponentnom metodu, kao i o metodama koji se koriste za prilagođavanje periodičnih podataka momentnim podacima može se pronaći u publikacijama: Preston, Heuveline & Guillot, (2001) i Siegel & Swanson (2004).

Kako se dobijaju bazni podaci popisa potrebni za procenu broja stanovnika? Pošto se podaci popisa odnose na specifičan trenutak, odnosno kritičan momenat popisa, a ne na početak kalendarske godine, neophodno je podatke o broju stanovnika po starosti i polu proceniti za početak godine (1. januar). Kritični momenat se uvek postavlja na kraju meseca u ponoć, pa se vitalni događaji neophodni kod procena daju na mesečnom nivou. Migracije često nisu uključene usled nepouzdanosti podataka, ali na nižim teritorijalnim nivoima mogu biti dodati podaci o unutrašnjim migracijama koji nemaju značaja na nacionalnom nivou. Procene se uvek rade za početak godine (1. januar), a podatak o prosečnom broju stanovnika određene godine (30. jun), potreban kod izračunavanja demografskih pokazatelja, dobija se kao prosek za dve uzastopne godine.

REZULTATI

Procene bez migracija u međupopisnom periodu

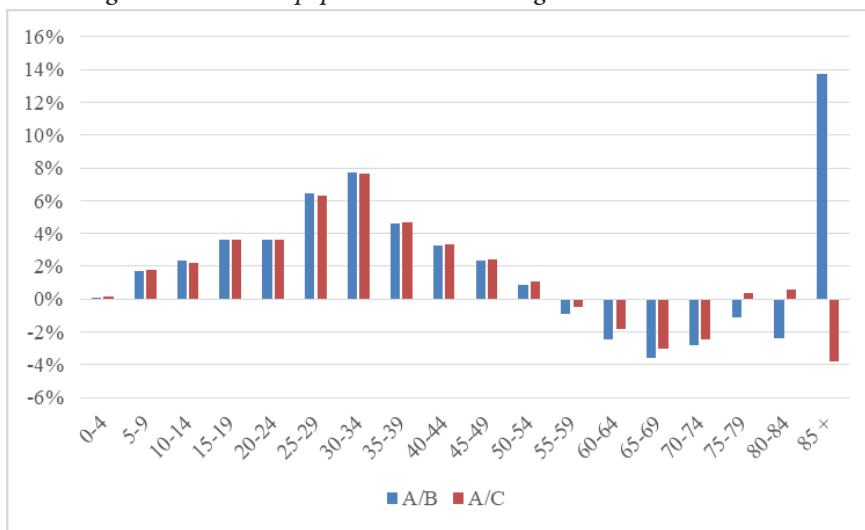
U prethodnom tekstu su navedeni konkretni koraci i metodi primenjeni u proceni ukupnog stanovništva po starosti i polu u Srbiji u međupopisnom periodu 2011-2022. Popisni podaci 2011. i 2022. godine svedeni su na bazne vrednosti za 1. januar 2011. i 1. januar 2022. godine. U tom periodu

registrovano je 712.401 živorođenje i 1.171.701 umrlih lica, što znači da je prirodni priraštaj negativan i iznosi -459.300. Razlika koja se javlja u proceni za 2022. godinu (bez migracione komponente) kada je u pitanju različita bazna vrednost 2011. i 2022. godine pokazuje koliki je potencijalni migracioni saldo u posmatranom periodu, kao i grešku procene, koja je ranije u tekstu objašnjena. Drugim rečima to je razlika procenjenog broja stanovnika u istoj vremenskoj tački (1.01. 2022) baziranog na starom i novom popisu korišćenjem samo prirodnog priraštaja kao komponente promene broja stanovnika. Procene RZS-a na osnovu bazne 2011. god. pokazuju da ukupan broj muškog stanovništva 2022. iznosi 3.308.035, dok je procenjeni broj žena 3.489.070. Sa istom baznom godinom i na osnovu raspolaganja istim podacima vitalne statistike (bez migracija) ali primenom kohortno komponentnog metoda za procenu broja stanovnika, autorova izračunavanja pokazuju nešto drugačije vrednosti. Ukupan broj muškog st. je 3.306.337, a ženskog 3.488.332. Razlika autorovih procena u odnosu na RZS je mala, oko 2,4 hilj. ukupno za oba pola, pa se za toliko i razlikuje migracioni saldo dobijen vitalno-statističkim metodom (prema podacima RZS-a iznosi -109.405, a prema autorovim procenama -106.969). Razlika ne treba da postoji ukoliko su ulazni podaci isti, ali je nastala zbog neregulisanog statusa stanovništva sa AP Kosova i Metohije koji su 2011. ušli u kategoriju unutrašnjih migranata, pa je na taj način migracioni saldo unutrašnjih migracija u 2011. na nivou Republike bio pozitivan (2.497), umesto da bude nula. Kod ostalih godina u međupopisnom periodu 2011-2022. migracija sa AP Kosova i Metohije nije ulazila u kategoriju unutrašnjih migracija na području Srbije (bez AP Kosova i Metohije), što je i jedino metodološki ispravno.

Broj stanovnika u Srbiji 2022. na osnovu dva različita metoda korišćena od strane RZS-a i autora, ali na osnovu istih ulaznih parametara, je precenjen za oko 1,6% što predstavlja migracioni saldo i grešku procene. Značajnija razlika između autorovih i zvaničnih procena nastaje tek kada se poredi distribucija stanovništva po starosti (grafikon 1). Razlika nije velika sve do 60 godina starosti ali se tada naglo povećava i vrhunac dostiže u kategoriji najstarijih 85 ili više godina, gde procenjeni broj od strane RZS-a precenjuje broj stanovnika za gotovo 14% ili oko 16 hiljada, u odnosu na procene autora koje potcenjuju broj za manje od 4% ili 4,5 hiljade. Uglavnom se, posmatrano po starosti do 55 godine, kod obe procene precenjuje broj stanovnika, što je očekivano jer migraciona komponenta nije uključena, a ona je uglavnom negativna kod ovih starosti. Efekat povratnika i pozitivnog migracionog salda dešava se kod starih 55 ili više godina i odnosi se pre svega na inostrane penzionere. Zato su uglavnom potcenjeni brojevi starog stanovništva. Ukoliko se koristi adekvatan metod za procenu broja stanovnika po starosti i polu, a nisu uključene migracije, na primeru Srbije

treba očekivati, da se precenjuje mlado i radno aktivno stanovništvo, a potcenjuje broj starih.

Grafikon 1: Razlike u procenama broja stanovnika u Srbiji za 1. januar 2022. godine na osnovu popisa iz 2011. i 2022. godine

Napomena: A: RZS procene na bazi popisa 2022; B: RZS procene na bazi popisa 2011; C: Autorove procene bez migracija na bazi popisa 2011.

Izvor: Podaci RZS-a i autorova izračunavanja.

Migracije u međupopisnom periodu

Vitalno statističkim metodom moguće je izračunati približnu vrednost migracionog salda u međupopisnom periodu, ali ne i odnos doseljenih i odseljenih. Na drugoj strani, na osnovu popisa možemo da vidimo koliko je evidentirano doseljenih u međupopisnom periodu, ali ne znamo koliko je ukupni migracioni saldo, jer nemamo podatke o odseljenima. Podaci o migracionom saldu (dobijeni vitalno statističkim metodom) i popisni podaci o doseljenima iz inostranstva, iako nisu u potpunosti metodološki usaglašeni, mogu dati početnu informaciju o broju odseljenih (tabela 1). Primenom vitalno-statističkog metoda na način da odredimo razliku između procena za 2022. na bazi popisa 2022. i procena na bazi popisa 2011. možemo dobiti ukupni migracioni saldo po pojedinačnim godinama starosti. Razlika između migracionog salda u poslednjem međupopisnom periodu i doseljenih posle popisa 2011. godine je potencijalni broj odseljenih u periodu 2011-2022. Na osnovu međupopisnih procena broj odseljenih u

periodu 1. jan. 2011 - 1. jan. 2022. iznosi 262.836 (prosečno godišnje oko 24 hiljade). Prema popisu iz 2022. broj doseljenih je 155.867 (u periodu 30. sept. 2011 - 30. sept. 2022), što je najmanji mogući broj doseljenih (prosečno godišnje oko 14 hiljada). Broj doseljenih iz inostranstva na osnovu popisa predstavlja minimalan broj doseljenih u međupopisnom periodu, jer je isključen mortalitet, unutrašnje preseljenje, kao i potencijalno ponovno odseljenje iz zemlje.

Tabela 1: Procenjene migracije u periodu 2011 - 2022. godina

	Migracioni saldo	%	Doseljeni	%	Odseljeni	%
Ukupno	-106969	100,0	155867	100,0	262836	100,0
0-19	-25719	24,0	25945	16,7	51664	19,7
20-34	-67328	63,0	42600	27,3	109928	41,8
35-59	-51593	48,2	52018	33,4	103611	39,4
60-84	33156	-31,0	34035	21,8	879	0,3
85+	4515	-4,2	1269	0,8	-3246	-1,2

Izvor: Autorova izračunavanja.

Napomena: Procenjen je migracioni saldo i broj odseljenih, dok je broj doseljenih popisni podatak (Popis 2022).

Pozitivan migracioni saldo kod najstarije starosne grupe 85 ili više godina od 4,5 hiljade nije realan, naročito jer popis 2022. pokazuje broj doseljenih od svega 1,3 hiljade. Poslednji popis iz 2022. koristio je dodavanja iz tzv. administrativnih izvora kako bi poboljšao obuhvat stanovništva. Struktura dodatih iz administrativnih izvora može da otkrije da li loš obuhvat 2011. može da bude razlog potcenjivanja broja starih u baznoj godini (ukoliko su nesrazmerno veliki udeli starog stanovništva koje je inputirano) ili je to statistički neobuhvaćeno doseljenje inostranih penzionera. Takođe, ako prihvatimo da je dodavanje iz administrativnih izvora povećalo obuhvat 2022. može se izneti pretpostavka da je negativni migracioni saldo dobijen vitalno-statističkim metodom značajno potcenjen, odnosno da je emigracija dosta veća.

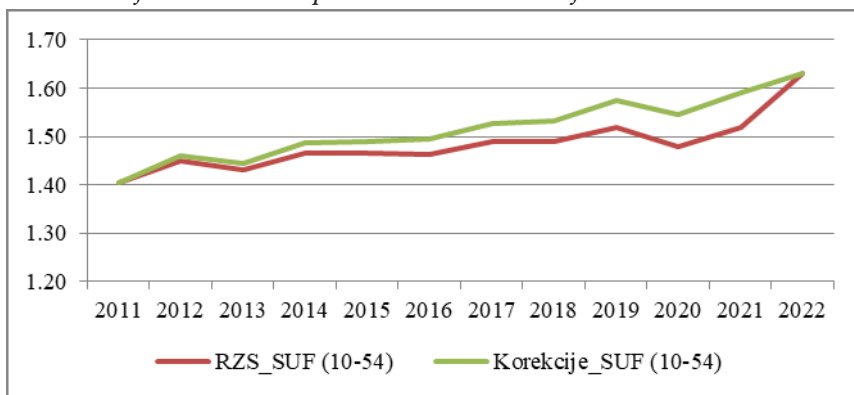
Na ovaj način dobijene vrednosti emigracije su pre svega u funkciji međupopisnih procena broja stanovnika po starosti i polu i mogu predstavljati samo polazne ili orjentacione vrednosti u daljoj proceni migracija.

Osnovni demografski pokazatelji u međupopisnom periodu

Korekcije procena broja stanovništva na godišnjem nivou u međupopisnom periodu 2011-2022. godina, mogu potencijalno da utiču na manje ili veće promene kod osnovnih demografskih pokazatelja u tom

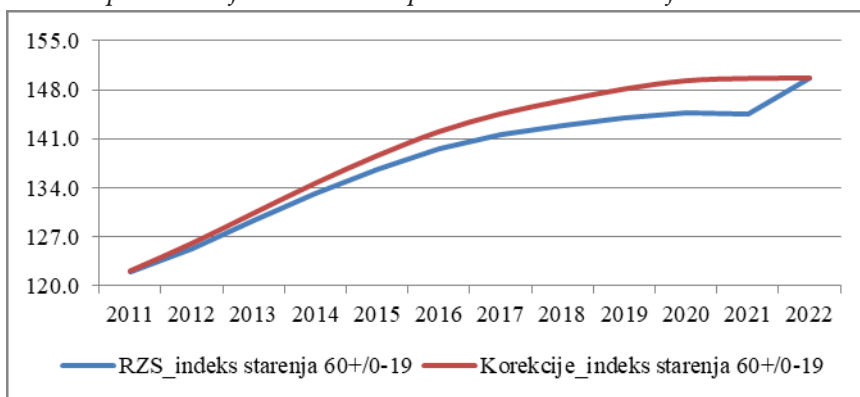
vremenskom intervalu. Tako je naročito očigledan prelaz 2021. na 2022. godinu, ukoliko posmatramo procene RZS-a, gde su najizraženije razlike u vrednostima pokazatelja zbog korišćenja procena zasnovanih na različitim popisima. U prilogu su date tabele međupopisne procene broja stanovnika po starosti i polu u Srbiji 2011-2022. godine, odnosno prosečne vrednosti za sredinu godine. Na osnovu datih podataka po potrebi je moguće revidirati veliki broj demografskih pokazatelja. Kao primer korekcije demografskih pokazatelja prikazane su vrednosti stope ukupnog fertiliteta (SUF) i indeksa starenja u periodu 2011-2022. (grafikon 2 i grafikon 3).

Grafikon 2: Razlike u vrednostima SUF-a izračunate na osnovu različitih procena broja stanovnika za period 2011-2022. u Srbiji

Izvor: Podaci RZS-a (RZS, 2023c) i autorova izračunavanja.

Grafikon 3: Razlike u vrednostima indeksa starenja izračunate na osnovu različitih procena broja stanovnika za period 2011-2022. u Srbiji

Izvor: Podaci RZS-a (RZS, 2023) i autorova izračunavanja.

Publikovani podaci su uglavnom niži od korigovanih što je i logično jer su postpopisne procene precenjivale broj stanovnika (zanemarene su migracije). Vrednosti među pokazateljima su naravno jednake u prvoj i poslednjoj godini uz jasna odstupanja unutar intervala, dok razlika kulminira u pretposlednjoj godini. Korigovane vrednosti pokazuju prirodni tok promena i potencijalno ne dovode u zabunu zbog velikog skoka u poslednjoj godini. Uopšteno može se izneti zaključak da na osnovu međupopisnih procena, imamo preciznije pokazatelje sa manjim godišnjim oscilacijama.

DISKUSIJA

Statistički zavodi nisu naučno-istraživačke organizacije, a publikovani podaci mogu imati određene nedostatke, nekada i ključne za naučnu analizu. Njihov prioritet je usaglašenost sa zvaničnom državnom politikom, kao i primena međunarodnih preporuka, a ne iz naučnog ugla insistiranje na metodološki korektnim podacima. Na istraživačima je tako da pažljivo koriste podatke statističkih zavoda uz razumevanje primenjene metodologije i da, po potrebi, dodatnim rešenjima dođu do najkvalitetnijih podataka za svoje istraživanje. Nije poželjno da se kao naučni argument koristi fraza „na osnovu zvanično objavljenih podataka“, posebno kada se obrazlažu određeni propusti i nelogičnosti u radu. Razumevanje različitih metodoloških rešenja u prikupljanju i obradi podataka o stanovništvu, predstavlja preduslov naučne analize i interpretacije.

Da li su međupopisne procene potrebne pored postpopisnih? Nesporno je da su međupopisne procene generalno tačnije jer su aproksimirane između dva datuma (dva popisa), dok postpopisne procene vremenom postaju sve manje precizne. Isto tako međupopisne procene daju preciznije pokazatelje ali omogućavaju i bolji uvid u obim unutrašnjih i spoljnih migracija. Kao nedostatke možemo navesti da su složenije za izračunavanje zbog potrebe da se usaglase podaci iz dva popisa i da se isključivo odnose na procenu vrednosti u prošlosti. Postpopisne procene su aktuelnije i njihova redovna izrada je neupitna zbog potrebe da se ima procena sadašnjeg stanja. Poseban argument koji se može čuti je da razlika između te dve procene u rezultatima nije velika i da suštinski neće promeniti demografske pokazatelje. Takođe, mnoge publikacije statističkih zavoda i naučni radovi su zasnovani na podacima postpopisnih procena, pa bi revidiranje bilo nemoguće. Kao kontra argument se ističe potreba za što preciznijim i kvalitetnijim podacima kako bi se stepen razumevanja demografskih karakteristika i trendova povećao. Smisao nauke je u stalnom preispitivanju postavljenih teorija i ukoliko postoji mogućnost da se dođe do preciznijih pokazatelja, makar i za minimalnu promenu, treba raditi korekcije, jer kod

dugih serija podataka i najmanje promene mogu uticati na kasnije trendove.

Na primeru Srbije ima puno smisla raditi procene broja stanovnika u međupopisnom periodu, naročito, jer postpopisne procene ne sadrže migracionu komponentu. Suviše su važne međunarodne migracije da ne budu deo procena broja stanovnika i demografskih pokazatelja. Kada ne postoje pouzdani podaci o spoljnim migracijama i kada se prilikom procena ne praktikuje hipoteza o migracionim kretanjima, već se ona jednostavno zanemaruje, međupopisne procene ostaju jedini način da se dođe do realnih podataka. Kontinuirano ažuriranje podataka je dobra praksa u mnogim statističkim zavodima, a istraživači informacijom o datumu preuzimanja i korišćenja podataka u analizi, sprečavaju potencijalne nedoumice oko korišćenja adekvatnih podataka.

ZAKLJUČAK

Metodološki usklađeni podaci omogućavaju preciznije demografske pokazatelje koji su od suštinskog značaja za dugoročno planiranje javnih politika. Tačni demografski podaci su ključni za identifikovanje potreba i prioriteta populacije. Kada su podaci usklađeni, olakšava se i međunarodno poređenje demografskih trendova i indikatora između različitih zemalja. Rad je imao za cilj da ukaže na važnost razumevanja značaja metodologije i metodoloških promena u demografskim istraživanjima. Razumevanje različitih metodoloških rešenja u prikupljanju i obradi podataka o stanovništvu, predstavlja preduslov za svaku naučnu analizu i interpretaciju. U radu su prikazana određena metodološka neslaganja kod podataka potrebnih za analizu kretanja stanovništva Srbije u 21. veku ali je osnovni fokus na predstavljanju i izradi međupopisnih procena broja stanovnika po starosti i polu za Srbiju u periodu 2011-2022. godina.

Rezultati su pokazali da ukoliko se koristi adekvatan metod za postpopisnu procenu broja stanovnika po starosti i polu (kohortno-komponentni metod), a nisu uključene migracije, na primeru Srbije, treba očekivati da se precenjuje mlado i radno aktivno stanovništvo, a potcenjuje broj starih. Značajno precenjivanje broja starih 85 ili više godina u zvaničnim procenama je posledica primene neodgovarajućeg metoda za procenu broja stanovnika po starosti i polu. Korekcije demografskih pokazatelja (SUF i indeks starenja), koje su u radu date kao primer, pokazuju prirodniji tok promena i potencijalno ne dovode u zabunu zbog velikog skoka vrednosti u poslednjoj godini koja je prethodila poslednjem popisu.

Međupopisna analiza podataka može dati i procenu migracionog salda u međupopisnom periodu, kao i pretpostavku o broju odseljenih. Rezultati u radu pokazuju da broj odseljenih iz Srbije u periodu 2011-2022. iznosi 262.836 (prosečno godišnje oko 24 hiljade). Prema popisu iz 2022. broj

doseljenih je 155.867, što je najmanji mogući broj doseljenih (prosečno godišnje oko 14 hiljada). Ako prihvatimo da je dodavanje iz administrativnih izvora povećalo obuhvat 2022. može se izneti pretpostavka da je negativni migracioni saldo dobijen vitalno-statističkim metodom značajno potcenjen.

Zahvalnica: Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2024. godinu koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija.

Prilog

Tabela A: Međupopisne procene (sredina godine) muškog stanovništva na bazi rezultata popisa stanovništva 2011. i 2022. godine

God./ starost	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Total	3520589	3497884	3475670	3453804	3431468	3408857	3386099	3363065	3340163	3311818	3273591
0	33858	34087	33952	33828	33970	33529	33168	33023	32910	32174	31575
1-4	137742	136948	136635	135870	135390	135602	135149	134478	133771	132805	131551
5-9	182738	179825	176706	174046	171727	169768	168936	168217	167067	166462	165957
10-14	181847	180005	179994	181003	181874	180862	177892	174714	172009	169642	167626
15-19	210112	204818	198374	191161	183748	178364	176258	175983	176712	177318	176049
20-24	228175	223145	217473	213172	210089	206119	200799	194326	187086	179632	174196
25-29	247108	243336	238929	232599	225910	220755	215176	208944	204100	200459	195888
30-34	253516	249806	246932	244780	241827	237825	233787	229125	222531	215559	210092
35-39	248547	250420	251432	251028	249407	246483	243314	240969	239332	236843	233253
40-44	235332	235128	235844	237447	239688	242336	244547	245875	245763	244401	241618
45-49	240607	236053	232715	230901	229547	228599	228741	229806	231674	234000	236523
50-54	257797	252504	248194	242847	237225	232098	228250	225453	224177	223214	222313
55-59	290122	283282	271671	260715	251416	245012	240552	236942	232330	227206	222151
60-64	247088	256850	264400	268844	269674	268404	262649	252636	243064	234620	228233
65-69	155623	161268	173397	188730	207368	222073	230897	237940	242350	242770	240075
70-74	155715	151776	147097	142178	135665	132499	137656	148007	160862	175403	184708
75-79	122190	121623	120560	118996	117679	116339	113637	109960	105921	100176	95824
80-84	66201	68724	70899	72821	74225	75085	75589	75646	75435	74767	72297
85+	26272	28286	30466	32839	35039	37105	39100	41021	43069	44366	43665

Izvor: Autorova izračunavanja.

Tabela B: Međupopisne procene (sredina godine) ženskog stanovništva na bazi rezultata popisa stanovništva 2011. i 2022. godine

God./starost	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Total	3709849	3686590	3664135	3641510	3617718	3593545	3569114	3544169	3519978	3492489	3456192
0	31892	32076	32154	31851	31740	31290	31243	30980	30808	30367	29824
1-4	129393	128475	128310	128085	127611	127526	126810	125955	125139	124267	123404
5-9	172908	170241	167092	164341	162038	159875	158951	158675	157963	157200	156480
10-14	171528	169952	169873	170897	171981	171239	168489	165258	162426	160044	157804
15-19	198201	192749	186794	180120	173349	168781	167018	166744	167566	168435	167483
20-24	217582	213032	207859	203526	200095	195816	190453	184581	177985	171289	166780
25-29	237922	234151	229727	223585	217275	212462	207449	201818	197026	193125	188361
30-34	245401	241889	239300	237511	234835	230868	226772	222024	215564	208940	203801
35-39	245699	246843	246689	245632	243655	240560	237466	235312	233971	231733	228168
40-44	237413	236493	236479	237098	238806	241177	242513	242550	241689	239906	236992
45-49	247865	242854	239313	237118	234885	232743	232034	232215	233026	234918	237358
50-54	269213	264209	260057	254827	248843	242898	238252	235094	233308	231433	229499
55-59	306729	300524	288970	277818	268654	262684	258157	254376	249574	243973	238227
60-64	275649	285747	293194	297234	297401	296002	290293	279516	269194	260537	254442
65-69	186642	192404	205921	223272	244678	261561	271300	278489	282454	282559	280320
70-74	202315	196413	189128	181782	173023	168381	173792	186058	201746	220373	233303
75-79	175129	173888	172093	169551	167037	164417	159934	153988	147793	139989	134679
80-84	107068	109829	113073	115765	116982	117499	117870	117597	116892	115582	112029
85+	51300	54821	58109	61498	64828	67766	70320	72938	75853	77819	77238

Izvor: Autorova izračunavanja.

LITERATURA I IZVORI PODATAKA

- Arandarenko, M. (2022). Migracije, kvalifikacije i tržište rada. U: Vuković, D. (Ur.). *Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022 – Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene*. UNDP Srbija. <https://hdr.undp.org/rs/wp-content/uploads/2023/05/Poglavlje4-Migracije-kvalifikacije-i-trziste-rada-e1.pdf>
- Breznik, D., Todorović, G., M. Lalović (1975). *Metodi demografske analize migracije*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.
- CDI-IDN (1971). *Višejezički demografski rečnik*. Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.

- Marinković, I. (2023). Nov popis, nova rešenja, stari problemi – Osvrt na nova metodološka rešenja Popisa 2022. i njegovu uporedivost sa prethodnim popisima stanovništva. *Stanovništvo*, 61(1), 109–114. <https://doi.org/10.59954/stnv.521>
- Penev, G., & Marinković, I. (2012). Prvi rezultati popisa stanovništva 2011. i njihova uporedivost s podacima prethodna dva popisa. *Demografija*, 9, 45–67.
- Preston, S. H., Heuveline, P., & Guillot, M. (2001). *Demography: Measuring and Modeling Population Processes*. Oxford: Blackwell Publishers.
- RZS (2012). Starost i pol. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine*. Republički zavod za statistiku Republike Srbije. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20124002.pdf>
- RZS (2017). Demografska statistika 2016. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2022). Demografska statistika 2021. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2023a). Demografska statistika 2022. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2023b). Starost i pol. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine*. Republički zavod za statistiku Republike Srbije. <https://www.stat.gov.rs/publikacije/publication/?p=15204>
- RZS (2023c). Podaci o rođenima i umrlima 2002-2022. u Republici Srbiji na mesečnom nivou, dobijeni na službeni zahtev. Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije.
- Siegel, J. S., & Swanson, D. A. (2004). *The Methods and Materials of Demography*. New York: Elsevier Academic Press.
- Stanković, V. (2006). Opšte i metodološke informacije o Popisu, U: Penev G. (Ur.), *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine*, Beograd: RZS – CDI IDN – DDS.
- U.S. Census Bureau. (2021). Intercensal population estimates. <https://www.census.gov/data/tables/time-series/demo/popest/intercensal-2000-2010-state.html>
- UN (2024). World Population Prospects 2024: Methodology of the United Nations population estimates and projections. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2024_Methodology_Advance_Unedited.pdf

INTERCENSAL POPULATION ESTIMATES IN SERBIA 2011-2022 Are they necessary?

Ivan MARINKOVIĆ

SUMMARY

The paper aims to highlight the significance of understanding methodology and methodological changes in demographic research. A solid grasp of various methodological approaches to data collection and processing is crucial for any scientific analysis and interpretation of population trends. The paper examines certain methodological discrepancies in the data used for analyzing demographic trends in Serbia during the 21st century. However, its main focus is the creation and presentation of population intercensal estimates by age and sex for Serbia between 2011 and 2022.

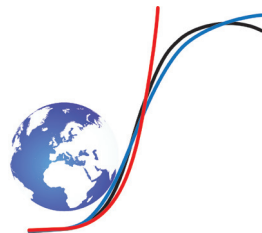
The findings suggest that if an appropriate method for postcensal estimates by age and gender is used (such as the cohort component method), without accounting for migration, there is a tendency to overestimate the young and working-age population, while underestimating the elderly population. Specifically, the significant overestimation of individuals aged 85 and older in official estimates is due to the application of an unsuitable estimation method. The adjustments of demographic indicators (such as the Total Fertility Rate and Aging Index), provided as examples in the paper, present a more realistic trajectory of changes and help avoid confusion caused by sharp value jumps just before the census.

The analysis of intercensal estimates data can also offer insights into migration balances during the intercensal period and provide an estimation of the number of emigrants. The paper's results show that Serbia experienced an emigration of 262,836 people between 2011 and 2022, averaging around 24,000 per year. According to the 2022 census, the number of immigrants was 155,867, representing the lowest possible figure (an average of about 14,000 annually). If we assume that administrative data expanded the census coverage in 2022, it can be inferred that the negative net migration, as estimated using vital statistics, is significantly underestimated.

Key words: Postcensal Estimates, Intercensal Estimates, Net Migration, Cohort-Component Method, 2011-2022 Serbia.

Beleške o autorima

Notes on the Authors

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

BELEŠKE O AUTORIMA

dr Marija ANĐELKOVIĆ, Republički zavod za statistiku, Beograd, e-mail: marija.andjelkovic@stat.gov.rs

msr Dragana PAUNOVIĆ RADULOVIĆ, Republički zavod za statistiku, Beograd, e-mail: dragana.paunovic-radulovic@stat.gov.rs

dr Nikola JOCIĆ, docent, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd, e-mail: nikola.jocic@gef.bg.ac.rs

dr Aljoša BUDOVIĆ, docent, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd, e-mail: aljosa.budovic@gef.bg.ac.rs

dr Ivan RATKAJ, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd, e-mail: ivan.ratkaj@gef.bg.ac.rs

msr Danica ĐURKIN, istraživač saradnik, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd, e-mail : danica.djurkin@gef.bg.ac.rs

dr Teodora NIKOLIĆ, asistent sa doktoratom, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd, e-mail : teodora.nikolic@gef.bg.ac.rs

dr Ivan MARINKOVIĆ, viši nučni saradnik, Institut društvenih nauka – Centar za demografska istraživanja, Beograd, e-mail: imarinkovic.pa@gmail.com

NOTES ON THE AUTHORS

Marija ANĐELKOVIĆ, Ph.D., Statistical Office of Serbia, Belgrade, Serbia, e-mail: marija.andjelkovic@stat.gov.rs

Dragana PAUNOVIĆ RADULOVIĆ, M.Sc., Statistical Office of Serbia, Belgrade, Serbia, e-mail: dragana.paunovic-radulovic@stat.gov.rs

Nikola JOCIĆ, Ph.D., Assistant Professor, University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: nikola.jocic@gef.bg.ac.rs

Aljoša BUDOVIĆ, Ph.D., Assistant Professor, University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: aljosa.budovic@gef.bg.ac.rs

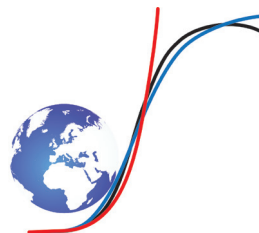
Ivan RATKAJ, Ph.D., Full Professor, University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: ivan.ratkaj@gef.bg.ac.rs

Danica ĐURKIN, M.Sc., Research Assistant, University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: danica.djurkin@gef.bg.ac.rs

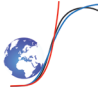
Teodora NIKOLIĆ, Ph.D., Teaching Assistant, University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: teodora.nikolic@gef.bg.ac.rs

Ivan MARINKOVIĆ, Ph.D., Senior Research Associate, Institute of Social Sciences – Centre for Demographic Research, Kraljice Natalije 45, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: imarinkovic.pa@gmail.com

Politika časopisa
Journal Policy

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

UREĐIVAČKA POLITIKA ČASOPISA DEMOGRAFIJA

Časopis *Demografija* izlazi jednom godišnje u režimu otvorenog pristupa. U časopisu *Demografija* objavljuju se prvenstveno naučni radovi (originalni naučni radovi, pregledni radovi, kratka ili prethodna saopštenja i naučne polemike) iz najšire definisane oblasti demografije, ostalih društvenih i humanističkih nauka i disciplina koje u svom predmetu sadrže istraživanja stanovništva, kao i interdisciplinarni radovi.

Časopis takođe objavljuje i druge priloge od naučnog interesa kao što su prikazi, recenzije knjiga, bibliografije, beleške sa naučnih skupova i slično.

Mogu se objavljivati i specijalni brojevi časopisa sa posebnom tematikom i gostujućim urednikom, kao i tekstovi napisani po pozivu koji su posvećeni izabranoj temi broja. Radovi se objavljuju na srpskom i engleskom jeziku, a po posebnoj odluci uredništva i na drugim jezicima.

Otvoreni pristup i autorska prava

Časopis *Demografija* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa sajta časopisa (<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>) i koristiti u skladu sa odredbama licence *Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodna* (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>).

Časopis *Demografija* omogućava autorima da deponuju, kako prihvaćenu recenziranu verziju rukopisa, tako i finalnu objavljenu verziju rada u PDF formatu, u institucionalni repozitorijum nekomercijalne baze podataka, da pomenute verzije objave na ličnim veb stranicama, ili na sajtu institucije u kojoj su zaposleni, u bilo koje vreme nakon objavljivanja u časopisu. Pri tome se mora navesti izdavač kao nosilac autorskih prava, kao i izvor rukopisa.

Ako uredništvo *Demografije* prihvati rukopis za objavljivanje, autori automatski prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen, autori zadržavaju sva prava.

O recenziranju

Prispele rukopise glavni urednik najpre upućuje na predrecenziju uredništvu, koje utvrđuje da li je tekst u skladu sa politikom časopisa. Prispele radove, odobrene od strane uredništva, glavni urednik šalje dvojici stručnjaka za naučnu oblast kojom se određeni rad bavi, a uz rad dostavlja i recenzentski obrazac. Recenzentski obrazac sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju na aspekte koje treba sagledati kako bi se donela odluka o objavljivanju rukopisa. U završnom delu obrasca recenzenti navode svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša, a dati komentari šalju se autorima, bez navođenja imena recenzenata, radi unošenja potrebnih ispravki. Autor odlučuje da li će postupiti po uputstvima recenzenata i o tome obaveštava uredništvo.

Ako su odluke recenzenata suprotstavljene, glavni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata. Konačan izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog urednika. Recenzija i objavljivanje radova su besplatni.

Obaveze urednika

Glavni urednik časopisa *Demografija* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Urednik se prilikom donošenja odluke rukovodi uređivačkom politikom, vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Urednik ne sme imati bilo kakav sukob interesa u vezi sa podnesenim rukopisom. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje uredništvo.

Identitet autora i recenzenata je nepoznat drugoj strani, a urednik je dužan da tu anonimnost garantuje. Urednik ne sme da koristi neobjavljen materijal iz podnesenih rukopisa za druga istraživanja bez pisane dozvole autora.

Obaveze autora

Autori se pozivaju da dostave rukopise koji predstavljaju njihov originalni doprinos, koji nisu već objavljeni u celini ili delimično (osim u formi apstrakta na nekom skupu, ili kao deo nekog objavljenog predavanja, preglednog rada ili teze), i nisu u proceduri za objavljivanje kod drugog izdavača.

Autori su saglasni da rukopis nakon objavljivanja u časopisu *Demografija* neće biti ponovo objavljen kod drugog izdavača, u okviru neke druge publikacije, ili na drugom jeziku u obliku prevoda, a bez prethodne saglasnosti vlasnika autorskih prava.

Autori moraju voditi računa da ne povrede prava trećih lica jer izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete.

Autori su odgovorni za sadržaj podnesenih rukopisa, validnost rezultata i objavljivanje podataka od svih strana koje su uključene u istraživanje, uključujući i institucije u kojima su sprovedena istraživanja.

Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni treba da pribave saglasnost nosilaca autorskih prava koju će dostaviti uredništvu prilikom podnošenja rada. U suprotnom, uredništvo će dostavljeni materijal smatrati originalnim delom autora.

Kao autori rada potpisuju se samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno, sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navode se kao autori.

Autori se pozivaju na promociju najviših etičkih standarda koji se odnose na naučno-istraživački rad. U tom smislu, uredništvo *Demografije* očekuje da podneseni rukopisi ne sadrže neosnovane ili nezakonite tvrdnje, kao i da ne krše prava drugih.

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, u najkraćem roku će obavestiti urednika ili izdavača, i ponuditi saradnju kako bi se rad ispravio ili povukao.

O plagiranju

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza, kao i njihovo predstavljanje kao svojih predstavlja grubo kršenje naučne etike.

Plagijat obuhvata sledeće:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje, kao i smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora, bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanja kopiranih fragmenata;
- kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje;
- plagiranje sopstvenog rada (autoplajijat).

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće bezuslovno odbijeni. Ako se ustanovi da je rad koji je već objavljen u časopisu *Demografija* plagijat rad će biti opozvan, a saradnja sa autorima plagijata biće trajno prekinuta.

Uputstvo za slanje rukopisa

Rukopisi se šalju isključivo elektronskom poštom na adrese uredništva:

demography.editor@gef.bg.ac.rs i demography.editor@gmail.com

Način formatiranja, kategorije i obim rukopisa

Autori su dužni da se pridržavaju uputstva za pripremu radova. *Rukopisi u kojima ova uputstva nisu poštovana biće odbijeni bez recenzije.*

Za pisanje teksta treba koristiti MS Word. Rukopise treba slati u .doc ili .docx formatu.

Rukopisi se šalju u A4 formatu, font Times New Roman (11pt) sa proredom 1,0 i sve margine treba da budu 2,5 cm. Fusnote su u fontu Times New Roman (10pt), sa proredom 1,0.

Tip naslova, poglavlja i potpoglavlja, kao i drugo van gore navedenih podataka, *autori ne treba sami da formatiraju*, već to čini uredništvo u skladu sa svojim načinom formatiranja.

Upućivanje na broj projekta i njegove finansijere (ukoliko je prilog napisan u okviru naučnog projekta) i slične komentare autori mogu navesti.

Pasuse treba uvlačiti, a ne razdvajati praznom linijom. Znaci navoda koriste se za citate unutar teksta, a apostrofi za citat u okviru citata.

Maksimalan obim rukopisa po broju slovnih mesta po kategorijama priloga iznosi:

- za originalni naučni rad do 35.000 slovnih mesta bez razmaka;

- za pregledni članak do 50.000 slovnih mesta bez razmaka;
- za ostale priloge (prethodna saopštenja, naučne polemike, prikaze i dr.) do 15.000 slovnih mesta bez razmaka;

U izuzetnim slučajevima, uredništvo može odobriti i duže radove.

Podneti dokument na prvoj strani treba da sadrži sledeće elemente: *naslov rada, puno ime i prezime autora, akademski naziv, naučno-istraživačko zvanje, odnosno funkciju, naziv i adresu ustanove u kojoj je autor zaposlen ili drugu odgovarajuću adresu, grad i državu, email adresu i broj telefona*. Kada rad ima više od jednog autora, treba naglasiti ime autora ovlašćenog za korespondenciju.

Članak treba da bude strukturiran na sledeći način: *naslov, sažetak, ključne reči, tekst (uvod, metodi, rezultati, diskusija i zaključak), spisak referenci i rezime*.

Naslov treba da bude potpuno jasan, ne duži od 15 reči.

Sažetak ne treba da bude duži od 250 reči i treba da sadrži kratak pregled metoda i najvažnije rezultate rada. U sažetku ne treba navoditi reference.

Ključne reči se navode u posebnom redu ispod sažetka i moraju biti relevantne za temu i sadržaj rada. Navesti pet ključnih reči.

Tekst članka bi trebalo da ima sledeću strukturu: *uvod, metodi, rezultati, diskusija i zaključak* (ne nužno pod ovim nazivima). U zavisnosti od sadržaja i kategorije članka, moguće je izostaviti neke od odeljaka. Na primer, kod preglednog članka, moguće je izostaviti odeljke o metodima i rezultatima, dok naučna kritika ili polemika može uključiti samo odeljke o motivima rada, konkretnim istraživačkim problemima i diskusiju.

- *Uvod* opisuje istraživački problem, sumira relevantna prethodna istraživanja i vodi čitaoca ka glavnom istraživačkom pitanju članka, jasno formuliše predmet i cilj istraživanja, kao i postojeće nalaze i teorije koje prikazano istraživanje testira ili pokušava da nadogradi;
- *Metode* treba da pokažu kojim metodološkim postupcima se postiže cilj rada uz jasan opis empirijskog plana istraživanja, izvora podataka, polazne hipoteze, kao i prostornog i vremenskog obuhvata istraživanja;
- *Rezultati* rada predstavljaju kvantitativni deo istraživanja, a statističke analize treba da budu jasno izložene uz narativno objašnjenje nalaza;
- *Diskusija* sadrži kvalitativnu interpretaciju dobijenih rezultata koja treba da bude u kontekstu teorijsko - metodoloških pristupa i nalaza prikazanih u uvodu. Diskusija jasno opisuje koja su od ranijih istraživanja podržana, osporena ili unapređena nalazima koji su prikazani u radu. U ovom odeljku treba izbegavati preterano citiranje i dugačke reinterpretacije literature, i usmeriti se pre svega na zaključke koji su izvedeni na osnovu sopstvenih nalaza.

- Izuzetno, odeljci o rezultatima i diskusiji mogu se kombinovati u jednom zajedničkom pod nazivom *Rezultati i diskusija*;
- *Zaključak* bi trebalo da pruži opšti, kratak i prikladan rezime predstavljenih nalaza. Zaključak ne sme da bude sačinjen od ponavljanja delova sažetka. Diskusija zajedno sa zaključkom može obuhvatiti i do 30% članka, ali u svakom slučaju ova dva odeljka zajedno ne bi trebalo da budu kraća od uvoda.

Rezime treba da bude napisan u skladu sa strukturom rada (2.000-3.000 znakova bez razmaka) i treba da se nalazi nakon spiska referenci. U posebnom redu ispod rezimea, treba navesti ključne reči.

Autori koji šalju priloge na srpskom jeziku moraju poslati naslov rada, sažetak, ključne reči i rezime i na engleskom jeziku.

Kada su u pitanju prikazi, recenzije knjiga, bibliografije, beleške sa naučnih skupova i slični tekstovi, za njihovo opremanje nema posebnih zahteva, osim onih tehničke prirode, koji važe za sve ostale radove.

Tabele, grafikoni, sheme, slike i ilustracije treba da budu precizno naslovljeni i numerisani, sa pratećim objašnjenjem. Slike, fotografije, crteži i druge ilustracije treba da budu dobrog kvaliteta. Svi grafički prilozi se moraju dostaviti u elektronskom obliku, i to za crteže u rezoluciji ne manjoj od 600 dpi, a fotografije u minimalnoj rezoluciji od 300 dpi. Ako rad sadrži grafičke priloge, isti se dostavljaju kao posebni dokumenti, u formatu *tif*, *pdf*, *jpg* ili *jpeg*. Uredništvo zadržava pravo odluke u pogledu fleksibilnosti ovih zahteva u određenim slučajevima, kao i pravo preloma i opreme teksta i ilustracija u skladu sa formatom časopisa.

Prilozi se ne vraćaju autorima.

Način obaveznog citiranja

Citiranje unutar teksta podrazumeva navođenje prezimena autora i godine objavljivanja odgovarajuće bibliografske jedinice, i to na sledeći način:

- Direktan citat: Obermeyer(1997);
- Indirektan citat: (Petitt, 2013);
- U slučaju dva autora: (Coale & Watkins, 1986);
- U slučaju više od tri autora: (Cordell et al., 2011);
- U slučaju citiranja dva ili više radova istog autora: (Coleman, 2005; 2012);
- Ako se navodi više bibliografskih jedinica istog autora iste godine izdanja, one se dodatno označavaju malim početnim slovima abecede: (Rosental, 2006a; 2006b);
- Ako se navodi više bibliografskih jedinica različitih autora: (Crimmins, 1993; Greenhalgh, 1996; Kretzer & Ariel, 2002);
- Preuzimanje dela teksta: "Censuses are, after all, generally viewed as matters of bureaucratic routine, somewhat unpleasant necessities of the modern age, a kind of national accounting." (Kretzer & Ariel, 2002, 31);

- Kada se citira reizdana ili prevedena knjiga, u tekstu treba navesti oba datuma - i originalnog izdanja, i reizdanja ili prevoda: (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995/1997).

Mrežni izvori podataka obično se citiraju u tekstu isto kao i druge reference, a u spisku literature *dodaje se njihova internet strana, kao i datum pristupa*.

Fusnote (napomene) pri dnu strane treba da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjenja, naznake o korišćenim izvorima (poput naučne građe, veb stranica, priručnika i sl.), ali ne mogu biti zamena za citiranu literaturu. Citiranje nekog autora u fusnoti jednako je načinu citiranja u tekstu.

Spisak literature

Reference se navode na jeziku i pismu na kom su objavljene. *Spisak referenci treba da sadrži samo radove koji su citirani u tekstu*. Navedene jedinice treba da budu poređane po abecednom redu prezimena autora, bez numeracije, i da uključuju imena svih autora bez obzira na njihov broj. U slučaju navođenja više radova istog autora, najpre se navodi najranije objavljeno delo.

Primeri za navođenje različitih vrsta radova:

Knjige, monografije:

- Jedan autor:

Petit, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies - Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht: Springer.

- Dva autora:

Coale, A. J. & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Bez autora, samo urednik:

Kretzer, D. & Fricke, T. (Eds.). (1997). *Anthropological demography. Toward a new synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Izdanje u više tomova:

Wiener, P. (Ed.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Vols. 1-4). New York, NY: Scribner's.

- Prevedena knjiga:

Poutignat, P. & Streiff-Fenart, J. (1997). *Teorije o etnicitetu (Théories de l'ethnicité, A. Mimica, Prev.)*. Beograd: Biblioteka XX vek. (Originalni rad je objavljen 1995).

- Korporativni autor ili autor kao izdavač:

Republički zavod za statistiku Srbije (2012). *Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji, 1960-2010*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.

- Elektronska knjiga (otvoreni pristup):

Hartmann, M. (2009). *Demographic Methods for the Statistical Office*. Preuzeto sa http://www.scb.se/statistik/_publikationer/ov9999_2009a01_br_x103br0902.pdf

- Elektronska knjiga (koja se naručuje/naplaćuje):

Swanson, A. D. (Ed.). (2017). *The Frontiers of Applied Demography*. Dostupno na <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-43329-5>

Poglavlje u monografiji, uređenoj knjizi ili članak u zborniku radova:

Coleman, D. (2012). The Changing Face of Europe. In: Goldstone, A. J., Kaufmann, P. E. & Duffy Toft, M. (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (pp.176–193). New York: Oxford University Press.

Blum, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In Kertzer, I. D. & Arel, D. (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121–147). Cambridge: Cambridge University Press.

Članci iz časopisa:

- Članak u štampanom izdanju:

Obermeyer, C. M. (1997). Qualitative methods: A key to a better understanding of demographic behavior? *Population and Development Review*, 24(4), 813-818.

- Članak iz mrežnog izvora sa DOI brojem:

Hertrich, V. & Lardoux, S. (2014). Âge à l'entrée en union des femmes en Afrique. Les données des enquêtes et des recensements sont-elles comparables?. *Population*, 69(3), 357-389. DOI:10.3917/popu.1403.0399.

- Članak iz mrežnog izvora bez DOI broja:

Brée, S., Eggerickx, T., Sanderson, J.P. & Costa, R. (2016). *Comparison of Retrospective Fertility Data from Censuses in Belgium and Family Surveys in France*, 71(1), 83-115. Preuzeto sa http://www.cairn-int.info/abstract-E_POPU_1601_0085--comparison-of-retrospective-fertility.htm

Prikazi:

Hodgson, D. (2011). (Prikaz knjige *Shall the Religious Inherit the Earth? Demography and Politics in the Twenty-First Century* autora Kaufmann, E.). *Population and Development Review*, 37(4), 793–795.

Istraživački izveštaji, radni dokumenti:

Lesthaeghe, R. J. & Neidert, L. (2006). "The 'Second Demographic Transition' in the U.S.: Spatial Patterns and Correlates" (Istraživački izveštaj u Population Studies Center Research Report No. 06-592). Preuzeto sa <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr06-592.pdf>

Renne, E. (1994). *An anthropological approach to fertility change* (Radni dokument u Demography, br. 48). Canberra: The Australian National University.

Disertacija:

- Štampana/Neobjavljena:

Prezime, A. A. (Godina). Naziv disertacije. (Neobjavljena doktorska disertacija). Ime institucije, Mesto.

- Objavljena/Iz mrežne baze podataka:

Prezime, A. A. (Godina). Naziv disertacije. (Doktorska disertacija). Preuzeto sa Ime baze. (broj članske karte ili narudžbine)

Rad citiran u sekundarnom izvoru:

U spisku literature se navodi izvor gde je originalni rad pomenut, dok se u tekstu navodi naziv originalnog rada, i daje referenca za sekundarni izvor.

Primer:

Ako je rad Seidenberga i McClellanda citiran u radu Coltheart et al., a autor nije imao uvid u originalni rad, u spisku literature se navodi:

Coltheart, M., Curtis, B., Atkins, P., & Haller, M. (1993). Models of reading aloud: Dual-route and parallel-distributed-processing approaches. *Psychological Review*, 100, 589-608

dok se u tekstu rad u sekundarnom izvoru navodi na sledeći način:

U studiji Seidenberga i McClellanda (kao što je citirano u Coltheart et al, 1993), ...

Članak u dnevnoj ili periodičnoj štampi:

- Štampano izdanje:

Jordan, M. (2017, June 19). Welcome for Migrants Reveals a Farm Town Rift. *The New York Times*, pp. A13

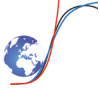
-Internet izdanje:

Linden, E. (2017, June 15). Remember the Population Bomb? It's Still Ticking. *The New York Times*. Preuzeto sa https://www.nytimes.com/2017/06/15/opinion/sunday/remember-the-population-bomb-its-still-topics®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=1&pgtype=collection&r=0

Navođenje jedinica iz mrežne baze podataka:

Republički zavod za statistiku Srbije (2017). Broj stanovnika, broj živorođenih i umrlih, po oblastima, 2010. (Baza podataka). Preuzeto sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (datum pristupa)

Uredništvo *Demografije*

JOURNAL POLICY

The journal *Demografija* is an annual Open Access journal. The journal *Demografija* primarily publishes scientific articles in wide range relating to demography, and other social sciences and humanities dealing with population research, as well as in interdisciplinary frameworks.

The journal also publishes reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings, etc.

Demografija may also publish special thematic issues edited by a guest editor, as well as invited papers on a featured topic.

The articles may be submitted in Serbian or English, and the Editorial Board may also decide to publish some of them in other languages.

Open Access and Copyright

The journal *Demografija* is an Open Access Journal. The papers published in *Demografija* can be downloaded free (<http://demografija.gef.bg.ac.rs/?lang=en>) of charge and used under the *Creative Commons–Attribution–Non Commercial–Non Derivatives 4.0 International license* (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>).

The journal *Demografija* allows authors to deposit both the accepted (peer reviewed, Author's

Post-print version, and the final, Publisher's version/PDF) in an institutional repository and noncommercial repositories, or to publish it on Author's personal website and/ or departmental at any time after publication. The publisher, as the copyright holder, and the source must be acknowledged.

Once the manuscript is accepted for publication, author(s) agree to transfer the copyright to the Publisher automatically. If the submitted manuscript is not accepted for publication by the journal, all rights shall be retained by the author(s).

Peer Review

The submitted papers are subject to pre-evaluation by the Editorial Board. The purpose of pre-evaluation is to determine whether a manuscript complies with the journal policy. The Editor-in-Chief sends manuscripts approved by the Editorial Board to two experts in relevant fields. Each manuscript is accompanied with a reviewers' evaluation form, which contains questions meant to help referees cover all aspects that should be taken into consideration in order to decide the fate of a submission. In the final section of the evaluation form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript; these are sent to authors, without the names of the reviewer, and the authors are required to make necessary corrections. The author decides about accepting the reviewers' suggestions and informs the Editorial Board about decision.

If the decisions of the two reviewers are not the same (accept/reject), the Editor-in-Chief may assign additional reviewers. The choice of reviewers is at the discretion of the Editor-in-Chief. The peer review and publishing procedures are free of charge.

Editorial Responsibilities

The Editor-in-Chief decides which manuscripts submitted to *Demografija* will be published. The editor is guided by the journal policy and constrained by legal requirements in force regarding libel, copyright infringement and plagiarism.

The Editor-in-Chief must hold no conflict of interest with regard to the manuscripts for publication. If there is such a conflict of interest in relation to handling of a submission, the selection of reviewers and all decisions on the manuscript shall be made by the Editorial Board.

As the journal uses double-blind peer review, the Editor-in-Chief shall ensure that reviewers remain anonymous to authors and vice versa.

Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in other research without the express written consent of the author.

Authors' Responsibilities

Authors are required to submit their original manuscripts, that have not been published before (except as a conference abstract, a part of a published lecture, a review article or a PhD thesis), and is not under consideration for publication elsewhere.

Authors also warrant that the manuscript is not and will not be published elsewhere (after the publication in *Demografija*) in any other language without the consent of the copyright holder(s).

Authors warrant that the rights of third parties will not be violated, and that the publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions, the validity of the presented results and must make sure that they have permission from all involved parties (coauthors, or the responsible authorities at the institution where the work was carried out to make the data public).

Authors wishing to include figures or text passages that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s) and to include evidence that such permission has been granted when submitting their papers. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authors must make sure that only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

Authors are required to promote the ethical standards that apply to research. Authors affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in own published work, it is the author's obligation to promptly notify the Editor-in-Chief or publisher and cooperate with them to retract or correct the paper.

About Plagiarism

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics.

Plagiarism includes the following:

- Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment;
- Copying figures or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder;
- Plagiarizing one's own work (self-plagiarism).

Any paper which shows obvious signs of plagiarism will be rejected. In case plagiarism is discovered in a paper that has already been published by the journal *Demografija*, the paper will be retracted, and journal will permanently suspend the cooperation with authors who plagiarized somebody else's work.

Submission Instructions

Manuscripts should be submitted by email (as MS Word documents) to the Editorial Board:

demography.editor@gef.bg.ac.rs and demography.editor@gmail.com

Formatting, categories of papers and manuscript length

Authors must follow the submission instructions strictly. *The manuscripts that do not comply with instructions will be rejected without review.*

Manuscript should be written using MS Word and submitted as .doc or .docx files. The paper format should be A4, font Times New Roman (11pt), line spacing 1.0 and all margins should be set at 2,5 cm. Footnotes should be typed using Times New Roman (10pt), line spacing 1.0.

Please do not apply any special formatting to titles, chapters, subchapters, or any other structural elements. The formatting will be done by the Editorial Office in accordance with the journal's page layout.

If appropriate, authors should specify the project code and funders (if the manuscript is a result of a research project) and similar comments.

Paragraphs should be indented and not separated with blank lines. Double quotation marks should be used to mark quotes in the text, and single quotation marks to mark quotes within quotes.

The following text length limits:

- up to 35.000 characters without spaces (original research papers);
- up to 50.000 characters without spaces (review articles);
- up to 15.000 characters without spaces (preliminary reports, critical reviews and discussions, reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings etc.).

In specific cases, the Editorial Board could accept longer papers.

The cover page of a manuscript should contain the following information: the title, authors' full names (first name, middle name initials (if applicable), family names), affiliations (including address, city and country), and emails. In case of more than one author, the name of the corresponding author should be highlighted.

The structure of the manuscript may include chapters and subchapters. Apart from the cover page, a manuscript should be divided into the following ordered sections: *title, abstract, keywords, the text of the manuscript (introduction, methodology, results, discussion, and conclusion), list of references and summary.*

Title should be clear, up to 15 words.

Abstract should not exceed 250 words.

Keywords are listed in a separate line at the end of the abstract. There should be five keywords provided.

The text of the manuscript should have the following structure - *Introduction, Methods, Results, Discussion* and *Conclusions* (not necessarily under these names). Exceptionally, the Results and Discussion of the manuscript can be combined in a single section labeled *Results and Discussion*.

Depending on the type of the manuscript, it is possible to omit some of the sections. For example, in a review article, it is possible to omit sections on methods and results, while scientific criticism or polemics may include only sections on the motives of work, specific research problems and discussion.

The Discussion along with the Conclusion may cover up to 30% of the article, but in any case, the two sections together should not be shorter than the Introduction.

Summary should follow the structure of the manuscript (2,000-3,000 characters without spaces), representing a short version of the paper. It should be placed after the list of references. *Keywords* are listed in a separate line at the end of the extended summary.

As far as reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings, etc., they do not have to meet any special requirements except for the technical ones, which also apply to other types of contributions.

Tables, graphs, diagrams, images and illustrations should be supplied with appropriate captions, numbers and accompanying explanations. Images, drawings and other illustrations should be of good quality. All graphic images must be submitted in an electronic format at the minimum resolution of 600 dpi for line art, and 300 dpi for photos. The graphic images also must be provided as separate TIF, PDF, JPEG or JPG files. In certain cases, the Editorial Office may assume a more flexible approach to these requirements, and the right to adjust the layout of the text and illustrations to the standard layout of the journal.

The submitted materials are not returned to authors.

Uniform citation style

In-text citations include the author's name and publication year of a particular bibliographic entry are given in parentheses as follows:

- A direct citation of a reference: Obermeyer (1997);
- An indirect citation of a reference: (Petitt, 2013);
- In case of two authors: (Coale & Watkins, 1986);
- In case of more than three authors: (Cordell et al., 2011);
- When two or more papers by the same author are cited together: (Coleman, 2005; 2012);
- If several bibliographic entries belong to the same author and have the same publication year, lowercase letters of the alphabet are added. (Rosental, 2006a; 2006b);
- In case of citing several bibliographic entries of different authors: (Crimmins, 1993; Greenhalgh, 1996; Kretzer & Ariel, 2002);
- References following direct quotations: "Censuses are, after all, generally viewed as matters of bureaucratic routine, somewhat unpleasant necessities of the modern age, a kind of national accounting." (Kretzer & Ariel, 2002, 31);
- In case of citing a republished or translated paper, it should appear with both dates in text: (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995/1997).

Entries from online databases are cited in the text like other references, and in the reference list, the reference should be accompanied with an URL and the date of access.

Footnotes (notes) at the bottom of the page should include less important details, additional explanations, citations of used sources (such as unpublished materials, websites, manuals, etc.) but they cannot substitute the list of references. Citations in footnotes shall conform to the same format as in-text citations.

Bibliographic citations in the reference list

References shall be cited in the language in which they were published. *The list of references shall only include papers that are cited in the text.* The references in the bibliography (list of references) at the end of a paper are listed in the order of the alphabet according to the author's surname, including all names of authors, but without numbering. In case of citing more than one reference of the same author, the most recent work is listed first.

Examples of different types of references:

Books, monographs:

- One Author:

Petit, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies - Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht: Springer.

- Two Authors:

Coale, A. J. & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Edited Book, No Authors:

Kretzer, D. & Fricke, T. (Eds.). (1997). *Anthropological demography. Toward a new synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Multivolume Paper:

Wiener, P. (Ed.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Vols. 1-4). New York, NY: Scribner's.

- A Translation:

Poutignat, P. & Streiff-Fenart, J. (1997). *Teorije o etnicitetu (Théories de l'ethnicité, A. Mimica, Prev.)*. Beograd: Biblioteka XX vek. (Original paper published in 1995).

- Corporate Author, Author as Publisher:

Statistical Office of the Republic of Serbia. (2012). *Natural changes of population in the Republic of Serbia, 1960-2010*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia.

- Electronic Book (Open Access):

Hartmann, M. (2009). *Demographic Methods for the Statistical Office*. Retrieved from http://www.scb.se/statistik/_publikationer/ov9999_2009a01_br_x103br0902.pdf

- Payable Electronic Book:

Swanson, A. D. (Ed.). (2017). *The Frontiers of Applied Demography*. Available from <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-43329-5>

Article or Chapter in Monographs, Edited Books or Proceedings:

Coleman, D. (2012). The Changing Face of Europe. In: Goldstone, A. J., Kaufmann, P. E. & Duffy Toft, M. (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (pp.176–193). New York: Oxford University Press.

Blum, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In Kertzer, I. D. & Arel, D. (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121-147). Cambridge: Cambridge University Press.

Articles in Printed and Online Journals:

- Article in Print Journals:

Obermeyer, C. M. (1997). Qualitative methods: A key to a better understanding of demographic behavior? *Population and Development Review*, 24(4), 813-818.

- Article from an Online Journals with DOI Assigned:

Hertrich, V. & Lardoux, S. (2014). Âge à l'entrée en union des femmes en Afrique. Les données des enquêtes et des recensements sont-elles comparables?. *Population*, 69(3), 357-389. DOI:10.3917/popu.1403.0399.

- Article from an Online Journals with no DOI Assigned:

Brée, S., Eggerickx, T., Sanderson, J.P. & Costa, R. (2016). *Comparison of Retrospective Fertility Data from Censuses in Belgium and Family Surveys in France*, 71(1), 83-115. Retrieved from http://www.cairn-int.info/abstract-E_POPU_1601_0085--comparison-of-retrospective-fertility.htm

Review:

Hodgson, D. (2011). (Review of the book *Shall the Religious Inherit the Earth? Demography and Politics in the Twenty-First Century* autora Kaufmann, E.). *Population and Development Review*, 37(4), 793–795.

Research Reports, Working Papers:

Lesthaeghe, R. J. & Neidert, L. (2006). “The ‘Second Demographic Transition’ in the U.S.: Spatial Patterns and Correlates” (Research report in Population Studies Center Research Report No. 06-592). Retrieved from <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr06-592.pdf>

Renne, E. (1994). *An anthropological approach to fertility change* (Working papers in Demography, No. 48). Canberra: The Australian National University.

Dissertation:

- Unpublished Dissertation/Thesis:

Last name, F. N. (Year). Title of dissertation. (Unpublished doctoral dissertation). Name of Institution, Location.

- Dissertation/Thesis from a Database:

Last name, F. N. (Year). Title of dissertation. (Doctoral dissertation). Retrieved from Name of database. (Accession or Order Number).

Papper Discussed in a Secondary Source:

Give the secondary source in the References List. In the text, name the original paper, and give a citation for the secondary source.

Example:

If Seidenberg and Mc Clelland's paper is cited in Coltheart et al., and autor did not read the original paper, list the Coltheart, M. et al. reference in the Reference List:

Coltheart, M., Curtis, B., Atkins, P. & Haller, M. (1993). Models of reading aloud: Dual-route and parallel-distributed-processing approaches. *Psychological Review*, 100, 589-608.

In the text, use the following citation: In Seidenberg and McClelland's study (as cited in Coltheart, Curtis, Atkins, & Haller, 1993)

Newspaper Article:

- Printed Edition:

Jordan, M. (2017, June 19). Welcome for Migrants Reveals a Farm Town Rift. *The New York Times*, pp. A13

- Online Edition:

Linden, E. (2017, June 15). Remember the Population Bomb? It's Still Ticking. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2017/06/15/opinion/sunday/remember-the-population-bomb-its-still-ticking.html?r-ref=collection%2Ftimestopic%2FPopulation&action=click&contentCollection=timestopics®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&content-Placement=1&pgtype=collection&_r=0

Data Sets:

Statistical Office of the Republic of Serbia (2017). *Number of population, live births and deaths in the Republic of Serbia, by areas, 2010*. (Data file). Retrieved from <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (date of access)

Editorial Board of *Demography*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
314(497.11)
DEMOGRAFIJA / glavni i odgovorni urednik Petar
Vasić. - 2004, knj. 1- . - Beograd : Univerzitet u Beogradu,
Geografski fakultet, 2004- (Beograd : Planeta print). -
24 cm
Godišnje. - Tekst na srp. i engl. jeziku. - Drugo izdanje na
drugom medijumu: Демографија (Online) =
ISSN 2560-5011
ISSN 1820-4244 = Демографија
COBISS.SR-ID 118674444

demografija.gef.bg.ac.rs

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET
www.gef.bg.ac.rs
demografija.gef.bg.ac.rs
ISSN 1820-4244

9 771820 424000 ▶